ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SERBICA

CODEX
IMPERATORIS STEPHANI DUŠANI

1349 et 1354

EDIDIT ET TRADUXIT

NICOLAUS RADOJČIĆ

Praesentatum in I sessione Sectionis studiorum socialium 29 Januarii 1959.

Redactor
GEORGIUS OSTROGORSKY, Academiae socius ordinarius,
Sectionis studiorum socialium secretarius

OFFICINA
„OPUS SCIENTIFICUM“
BELGRADI
MCMLX

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗАКОНИК
ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА
1349 и 1354

ИЗДАО И ПРЕВЕО
НИКОЛА РАДОЈЧИЋ

Приказано на I скупу Одељења друштвених наука
29 јануара 1959.

Уредник
Академик ГЕОРГИЈЕ ОСТРОГОРСКИ,
Секретар Одељења друштвених наука

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА
Научно дело

БЕОГРАД
1960

Слог: Издавачке установе „Научно дело", Београд, Вука Караџића 5
Штампа и повез: Графичког предузећа „Академија", Београд, Космајска 28

САДРЖИНА

ПРЕДГОВОР

Друго издање Душанова Законика од Стојана Новаковића, изашло 1898, постало је већ одавно књижарска реткост. Мој превод Душанова Законика, објављен 1950, нигде се више не може набавити. А тражња овога најважнијега српскога правнога споменика из Средњега века постаје сваким даном све већа. За њега се занимају исто толико филолози, колико историчари и правници. Круг интересената за Душанов Законик нагло расте с развојем славистике, и у ширину и у висину, са све јачим скретањем историчких студија у правцу проучавања друштвеног и економскога развитка и с тежњама правничких истраживања да се правним схватањима и установама пронађу што дубље основе. У свим овим правцима научних испитивања наилази се на Душанов Законик као важну карику у развитку нашега језика, нашега друштвенога, економскога и државнога развоја и наших правних схватања и достигнућа. И не само наших. Душанов Законик је члан словенских и светских средњевековних законодавстава. Он претставља, као и толики други средњевековни законици младих европских народа, спој обичајнога права с римским. Проучавања ових права, почињући с остроготским и визиготским, данас су у јеку, и сваки час доносе нам важна и драга откровења. Ово важи за европски Запад, а у Средњој Европи, особито у њеном источноме делу, Душанов Законик, донесен на српским државним саборима 1349 и 1354, спада међу најраније правне споменике високе правне учености и узвишене етичке вредности. Зато је сасвим разумљиво, и потпуно оправдано, да се жели што више дознати о Душанову Законику, не само у уском колу учењака већ и у широком колу

образованих и образовања жељних. Често је, заиста, за изненађење и дивљење, ко се све жели обавестити о садржини и о духу Душанова Законика. Основа за упознавање садржине и духа Душанова Законика јесте његов текст. Високо ценећи многобројне књиге и расправе о српскоме средњевековноме праву и о Душанову Законику у њему, мора се истаћи да је најпоузданије врело за упознавање Законика он сам. Тако и треба да буде у здравој културној и научној средини — сваки разборити читалац нека се упозна и с туђим мишљењем о проблему који га занима, али, у овоме случају, нека донесе свој суд самостално на основу упознавања текста Душанова Законика. Ово је сасвим тачно, и за самосталне читаоце ласкаво, али како доћи до текста Законика?

Да бих задовољио све ширу и све дубљу тежњу за упознавањем Душанова Законика, ја сам се одлучио да издам његов старосрпски текст и превод. Моје издање текста Законика сасвим је друкчије од дојакошњих, и тако је, надам се, подешено да пружи читаоцима најпоузданији текст Душанова Зaноника, који је најближи његову оригиналу. Досадашња издања ослањала су се или на један једини рукопис Законика и давала само његов текст, или су поред тога текста бележила важније варијанте из других рукописа. При томе се чинила неопростива погрешка да се премало обзирало на најстарије рукописе Душанова Законика, Струшки и Атонски. Ја сам њих узео за основу текста и служио се осталим рукописима само онда када је у њима добро сачуван који члан Законика, или део њега, кога нема у Струшком и у Атонском рукопису, или је на дотичноме месту текст другога рукописа поузданији. Према томе, у овом издању Душанова Законика узето је из Струшкога рукописа осамдесет и девет чланова, из Атонскога педесет и девет, из Призренскога двадесет и шест, из Бистричког четрнаест, из Раковачкога дванаест и из Ходошког један. Ако је постојао оправдан разлог да се поред текста из једнога рукописа саопшти или цели члан, или његови делови, или поједине речи из другога, тако је и поступано, и читаоци су увек обавештени о томе; сви текстови су преписани или с фотокопије, или с фотографија; у моме преводу су, наравно, преведени оригинални текстови како су овде издати.

При штампању оригиналнога текста тежио сам, колико год се могло, да он изиђе пред очи читалаца са што вернијом садржином, али не и са што приближнијом сликом самога текста. Значи, спиритуси, знаци скраћивања и акценти нису уношени у штампани текст, јер ово није могуће тачно извести, а скраћене речи су разрешене. Интерпункција је пренесена из оригинала. У граматичко и правописно поправљање и уједначивање текста, што је раније чињено, нипошто се нисам хтео упуштати. Где у моме издању нема ь на крају речи иза сугласника, тамо је овај написан изнад линије, или је дотична реч здружена с идућом; ово је, мислим, важно за филологе, а садржину не квари.

У преводу Душанова Законика дао сам уз поједине чланове, преузете из византинскога права, њихове изворе, даље, разјаснио сам поједине изразе, и напослетку, саопштио сам најважнију литературу за оне који су жељни да што дубље продру у суштину српскога средњевековнога права и који су ради да га упознају у кругу средњевековнога права као и права уопште. Могао сам дати још опширнију литературу, али ја сматрам непотребним, и опасним, жељне научнога истраживања претрпати теретом пребогате литературе и тако, можда, обесхрабрити.

У уводној глави, о рукописима, издањима и преводима Душанова Законика, речено је, надам се, све што може задовољити научну радозналост и — што сматрам још важнијим — олакшати научна истраживања из области српскога средњевековнога права уопште и Душанова Законика посебице.

У завршној глави, о Речи цара Стефана Душана уз његов Законик, покушао сам ставити овај занемарени састав у круг њему сличних од најранијих времена до царева доба.

Даља истраживања Душанова Законика много су олакшана употребом фотографије у служби науке. Наш је положај, у томе, сјајан према ономе ранијих испитивача: Јован Ђорђевић је у своме издању Душанова Законика по Текелијиноме рукопису пружио читаоцима само литографију натписа Законика. Т. Зигељ је украсио своју књигу с литографијом натписа Душанова Законика по Призренскоме рукопису и с четрдесетим чланом из њега. Т. Флорински је саопштио слику једне стране

из Струшкога рукописа Душанова Законика. А како је данас? Захваљујући Српској академији наука, цео Душанов Законик из Призренскога рукописа издан је фототипски и цео Струшки рукопис у фотографијама. В. Мошин и ја саопштили смо из других рукописа Душанова Законика читав низ фотографија, што је на своме месту истакнуто. На тај начин је олакшано колико упознавање с текстом Душанова Законика, толико и стварање претставе о изгледу његова текста кроз векове. Студије Законика су данас веома олакшане и, надајмо се, биће настављене, проширене, продубљене и на још виши степен истраживања и приказивања подигнуте.

Београд,
4 јануара 1959.

Никола Радојчић

РУКОПИСИ, ИЗДАЊА И ПРЕВОДИ ДУШАНОВА ЗАКОНИКА

I

Прва вест о рукопису Душанова Законика сачувана је у облику магловито исказане слутње. Она потиче од Јована Рајића, који под крај дванаесте главе седме књиге своје Историје пише: „Повѣствуется же, яко сочинилъ сей Государь (sc. Стефан Душан) и Книгу правъ въ которой преднаписалъ законы и уставы всѣмъ своего Царства Чиновомъ и Подданнымъ. Не неправилно убо догадыватися можемъ, яко и въ домашнемъ строеніи Государственныхъ дѣлъ положилъ онъ стараніе свое, когда всякаго рода чини и достоинства по обычаю восточныхъ Царей устроилъ, устроити подобало и правила всѣмъ чинамъ и штатамъ. Придаютъ рещи повѣдатели, яко кодексъ той правилъ Стефановыхъ въ Монастырѣ Дечани и до нынѣ хранимъ есть, между прочими древностми Сербскими: неимущеже на тое совершеннаго извѣщенія оставляемъ охотникомъ на изслѣдованіе“.[1] Рајић је био у Дечанима, али „Книгу правъ“, а то је Душанов Законик, тамо није видео, што не би значило да тамо није ни била, јер њему није све показано што је желео видети. Тамо не, али Рајић је могао јамачно нешто више дознати о Душанову Законику и у самим Карловцима, чак и у самој школи где је професоровао, јер су ту постојали, и међу ђацима се преписивали, рукописи Законика. Тешко је рећи, да ли су они ипак остали Рајићу непознати, или му због облика и стања у коме су се налазили нису уливали поверења. То су све били рукописи с очевидним печатом скорашњости, претставници млађе редакције Душанова законодавства, у којој је био испуштен скраћени Синтагмат Матеја Властара и преписивани само Јустинијанов Закон и Душанов Законик, све језиком XVIII в. А Рајић је, изгледа, сањао о томе да је у Дечанима сачуван баш сами оригинал Душанова Законика, писан истим, или сличним, језиком као повеље и записи из Душанова доба. Ови су, истина, били Рајићу у малом броју познати, али ипак толико да он у тима, с очевидним малим знањем и с јасном невештином писаним позним рукописима, не

---

[1] *Раичъ I.*, Исторія разныхъ славенскихъ народовъ найпаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, II, 1794, 646. У рукопису Рајићеве Историје налази се ово место на стр. 368; приликом штампања измењено је „Штатамъ“ у “Чиновомъ“. Упор.: *Радојчић Н.*, Душанов Законик, Научна издања Матице Српске, III, 1950, 5—7 и *Радојчић Н.*, Карловачки рукопис Јустинијанова Закона и Душанова Законика, Годишњак Историског друштва Војводине, I, 1951, 7—12.

би могао препознати свечану „Книгу правъ" цара Стефана, ако би му и били познати ови, за његово доба, скорашњи рукописи Душанова Законика.

По саопштеноме тексту из Рајићеве Историје види се да он није знао за рукопис Душанова Законика, или да није хтео признати као Законик скорашње преписе овога правнога споменика, који су кружили у његовој околини, али чији је већ натпис критичком историчару, какав је Рајић желео бити, морао уливати неповерење. Па ипак је баш такав један препис Душанова Законика, без Рајићева знања и против његове воље, штампан као први део трећега додатка његовој Историји.[2]

Рукопис је припадао браћи Текелијама, Петру и Сави, а унео га је у Рајићеву Историју њен издавач, Стефан Новаковић; немогућно је рећи, да ли с приволом митрополита Стратимировића или и без ње. Јован Рајић је много праскао због ове самовољности и у срџби написао изнад овога издања: „Чужій подметакъ а не мое". Ово је, заиста, лоше издање по лошем рукопису, али то му није сметало да начини дубок утисак у тадашњем ученом свету и да постане угаони камен читавој згради истраживања о Душанову законодавству. Занимање за правне споменике Средњега века било је под крај XVIII и на почетку XIX в. тако велико да је издање Душанова Законика, какво било да било, дочекано као веома важан догађај у младим и смелим културноисториским и правним истраживањима тога доба. Српско издање Законика било је лоше, а његов немачки превод од Јована Христијана Енгела још лошији, али новина таквога правнога споменика из Средњега века уопште и његова појава пред сами почетак залета младога романтичарскога покрета превагнули су замерке које су чињене и српском издању и немачкоме преводу[3]. Они су били потребни и — добродошли.

Замерке издању Душанова Законика у Рајићевој Историји остале су ограничене на узак круг учених људи, а ласкав глас о Законику као веома важном спомену из прошлости продро је у широке кругове не само српског и словенског него и целог образованога света. То је био врло јак потицај да се трага за другим рукописима Душанова Законика, највише што ближима времену његова постанка.

Средишта тих занимања била су у Карловцима и у Новоме Саду, тада најкултурнијима местима међу Србима, и упорна тражња није остала без успеха. Из таме заборава извлачени су рукописи Душанова законодавства, међу којима је први који је упоређиван с издањем у Рајићевој Историји био Раковачки рукопис. Њега је поклонио Српској гимназији у Новоме Саду сирочадски отац Јаков Петровић[4], а издао је

---

[2] *Раичъ I.*, Исторія, IV, 1795, 242—71.

[3] *Engel J. Ch.*, Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer, III, Geschichte von Serwien und Bossnien, 1801, 293—310. Мишљење Ј. Добровскога о издању Душанова Законика и о Енгелову преводу: *Радојчић Н.*, Век и по проучавања Душанова законодавства, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, I, Српска академија наука, 1951, 215.

[4] *Стајић В.*, Српска православна велика гимназија у Новом Саду, Научна издања Матице српске, I, 1949, 232.

Душанов Законик из њега новосадски професор Георгије Магарашевић[5]. Издање није успело, али је и преко њега могла бити створена основа за упоредно проучавање рукописа Душанова Законика, које од тада у науци не престаје.

Развојна црта у испитивању Душанова законодавства испињала се све више и, према томе, захватала све пространији хоризонат. Поред само два штампана издања Законика, сбадва неуспела, било је потребно давати што пунија и што тачнија обавештења о самим рукописима, да би се тако изграђивао темељ за једно критичко издање Законика. Тај важни задатак узео је на себе тада најпозванији и за тај напор најспособнији научни трудбеник, Павле Јосиф Шафарик. Зашто најпозванији? Зато, што је као директор Српске гимназије у Новоме Саду био у могућности да се упозна с рукописима Душанова законодавства у Војводини, где су те врсте истраживања биле једино и могуће, пошто је остали део српских земаља или чамио у варварскоме ропству или је био још неспособан за ову врсту научних напора. Ови су у слободној Србији и у Црној Гори и очекивани од Војводине, њој намењивани и њој препуштани. А што се способности тиче, то је Шафарик међу осталим славистима, мислим западнима, имао ту несумњиву предност што је у славистичким студијама, које се нарочито Срба тичу, био на врелу обавештења, имао одличне везе с ученим Србима у Војводини и био наближе Србији, да, кад устреба, покуша и из ње добити научну грађу, која га је занимала. Но још нешто не треба заборавити: Павле Јосиф Шафарик није био у своме односу према Србима оптерећен никаквим конфесионалним предрасудама и никаквим политичким плановима. Срби су ово знали и мудро заузимали свој став према њему и према друкчијима од њега.

П. Ј. Шафарик се осмелио да 1831 објави на веома угледноме месту свој „Преглед најважнијих писмених споменика старијих времена код Срба и осталих Југословена“.[6] Ово је, за оно доба, сјајан рад, у коме је Шафарик описао и три рукописа Душанова законодавства, те тако проширио основу за ову грану научних истраживања. Описани рукописи су Ходошки, Раковачки и Раванички; они су сада у библиотеци Чешкога музеја у Прагу, где је, поред њих, и Шишатовачки рукопис и препис Рудничкога, што је, стварно, Београдски, изгорео с Народном библиотеком 6 априла 1941.[7]

---

[5] *Магарашевићъ Г.*, Законикъ Стефана Душана, Летопис, 14, 1828, 44—62 и 15, 1828, 31—55.

[6] *Schaffarik P. J.*, Uebersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmäler älterer Zeiten bey den Serben und anderen Südslawen, Jahrbücher der Literatur, LIII, 1831, Anzeige-Blatt, LIII, 1—58. Одељак с описом рукописа Душанова законодавства прештампан је само с правописним изменама у: *Schafařík P. J.*, Geschichte der serbischen Literatur, 1865, 221—5.

[7] После смрти П. Ј. Шафарика описивани су словенски рукописи из његове оставине у неколико махова. Ја ћу истакнути, из најважнијих описа, само она места која се односе на рукописе Душанова законодавства: Catalogus librorum, incunabulorum, codicum manuscriptorum, chartarum geographicarum, quae olim ad bibliothecam *P. J. Šafařík* pertinebant, 1862, 111—2. *Воскресенскій Г. А.*, Славянскія рукописи хранящіяся

П. Ј. Шафарик је у своме Прегледу морао покудити Магарашевићево издање Душанова Законика по Раковачкоме рукопису. Тиме је, мислио је ваљда, узео на себе и обавезу да спреми боље издање по истоме рукопису, што је и учинио у збирци А. Кухарскога „Најстарији споменици словенскога права“, где је саопштен српски текст Законика ћирилицом, његов препис латиницом, Шафариков немачки превод Душанова Законика и његове драгоцене примедбе уз њега.[8] То је био велики научни напредак, иако Раковачки рукопис, који је издан с допунама из Ходошкога, има извесних недостатака. Цело издање је такво да нам даје пуно право да истакнемо постепеност, која узима знаке законитости, у све дубљем и у све ширем проучавању Душанова законодавства. Ово је добра страна овога Шафарикова издања, али оно није остало и без неповољних последица: Под моћним утицајем Шафарикова ауторитета, Стојан Новаковић се у свом другом издању Душанова Законика и у спољашњем распореду едиције, па чак и у парафразирању чланова Законика, угледао на Шафарика и на његов немачки превод, мада овај истиче из оскуднијега знања о Законику од онога у Новаковићево доба. Овакви случајеви нису усамљени у науци.

У општем и страсноме занимању слависта за Душанов Законик ипак су предњачили Павле Јосиф Шафарик и Јернеј Копитар.[9] Оба су имала опширне и смеле планове о издању и о научној обради овога правнога споменика, које нису у потпуности остварили, али их је Шафарик за крупан корак привео ближе остварењу. Својим личним везама и опширном преписком проширивао је своје знање, поред осталога, и о рукописима Душанова Законика. Кратак преглед познатих му рукописа сместио је у предговор Примера световне књижевности у својим Споменицима.[10]

Малочас истакнута постепеност у ширењу знања о Душанову Законику, која се приближава законитости, огледа се да не може бити боље у порасту броја познатих рукописа Законика. Стефану Новаковићу, када је издавао Рајићеву Историју, био је познат само један рукопис Законика, онај браће Текелија. Георгије Магарашевић, издавајући Раковачки рукопис Законика, знао је за свега два његова рукописа.

въ заграничныхъ библіотекахъ, Сборникъ ОРЯиСл., XXXI, 1882, 24—6. *Флоринскій Т.*, Памятники законодательной дѣятельности Душана царя Сербовъ и Грековъ, 1888, 201—6 и 223—49. *Сїеранскій М.*, Рукописи Павла Іосифа Шафарика... въ Прагѣ, 1893, 53—66. *Яцимирскій А. И.*, Описаніе южнославянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библіотекъ, Сборникъ ОРЯиСл., XCVIII, 1921, 698—9, 703—7 и 780—6. *Vašica J.* * *Vajs J.*, Soupis staroslovanských rukopisů Národniho musea v Praze, Československá akademie věd, 1957, 50—1, 212—9, 237—9 и 301—4.

[8] Законикь срьбскый цара Стефана Душана Сильнаго 1349 и 1354 г.: *Kuharski A.*, Antiquissima monumenta juris Slovenici, 1838, 92—162. Варијанте из Ходошкога рукописа: 163—70. Немачки превод: 171—211. Примедбе: 212—26; о рукописима Душанова Законика: III-V.

[9] О Копитаревим намерама да се изда Душанов Законик: *Радојчић Н.*, Два намеравана издања Душанова Законика, Зборник Матице Српске за књижевност и језик, III, 1955, 5—8.

[10] *Šafařík P. J.*, Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův, 1851. Okázky občanského písemnictví, III-IV.

Павлу Јосифу Шафарику била су 1831 позната три рукописа Законика, а двадесет година касније умео их је у споменутоме предговору Примерима световне књижевности нанизати десет. Док се у Споменицима А. Кухарскога био одлучио да изда Душанов Законик по Раковачкоме рукопису, у својим Споменицима изабрао је Ходошки рукопис за основу издања, допуњавајући га члановима из Раковачкога рукописа.[11] П. Ј. Шафарик одлучио се овом приликом за Ходошки рукопис само зато што је веровао да је он, међу њему приступачнима, најстарији. Принцип је, дакле, већ био постављен, и то овакав — што је један рукопис Душанова Законика ближи времену његова постанка, тиме је погоднији за реконструкцију текста најближега оригиналу. Шафарик је већ тада знао и за најстарији рукопис Законика, Струшки, који је онда носио у науци име Казањски први, и из преписке с тадашњим његовим власником, Виктором Григоровичем, уверио се да такав рукопис треба ставити у основу научнога издања Душанова Законика. У истакнутоме предговору Примерима световне књижевности он овако вели: „Kdyby se budoucně dobrý starý rukopis druhé třídy našel (Kazanský první jest, jakž dotčeno v prostředku kusý), náleželo by jej za základ při pořádání článkův položiti, . . .“ Шафарик је најмање знао о Бистричкоме рукопису Душанова Законика, али га је ипак унео у свој списак рукописа Законика, који је завршио овим речима: „jiný (sc. rukopis) viděl Grigorovič ve Struze oblíž Ochridu“. Веома савесни описивач рукописа богате Григоровичеве збирке, А. Викторов, био је мишљења да у овој краткој реченици поменути рукопис није ништа друго него исти онај који је сада у науци познат под именом Струшкога.[12] То би значило да је Шафарик начинио забуну, јер је он Струшки рукопис унео у свој списак под именом Казањски први, пошто је Григорович био тада професор Универзитета у Казању. Не поричем да је искључена могућност забуне са Шафарикове стране, али морам истаћи да је он био с Григоровичем не само у преписци, већ да га је овај и у Прагу посетио и с њим опширно разговарао о своме путу по Европској Турској. Према томе, треба ипак мислити ма и на малу могућност да је Григорович видео у Струги два рукописа Душанова Законика, један да је понео, а други не, те да би и за тим, као и за другима само наговештеним рукописима Законика, требало трагати.

Мали одељак из Шафарикова предговора Примерима световне књижевности, који се односио на рукописе Душанова Законика, спада међу у науци највише преписиване саставе. То, уосталом, није ни велико чудо, јер је Шафарик кроз читава деценија био најбољи познавалац Законика и, осим тога, имао у својој библиотеци четири његова рукописа. Ја, наравно, не могу овде исписивати све случајеве прегледања овога Шафарикова списка рукописа Душанова Законика, али с два морам начинити изузетак због знаменитости њихова утицаја на потоњи развитак проучавања Законика. При томе не мислим на опис рукописа Душанова Законика у првом Новаковићеву издању овога правнога

[11] *Ibidem*, 29—50

[12] *Викторовъ А.*, Собраніе рукописей В. И. Григоровича, 1879, 25.

споменика по Призренскоме рукопису, јер је, стварно, у њему ново и важно само оно што се тиче споменутога рукописа, а све остало, што вреди, преузето је из Шафарикова описа рукописа Душанова Законика.[13] Мени је на уму досадашњи најпространији опис рукописа целога Душанова законодавства и у њему, разуме се, и Душанова Законика од Тимотеја Флоринскога. Нипошто нећу да кријем да и у њему има погрешака, али је он састављен с толико добре воље и с толико стручнога знања да је до данас остао важан део поуздане основе за проучавање Душанова Законика. Особито се мора истаћи да је полазна тачка Флоринскога била тачна — при описивању рукописа потребно је да их описивач сам лично прегледа, а не да се ослони на туђе очи; у томе је успео код свих важнијих рукописа Законика, осим Бистричкога. Флоринскога опис рукописа Душанова законодавства је, и за оно доба када је писан, испао преопширан; њему је успело да нанижe шеснаест рукописа Душанова Законика.[14] Ови су описи већ сами собом корисни, али Флорински је учинио нашој науци још већу корист тиме што је, поред описа, дао и текстове четири веома важна рукописа Душанова Законика: Струшкога, Атонскога, Раваничкога и Софијскога.[15] На тај начин је знатно повећао број издатих текстова Законика и тако проширио и учврстио подлогу за реконструкцију текста најближега оригиналу, будући да два од штампаних рукописа, Струшки и Атонски, спадају међу најстарије и најзанимљивије.

У објављивању текстова Душанова Законика није, иначе, како је познато, било много среће. Прво издање је извршено по младом и не много поузданоме рукопису, браће Текелија, и сасвим нестручно издато у Рајићевој Историји. По други пут је Законик штампан по исто тако не староме рукопису, Раковачкоме, али препуноме веома важних особина, нажалост, кривицом и издавача, и штампара, и цензуре лоше и непотпуно. Па ипак су ове две различите верзије Душанова Законика изазивале за науку веома корисно упоређивање текстова, особито када је П. Ј. Шафарик издао много боље него његов пријатељ, Г. Магарашевић, Душанов Законик из Раковачкога рукописа. Трећи пример текста Законика издао је Шафарик у својим Споменицима из Ходошкога рукописа. Тако су, у целини, били до око половине XIX в. објављени текстови Душанова Законика по овим рукописима: Браће Текелија, Раковачком и Ходошкоме. Знање о самим рукописима Душанова Законика почивало је, иначе, све дотада само на обавештењима П. Ј. Шафарика, што се одлично види из студија Николе Крстића „Разсматраня о Душановомъ Законику“[16] и из опширнога дела

---

[13] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског, 1349 и 1354, 1870, XI-XVI.

[14] *Флоринскій Т.*, Памятники законодательной дѣятельности Душана, царя Сербовъ и Грековъ, 1888, 175—263.

[15] *Флоринскій Т.*, о. с., Приложенія: Струшки: 1—13; Атонски: 14—35; Раванички: 36—51; Софијски: 75—94.

[16] *Крстићъ Н.*, Разсматраня о Душановомъ Законику, Гласник, VI, 1854, 100—1.

П. Мајкова „Исторія сербскаго языка по памятникамъ писаннымъ кирилицею".[17] Што год су ови учени истраживачи написали о рукописима Законика, све су то преузели из Шафарикова предговора Примерима световне књижевности.

Свеж залет у проучавање рукописа Душанова Законика донело је упознавање с његовим Призренским рукописом, који је после дугих и бурних сукоба постао приступачан научном истраживању седамдесетих година XIX в..[18] Из овога рукописа Душанова законодавства издвојио је Стојан Новаковић сам Законик, али га није штампао како га је нашао у рукопису, него га је, по једној несрећној идеји, искидао да би га довео у „лођички ред".[19] На тај начин је, међутим, само отежао научно проучавање, а не олакшао, како је намеравао. Неприлика, уосталом, с овако промашеним издањем није дуго трајала, пошто је Т. Зигељ, по препису В. И. Ламанскога, издао 1872 Душанов Законик по истом рукопису, за оно доба, беспрекорно.[20] Старост Призренскога рукописа дуго је прецењивана, али уверење о његовој пуноћи остало је непољуљано, те је он постао, и за дуго остао, главна основа за утврђивање текста Душанова Законика. То се чинило чак и онда када је ропско ослањање на текст овога рукописа било непотребно, па тиме и научно штетно. Док ово пишем ја, пре свега, имам на уму друго издање Душанова Законика од Стојана Новаковића, које је, чим се 1898 појавило, прихваћено као научна основа за сва истраживања о Душанову Законику и тако је, до данас, на целоме свету и остало.[21] Немогуће је дати поуздан одговор на ово оправдано питање — зашто се Новаковић при текстирању чланова Душанова Законика није више ослањао на старије рукописе од Призренскога, нарочито на Струшки? Он је, истина, унео у своје издање, међу варијанте, и она места из Струшкога рукописа, као и из осталих старијих или важнијих, која се не слажу с Призренским рукописом, но он је то учинио на тај начин што је истицао да, додуше, тамо стоји тако, а требало би онако како је у Призренскоме рукопису. Овај поступак је Константин Јиречек јако замерио Стојану Новаковићу, знајући какав је био став његова деда, Павла Јосифа Шафарика, према Струшкоме рукопису.[21a] Та погрешка Нова-

---

[17] *Майковъ П.*, Исторія сербскаго языка по памятникамъ писаннымъ кирилицею въ связи съ исторіею народа, 1857, 31—40.

[18] *Радојчић Н.*, Душанов Законик по Призренском рукопису, Српска академија наука, 1953, 3—14.

[19] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског, 1349 и 1354, 1870, XVI.

[20] *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, *1872: Приложенія, 8—115.*

[21] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског, 1349 и 1354, 91 издање Задужбине Илије М. Коларца, 1898.

[21a] „Ich hätte mich nicht immer so genau an den Prizrener Text gehalten, sondern die Fragmente von Struga, als die älteste Handschrift, soweit sie erhalten oder lesbar sind, als Grundlage genommen und erst in den darin fehlenden Artikeln mich an den Wortlaut des Prizrener Codex und an die übrigen Abschriften gehalten". *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 206.

ковићева мора се исправити и при текстирању појединих чланова Душанова Законика мора се узети за основу текст онога рукописа у коме је он најбоље сачуван. То се мора, и то се може, учинити, али број чланова Душанова Законика и низ којим су они поређани у другоме Новаковићеву издању није саветно измењивати, иако је јасно да они нису без замерке, јер има очевидних случајева да је један члан Законика у његову издању раздељен на два дела, или су првобитна два члана здружена у један. Све је ово тачно, али за ових шездесет година, откако се законска одређења Законика наводе по бројевима чланова у другоме Новаковићеву издању Душанова Законика, бројеви су се тако чврсто скопчали са садржином појединих чланова, да би значило уводити непотребну и дангубну забуну, ако би се бројеви чланова Законика измењивали. Нека остане онако како је праксом утврђено. Но овакво поступање нам, разуме се, не смета да код несрећно ограничених појединих чланова Душанова Законика истакнемо да су они или неспретно раздељени, или невешто здружени.

Откако је Стојан Новаковић по други пут издао Душанов Законик, постали су научни захтеви за издавање историјских извора друкчији, виши и сложенији, нарочито за датирање рукописа и за саопштавање текстова. Раније, датирање је извршивано претежно с филолошким средствима, формом слова и облицима језика, док се данас код рукописа писаних на папиру — какви су сви рукописи Душанова Законика — датирање обавља на основу водених знакова на хартији. При ранијем начину, временски размак, у који су стављани поједини рукописи, мерио се често вековима, док се датирање на основу филиграна мери годинама и, ређе, деценијама. Ово је огроман напредак, који, нажалост, није спроведен за све важније рукописе Душанова Законика, што веома отежава њихово тачно датирање; најнемилији је случај с Ходошким рукописом Душанова законодавства. Када се примени датирање рукописа Душанова Законика на основу водених знакова, онда излази да су они често стављани не само у погрешна деценија, него и у погрешне векове, чиме се став према појединим рукописима из основа мења, и на темељу чега многобројне претпоставке отпадају као сасвим неосноване. Оволико што се тиче датирања рукописа, а није утешнија слика ни што се тиче саопштавања текста. Наши први, најмарљивији и најзаслужнији, издавачи старосрпских текстова били су филолози, који су, већ од Павла Јосифа Шафарика, текст који је стајао пред њима исправљали с граматичке и с правописне стране и удешавали га какав би, по њихову мишљењу, требало да буде. У ранијим издањима ово је, истина, чињено још више неголи у каснијима, али ни од Стојана Новаковића издани многобројни старосрпски текстови нису без ове особине, и мане. Зна се да је немогућно старосрпски текст тако штампати да пружи не само тачну садржину рукописа, већ и да саопшти што вернију његову слику у словима и знацима, али ако се ово не може у савршенству постићи, ми смо обавезни да за тим савршенством тежимо, особито што се садржине тиче.

Сва овде истакнута начела за датирање рукописа и припремање њихова текста за штампање морају се што је могуће савесније и струч-

није применити при издавању Душанова Законика. Она важе данас за издавање историјских извора на целоме свету, са изменама, наравно, њихове примене према природи дотичнога језика. Када истичем модерност ових захтева, ја не смем обићи велику испомоћ, коју нам пружа фотографирање рукописа. Дојакошњи издавачи Душанова Законика приступали су штампању његова текста на основу својих или туђих преписа, који су могли бити и тачни, али, још чешће, посејани погрешкама, учињеним или из незнања, или из непажње. Т. Флорински је располагао само с преписом Бистричкога рукописа Душанова Законика од А. С. Павлова, који је, изгледа, стојао на услузи и С. Новаковићу само на кратко време; С. Новаковић је за Студенички рукопис Душанова Законика био упућен на препис Саве Косановића, о коме је В. Мошин морао рећи да је био сасвим непоуздан.

Данас се друкчије поступа. Ако нам не стоје на расположењу сами оригинали рукописа — што је, наравно, најбоље, — ми се не ослањамо на своје и, још мање, на туђе преписе него на фототипије и фотографије. На тај начин је научни рад исто толико олакшан, колико је одговорност повећана. Пошто је сада лакше и поузданије набавити фотографије рукописа, неголи правити преписе, или молити неког за исте, то се обим описа рукописа сме, и мора, смањити, јер се читаоци могу упутити на фототипије или фотографије у јавним библиотекама, које описи, колико год опширно и савесно били израђени, никако не могу заменити. Због тога ће на овоме месту преглед рукописа Душанова Законика бити што је могуће краћи, али ипак такав да олакша даља научна истраживања у два правца — да омогући реконструкцију текста Законика најближега оригиналу и да пружи верну слику живота Душанова Законика у српскоме народу кроз векове, од XIV до XIX в., у којима је он преписиван и примењиван.

Рукописе Душанова Законика засад је немогуће нанизати у једноме беспрекорноме хронолошкоме реду, пошто у некима међу њима водени знаци на њиховој хартији или уопште нису испитани, или нису у потпуности стручно утврђени. Ово је још немогуће постићи, али овде постављени ред јамачно је много тачнији неголи ранији, и велика изненађења, као на пр. она с Атонским рукописом, уопште нису могућа, али мање измене нису искључене, и ради њих мора се особито нагласити важност примене датирања на основу водених знакова на хартији, што је досад често пропуштано, па се и данас пропушта. Док пишем ове редове, ја не смем оставити неспоменуто, да је датирање српских рукописа по воденим знацима сложеније, и тиме теже, неголи оних на Западу. Тамо је брижљивим и пространим проучавањем утврђено да су се, све до XVIII в., резерве папира израђенога у једној години редовно и трошиле те исте године.[21б] Према томе, недатирани рукописи на папиру који се може сигурно датирати писани су те исте године или непосредно иза ње. Ово није случај код српских рукописа. У њима су често у истоме рукопису здружени папири растављени, што се њихове

[21b] *Piccard G.*, Die Wasserzeichenforschung als historische Hilfswissenschaft, Archiv. Zs., LII, 1956, 62—115.

производње тиче, деценијама. Због очајних прилика у којима смо ми вековима живели, због наше сиротиње и због скупоће папира није се чудити што се папир потребан за један рукопис морао дуго скупљати и што су брижљиво употребљаване и све заостале резерве. Да упозорим само на два примера у вези с Душановим Закоником. Г. П. Георгијевски сбавестио је А. Соловјева да, на основу водених знакова, Бистрички рукопис Душанова законодавства потиче из година 1449—1454. В. Мошин, који је проучавао водене знакове папира у истоме рукопису, доспео је до уверења да се време постанка мора помакнути „можда до 1480". Још тежи је случај с Барањским рукописом Душанова законодавства, о коме је А. Соловјев, на основу водених знакова на папиру, тврдио да је писан између 1480 и 1490, док је В. Мошин на основу већега броја водених знакова утврдио да је писан између 1515 и 1520 године. Поука? Морају се брижљиво проучити сви водени знаци на папирима једнога рукописа и време његова постанка одредити према најмлађем употребљеном папиру. Не лак посао, али је овде морао бити истакнут. Ево сада покушаја хронолошкога низа рукописа Душанова Законика.

I *Струшки рукопис.* По својој старини несумњиво заузима прво место међу рукописима Душанова Законика. Ово се вазда тврдило, и док није испитивана старост бомбицина на коме је писан. Сада, када је Г. П. Георгијевски то учинио, зна се да је његова хартија талијанскога порекла из година 1373—4. Значи, да је писан тих година или мало касније.[22] Њега је нашао у Струги на своме чувеноме путу по Европској Турској Виктор Григорович и понео га одатле; после његове смрти рукопис је доспео у Румјанцовски музеј, а сада се налази у Библиотеци СССР имена В. И. Лењина у Москви.[23] Три велике неприлике прате овај рукопис. Прво, Григорович није саопштио целину рукописа, кога је овај Душанов Законик само део. Друго, од рукописа је сачувано само петнаест листова, на којима се налази око сто чланова Законика. Треће, и тих петнаест листова налазе се у веома лошем стању, пошто су страдали од влаге и других непријатеља хартије. Рукопис почиње данас и непотпуним петим чланом Законика, и на прва два листа иде до непотпуно сачуванога деветнаестога члана. Ту је нестало неколико листова, јер трећи лист почиње са шездесет и другим чланом, и тако се даље нижу чланови Законика до деветога листа, иза кога је нестао само један, јер се девети лист завршава с почетком члана сто једанаестога, а десети почиње с крајем члана сто двадесет и другога, те се даље чланови нижу све до почетка члана сто шездесет и трећега. Мало, но веома драгоцено. Језик Струшкога рукописа Душанова Законика најближи је српскоме говорноме језику, а традиција текста је довољно тачна,

---

[22] *Соловјев А.*, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, 1928, 241. В. Мошин ми је накнадно саопштио да је Струшки рукопис, према воденоме знаку, „из око 1395 године".

[23] О овој библиотеци: *Большая советская энциклопедия,* 5², 1950, 152—4, с тамо саопштеном литературом о њој. Сигнатура Струшкога рукописа: М. 1732. Собрание Григоровича (Ф. 87) № 29.

иако није сасвим без писарских грешака. У овоме издању Душанова Законика употребљен је први пут текст Струшкога рукописа онолико и онако како његова старост и његова вредност изискују; у опширније разлагање о њему и о његову издању од Т. Флоринскога није потребно овде улазити, пошто сам то учинио у засебној расправи, којој су приложене фотографије целога рукописа.[24]

II *Атонски рукопис.* У свима важнијим описима рукописа Душанова Законика, поређанима по њиховој старости, код Флоринскога, Новаковића и Соловјева, стављан је на друго место Призренски рукопис. Ако су, међутим, обавештења, која је А. Соловјев добио од Г. П. Георгијевскога, тачна, и ако хартија на којој је писан Атонски рукопис Душанова законодавства доиста потиче из XIV века, онда је на другоме месту Атонски рукопис. Мене сада уверава В. Мошин, који је недавно прегледао Атонски рукопис, да је водени знак на његовој хартији звезда, каква се налази на папирима с почетка XV века, око 1418. Душанов Законик преписан у овом рукопису носи изразите и многобројне трагове покушаја да се они чланови Законика који се тичу истога предмета здруже у засебне одељке. Значи, у њему постоје јаснији трагови систематизације правних прописа неголи у оној верзији Законика која је сачувана у Струшкоме и у Призренскоме рукопису. Ова тенденција у њему давно је примећена и била је извор исто толико многобројних колико, често, и нетачних претпоставки, које, већином, отпадају већ због ранијега времена у које овај рукопис спада од онога у које је стављан; код Флоринскога је Атонски рукопис четврти по реду, код Новаковића трећи, а код Соловјева — пре него што је добио споменуто обавештење од Георгијевскога — чак осми. Док се покушај систематизације у Душанову Законику по Атонскоме рукопису довољно, понекад и одвише, наглашавао, нису остале важне особине његова текста уопште ни примећиване. Ја сам покушао поправити тај недостатак у расправи, која је изишла у IX и X тому Историскога часописа с натписом „Око Душанова Законика, IV, Атонски рукопис Душанова Законика". Пошто нисам био срећан да сам видим оригинал овога рукописа, како ни Струшкога, који су као Казањски први и Казањски други доспели из збирке В. Григоровича прво у Румјанцовски музеј а одатле у Библиотеку СССР имена В. И. Лењина, то сам писао на основу одличних фотографија ових рукописа. Мада сам малочас истакао да сам о Атонскоме рукопису Душанова Законика написао нарочиту расправу, ипак морам и овде бар толико истаћи, да се Атонски рукопис завршава чланом о глобарима, који је Новаковић унео у своје друго издање Законика као 188. Још је додао да се текст овога члана у Атонскоме рукопису потпуно слаже с оним у Бистричкоме. Знао је, наравно, да и у Раковачкоме рукопису има овај члан, с извесним разликама, док га остали рукописи немају. Тај исти члан, међутим, са скоро истоветним текстом (последња реч је друкчија) на истоветноме месту има и Барањски рукопис, док се он у Раковачкоме не налази на крају За-

[24] *Радојчић Н.,* Струшки рукопис Душанова Законика, Јужнословенски филолог, XXII, 1958, 49—63.

коника. Из тога излази веома важна чињеница да су Атонски, Бистрички и Барањски рукопис Душанова Законика чланови исте рукописне породице, иако има разлика у њиховим текстовима; најбољи је текст у Атонскоме рукопису; његова је сигнатура: М. 1708. Собрание Григоровича, № 28.

III *Студенички рукопис.* Постао је врло тешко и веома споро приступачан научном истраживању, пошто се дуго времена налазио у приватним рукама; сада је власништво Југославенске академије. Стојан Новаковић је писао о њему по туђим обавештењима, и први правни историчар који га је, ма и на кратко време, имао у рукама био је Александар Соловјев. Он га је у два маха описао, стављајући рукопис у XVII век.[25] При томе није био срећне руке, јер Владимир Мошин, који је имао и времена и прилике да брижљиво проучи цели Студенички зборник, с Душановим Закоником у њему, и да овај у целини изда, тврди на основу водених знакова на папиру рукописа да је он писан у трећем деценију XV века.[26] Према томе, он би био први сачувани рукопис Законика из XV века, односно други, ако је, како ме В. Мошин уверава, Атонски рукопис Душановога Законика тек из другога деценија XV века. В. Мошин држи да је овакав текст Душанова Законика, какав је у Студеничкоме зборнику, намерно подешаван за сврхе суда манастирскога властелинства, док сам ја уверен да је он једноставно преписан с једнога дефектнога рукописа;[27] ја сам писао на основу фотографија целога рукописа Душанова Законика; Мошиновом издању Законика приложена је фотографија једне стране из Студеничкога зборника, 271, која је сада 269.

IV *Хиландарски рукопис.* С много забринуте опрезности исписујем број четири испред овога рукописа Душанова Законика, јер се при томе ослањам само на тврдњу А. Соловјева да је он „писан рукописом XV века на хартији" и, још резолутније, „писанный на бумагѣ въ первой половинѣ XV вѣка".[28] Преда мном ево стоје, док ово пишем, фотографије овога рукописа, који је дуго важио као изгубљен, али га ја на основу самих фотографија не смем датирати. То не смем, али смем особито истаћи да овај рукопис Душанова Законика треба што пре у целини издати, мада није цео сачуван, него само до почетка члана 125. Ред чланова у њему врло је занимљив, а сам текст има ванредно

---

[25] *Соловјев А. В.,* Неколико нових преписа Душанова законодавства, Прилози Летопису Матице Српске, 318, 1928, Прилози, I, 5, 232. *Соловьев А. В.,* Неизданные списки законодательства царя Душана, Slavia, VIII, 3, 1929, 602—4, „писанный в XVII в.,", 603.

[26] *Mošin V.,* Vlastareva sintagma i Dušanov zakonik u Studeničkom „Otečniku", Starine, 43, 1949, 7-93; текст Душанова Законика: 87-93.

[27] *Радојчић Н.,* Око Душанова Законика, I, Душанов Законик у Студеничком рукопису, Историски часопис, II, 1951, 103—8.

[28] *Соловјев А. В.,* Неколико нових преписа Душанова законодавства, Прилози Летопису Матице Српске, 318, 1928, Прилози I, 5, 227. *Соловьев А. В.,* Неизданные списки законодательства царя Душана, Slavia, VIII, 3, 1929, 598.

драгоцених особина; А. Соловјев је упозорио на његову сличност с Ходошким и са Шишатовачким рукописом, а ја у тај круг уносим Атонски, нарочито због чланова при крају Хиландарскога рукописа, како сада стоји пред нама; рукопис се чува у манастиру Хиландару и Душанов Законик иде од л. 108 до л. 119 у рукопису целокупнога Душанова законодавства.

V *Бистрички рукопис.* Судбина датирања овога рукописа врло је чудна и тек је, надам се, сада пред нашим очима разрешена; није потребно овде је у целини износити, пошто сам је успео на другоме месту расправити.[29] Морам ипак рећи да је потпис преписивача овога рукописа Душанова законодавства, Давида, писан тајном буквицом, прочитан као година преписивања и протумачена годином 1444. Т. Флорински и С. Новаковић нису, како сам већ рекао, ни видели оригинал, те су постали жртве ненамерне мистификације А. С. Павлова о години 1444 као времену преписивања. Први који је покушао датирати овај рукопис према воденим знацима на његовој хартији био је Г. П. Георгијевски, и он је његов постанак ставио између година 1449 и 1454. Но В. Мошин је, на основу брижљивога проучавања, дошао до уверења да му водени знаци дају право помакнути преписивање можда до 1480 године. Бистрички рукопис носи то име по манастиру Бистрици у Румунији; сада се чува у Историјскоме музеју у Москви; у њему има Душанов Законик један члан, 189, који се у осталима рукописима не налази. У своме споменутоме чланку ја сам донео фотографије три стране Бистричкога рукописа Душанова Законика; нипошто не треба превидети слику на којој је крај Законика и потпис преписивача, Давида.

VI *Барањски рукопис.* И при датирању овога рукописа било је лутања, када се и не узимају на ум нестручна домишљања Бошка Петровића, који је једно време био његов власник.[30] Ја сам их, у другој вези, морао раније споменути и истаћи да В. Мошин ставља писање овога рукописа између година 1515 и 1520. С њиме, дакле, излазимо из XV в. и улазимо у XVI, у коме има веома важних преписа Душанова Законика. О Барањскоме рукопису, који је Б. Петровић узео из села Вилања, први је дао стручан опис А. Соловјев, стављајући његово писање између 1480 и 1490 године, које је В. Мошин даље помакао.[31] Рукопис је из поседа Б. Петровића доспео у библиотеку Јоце Вујића, из Сенте, одакле га је купила Универзитетска библиотека у Београду за своју рукописну збирку, чији је сада заиста веома угледни члан: Рс 39: К. И. 16285. У овоме рукопису Душанова законодавства иде сам Законик

---

[29] *Радојчић Н.*, Два намеравана издања Душанова Законика, Зборник Матице Српске за књижевност и језик, III, 1957, 8—12.

[30] *Петровић Б.*, Из старе српске књижевности, 1913, 56—75.

[31] *Соловјев А. В.*, Неколико нових преписа Душанова законодавства, Прилози Летопису Матице Српске, 318, 1928; Прилози, I, 5, 229—32. *Соловьев А. В.*, Неизданные списки законодательства царя Душана, Slavia, VIII, 3, 1929, 600—1.

од друге стране листа 125 до прве стране листа 152. Његова блиска сродност с Атонским и Бистричким рукописом Душанова законодавства већ је истакнута. Још само ово да саопштим: Почетак скраћенога Синтагмата Матеја Властара није сачуван у овоме рукопису, који почиње речима „аще ли же прилучит се". Ово је место у издању Флоринскога, Прилози V, на страни 102, а у Новаковићеву издању Синтагмата Матеја Властара на страни 57.

VII *Призренски рукопис.* Има више разлога због којих је овај рукопис постао најчувенији и најугледнији међу рукописима Душанова законодавства. Они су научне и сентименталне природе. О њему се, да тиме почнем, веома дуго веровало да спада међу најстарије рукописе Душанова законодавства, мада је било и трезвених гласова, С. Новаковића и Љ. Стојановића, који су га стављали у XV или XVI в.; Љ. Стојановић је, побијајући мишљења да је Призренски рукопис из XIV или XV в., написао ово: „По моме мишљењу рукопис никако не може бити старији од XVI века, најраније што се може метнути у прву половину његову".[32] Њега су, међутим, по некој врсти старешинства међу рукописима Законика, ставили одмах иза Струшкога и Флорински, и Новаковић и Соловјев. Тај углед је извирао из старине, која је претеривана. Али, и кад се она остави на страну, Призренски рукопис Душанова Законика има најбогатији текст, што се броја чланова тиче, и ван сваке сумње почива на одличноме рукопису, с кога је дивно преписан. Ово су разлози научне природе за високи углед Призренскога рукописа, а они сентименталне нису мање важни. Рукопис потиче из околине Призрена, који је сматран престоницом српскога царства, стигао је у Београд у јеку романтичкога покрета и с њиме заноса за српском царевином. Чим је стигао, изазвао је оштар сукоб с аустријским властима, чиме се прочуо и у широким народним круговима. Ово све још пре него што је штампом објављен, а када се то догодило, почело се сматрати, сасвим нетачно, као да је симбол српскога средњевековнога права Душанов Законик, а опет његов симбол Призренски рукопис. Нестанак овога рукописа у Првом светском рату и његова појава након рата, те повратак у Београд, све као неким чудом, још више су подигли углед и раширили знање о Призренском рукопису, што је он јамачно и заслужио. Ми не знамо много о ранијој судбини овога рукописа, али и оно што знамо далеко је више, и много занимљивије, него наше знање о другим рукописима Душанова Законика.[33] У Призренскоме рукопису сачувано је Душаново законодавство у уобичајеној потпуности. Сам Душанов Законик, који долази после скраћенога Синтагмата Матеја Властара и Јустинијанова Закона, иде од друге стране листа 131 до друге стране листа 156, где се прекида у члану 186, будући да је крај рукописа изгубљен. Оригинал рукописа

[32] *Стојановић Љ.,* Каталог Народне библиотеке у Београду, IV, Рукописи и старе штампане књиге, 1903, 122—3.

[33] *Радојчић Н.,* Душанов Законик по Призренском рукопису, Српска академија наука, 1953, 3—15.

је сада у Народноме музеју у Београду, а фототипско издање Душанова Законика из њега од стране Српске академије наука омогућило је лако и свестрано упознавање с овим знаменитим српским правним спомеником. Поред високога угледа Призренскога рукописа, заиста је чудо што се тако дуго чекало на његово стручно и сигурно датирање на основу водених знакова на његовој хартији. Сада знамо да он, „prema vodenim znacima, ide u 1525—1530 g.“[34]

VIII *Ходошки рукопис.* Међу свима рукописима, у којима је сачувано или цело Душаново законодавство, као у овоме зборнику, или само Јустинијанов Закон и Душанов Законик, овај је изазвао највише недоумица што се назива и датирања тиче. Назив Ходошки добио је, мислило се, по погрешно читаној речи **Хоүдомѹ** као Ходошу, а у годину 1390 бачен је због погрешно схваћене пасхалије у њему; рукопис је ипак из манастира Ходоша; Шафарик је знао одакле је. Од многобројних истраживача, који су се бавили веома сложеном, и важном, садржином овога зборника бацан је његов постанак у пространа времена од XIV до XVI в. Он се сада налази, заједно с осталим Шафариковим словенским рукописима, у Народном музеју у Прагу: IX, F., 10 (Š. 14). Веома много проучаван, овај зборник је, наравно, често и описиван, последњи пут од Ј. Вашице, уз помоћ бележака Ј. Вајса.[35] Зато би било сасвим неумесно понављати обављено описивање, пошто су сви ранији описи у Вашичиној књизи и онако изређани. Мора се само истаћи на којима се листовима овога зборника налази Душанов Законик: 86—98. Вашица ставља писање рукописа у XV в., но ја сам се држао Сперанскога, по коме је писан у XVI в.; поуздано решење може се постићи само с воденим знацима на његовој хартији.

IX *Шишатовачки рукопис.* Писан је на Светој Гори 1541 године и касније; писале су га две руке. П. Ј. Шафарик, у чијој се оставини налази, звао га је прво Светогорским, али је касније изменио тај назив у Шишатовачки; сада носи сигнатуру Народнога музеја у Прагу: IX, F., 21 (Š. 15). У рукопису се налази цело законодавство цара Душана, а сам Душанов Законик на листовима: 97'—111'. Вашица истиче у своме опису и водени знак на папиру овога зборника, упозоравајући при томе на сличан водени знак у рукопису писаноме почетком XVIII в. Значи, морају се водени знаци поново и стручно проучити.[36] Још Вашица истиче да је завршетак Душанова Законика у Шишатовачком рукопису истоветан с оним у Ходошкоме; Константину Јиречеку се

---

[34] *Mošin V.*, Filigranologija kao pomoćna historijska nauka, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, I, 1954, 26.

[35] *Vašica J.* ✻ *Vajs J.*, Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze, Československá akademie věd, 1957, 212—9. Изостављајући овде раније описе, истичем овај: *Яцимирскій А. И.*, Описаніе южнославянскихъ и русскихъ рукописей заграничныхъ библіотекъ, Сборникъ ОРЯиСл. Россійской Академіи наукъ, XCVIII, 1921, 780—8.

[36] *Vašica J.* ✻ *Vajs J.*, o. c. 237—9. *Яцимирскій А. И.*, o. c. 668—70.

чинило да се срео с руком која је писала Ходошки рукопис и у Шишатовачкоме, али не баш у самоме Законику него на даљим листовима, од л. 120.[37]

X *Раванички рукойис*. У овоме зборнику, који се сада налази у библиотеци Народнога музеја у Прагу под сигнатуром IX, H 7 (Š. 17), није сачувано цело Душаново законодавство него само Јустинијанов Закон и Душанов Законик, овај последњи на листовима: 22'—46'.[38] Рукопис је писан најраније половином XVII в. и претставља веома важан пример већ скраћенога законодавства цара Душана изостављањем извода из Синтагмата Матеја Властара; овај рукопис је вршио изузетно важан утицај на позније преписе Јустинијанова Закона и Душанова Законика.

XI *Софијски рукойис*. Овај зборник, у коме се налази скраћено законодавство цара Душана, настао је, ваљда, половином XVII в. Тридесетих година XVIII в. био је у Београду, а у Софијску Народну библиотеку доспео је из Кратова. Рукопис је у више махова описиван, али ја морам истаћи бар два описа, С. Вуловића и Б. Цонева;[39] Душанов Законик налази се на листовима: 61—121'; ја сам црпео много поуке из упоређивања Душанова Законика у овом зборнику, како је штампан код Флоринскога, с Патријаршијским, Београдским, Ковиљским и Јагићевим рукописом.

XII *Раковачки рукойис*. Улазећи у XVIII в. немогућно је код свих рукописа Душанова законодавства сасвим тачно одредити време преписивања, ако преписивач није то сам учинио. Али постоји једно мерило које нам допушта да бар с извесном сигурношћу утврдимо који је препис, из XVIII в., старији, а који је млађи. Што у једноме препису има више особина српске редакције, тиме је старији, а што више преовлађују русизми, тиме је млађи. Још се и ово мора рећи: Лако је могуће да је понеки од рукописа, који су овде унесени у XVIII в., настао и крајем XVII в., али јамачно, у томе случају, сасвим под његов крај, те није велика погрешка ставити га у XVIII в.; избегавао сам стављање на крај XVII в., што се иначе почесто чини, због очајних прилика, у којима се налазио српски народ задњих деценија XVII в. У Раковачком рукопису, писаном 1700 године, сачувано је пуно законодавство цара Душана; Душанов Законик је на листовима 54'—74'. Рукопис је био власништво Српске гимназије у Новоме Саду, одакле га је понео П. Ј. Шафарик, те се сада налази у Народноме музеју у Прагу: IX, C 4 (Š. 16).[40] Душанов Законик у овоме рукопису обилује

---

[37] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 1898, LXXVII. Јацимирски мисли да се Јиречек преварио, јер верује у годину 1390 као време преписивања Ходошког рукописа. *Яцимирскій А. И.*, о. с., 668.

[38] *Vašica J.* ⁎ *Vajs J.*, o. c. 301—4. *Яцимирскій А. И.*, о. с., 703—6.

[39] *Вуловић С.*, Опис словенских рукописа Софијске библиотеке, Споменик, XXXVII, 1900, 42—3. *Цоневъ Б.*, Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотека въ София, 1910, 200—2.

[40] *Vašica J.* ⁎ *Vajs J.*, o. c. 50—1. *Яцимирскій А. И.*, о. с., 696—9.

важним занимљивостима, мада се овде налази у позноме препису, а Реч уз Законик сачувана је само у њему, што му важност високо диже. Ово је, наравно, примећено, али се никада није истицало, а морало би се, да према последњим члановима Душанова Законика, како су сачувани у Раковачкоме рукопису, треба бити веома опрезан, јер није искључена могућност да су они познији додатак; од претпоследње и последње стране Речи цара Душана уз његов Законик саопштене су фотографије у мојој већ споменутој расправи „Два намеравана издања Душанова Законика“ као слике 2 и 2а.

XIII *Борђошки рукопис*. Носи име по породици Борђошки, из Сомбора, у којој се чувао и одакле је откупљен за библиотеку Матице Српске у Новоме Саду: Инв. бр. 52364, Сигн. 352, А, 19.[41] Душанов Законик је у њему на стр. 63—100. Текст се довољно слаже с оним у Текелијином рукопису, али има више остатака старије редакције, те је зато и стављен испред њега.

XIV *Текелијин рукопис*. Преко њега постао је Душанов Законик приступачан целоме свету, јер је по њему штампан у Рајићевој Историји. Сада је у библиотеци Матице Српске: Инв. бр. 3780, Сигн. 352, А, 18[42]. Испред Душанова Законика је лик Стефана Дечанскога, који је означен као слика цара „Стефана Стевановића“. Сам текст Законика иде од л. 13—25’.

XV *Стратимировићев рукопис*. Био је власништво породице Стратимировића, у Кулпину, одакле је, као поклон, доспео у руке А. Сандића и преко њега у библиотеку Матице Српске: Инв. бр. 169999, Сигн. 352, А, 20. Душанов Законик, с текстом, сличним Софијскоме, је на л. 41—86.[43]

XVI *Ковиљски рукопис*. Био је у манастиру Ковиљу, у Бачкој, а сада је у библиотеци Матице Српске у Новоме Саду: Инв. бр. 113460, Сигн. 352,А, 21. Има 201 исписан и модерно пагиниран лист. На л. 201 је запис: **Ко́нацъ и̑ Богоу сла́ва. Писа се ѿ Стефана Стойко́вича, месеца сепьте́мврїа. к҃. дьнь свршии се, оу Белградоу, лето господне. На** 1726. У зборнику има, осим Јустинијанова Закона и Душанова Законика, текстова канонске и летописне садржине. Душанов Законик почиње на листу 62 и иде до листа 121’. Када се његов текст упореди са Софијским, онда се јасно види да оба спадају у истоветну рукописну породицу; број означених чланова је исти, 97, док у Београдскоме, који се иначе с њима слаже, има 99 чланова.

XVII *Загребачки рукопис*. Припадао је манастиру Режевићу, у Паштровићима, одакле га је узео Иван Кукуљевић, те је с његовим

---

[41] *Дим. К. (ириловић)*, Матица Српска дошла је у посед и четвртог примерка преписа Душанова Законика, Летопис, 364, 1949, 321—2.

[42] *Ibidem*, 321.

[43] *Ibidem*. Упор. *Политика*, 18 децембар, 1949.

рукописима доспео у Југославенску академију: III,A, 28. Описиван је и делимично издаван у неколико махова. Сви су описи и издања застарели након последњега описа и издања Јустинијанова Закона и Душанова Законика из њега од В. Мошина[44]; овај последњи је, нажалост, веома непотпуно сачуван. Загребачки рукопис је претставник веома важне верзије Душанова законодавства, с Јустинијановим Законом и Душановим Закоником, која је настала и која се примењивала све до XIX в. у аутономним приморским српским областима, Паштровићима, Грбљу и деловима Боке Которске. Битна особина ове гране рукописа је скоро говорни српски језик у њима, с множином италијанизама и нешто турцизама.

XVIII *Патријаршијски рукопис*. Раније је називан Карловачким, јер је био чуван у Карловцима, у Патријаршијској библиотеци. Пошто ја сада Карловачким рукописом називам онај који је по својој прилици преписан баш у Карловцима, то овај зовем Патријаршијским, јер је у Патријаршијској библиотеци у Београду: Р 42. У њему је Душанов Законик на листовима 36'—50'; на л. 37 је слика св. Стефана Дечанскога.

XIX *Карловачки рукопис*. У њему је крње законодавство цара Душана, Јустинијанов Закон и Душанов Законик, преписао 1764 године бивши ритор Покрово-Богородичне школе у Карловцима, Петар Теодоров. Сада је он у Народној библиотеци у Београду: Р. 152. Тако он, по невољи, стаје на место Београдског рукописа Душанова Законика Народне библиотеке, који је, заједно с њоме, изгорео 6 априла 1941 године; иако то није био рукопис неке високе вредности, ипак ми је, и овде, пријатна дужност рећи да постоји његов препис међу рукописима Павла Јосифа Шафарика.[45] Због особите занимљивости Карловачкога рукописа, важнога за разумевање живота Душанова Законика кроз векове и за схватање средине у којој је препис настао, ја сам о њему написао нарочиту расправу[46]; Душанов Законик иде у овоме рукопису од листа 16 до 36.

XX *Грбаљски рукопис*. Писан је за Грбаљску жупу 1767, или нешто доцније, и налази се сада у Богишићевој библиотеци у Цавтату под сигнатуром Ms 19 или A, XIV, 2/29. И ово је претставник крњега законодавства цара Душана, с Јустинијановим Законом и Душановим Закоником, приморскога типа, који су, у овоме случају, додани привилегијама Грбаљске жупе. А. Соловјев је, прво, у два маха описивао

---

[44] *Mošin V.*, Paštrovski spisak Dušanova Zakonodavstva prema zagrebačkom rukopisu, Starine, 43, 1951, 7—27; текст Душанова Законика: 23—7. О манастиру Режевићу: *Љубиша С.*, Общество Паштровско у окружію Которскомъ, Срб.-далм. маг., X, 1845, 121.

[45] *Vašica J.* ⁎ *Vajs J.*, o. c., 275—7; сигнатура преписа: IX, G, 9 (Š. 18).

[46] *Радојчић Н.*, Карловачки рукопис Јустинијанова Закона и Душанова Законика, Годишњак Историскога друштва Војводине, I, 1951, 7—12, с две слике из рукописа.

делове законодавства цара Душана из овога рукописа[47], а затим је издао и цели рукопис с Душановим Закоником, који се у њему налази на листовима 54 до 63[48].

XXI *Вршачки рукопис*. Преписан по заповести карловачкога митрополита Јована Георгијевића од протођакона Јована Фелдварија, како се види из два записа у њему. На л. 4 је овај запис: „Повеленіемъ его Ексцелленціи Высоко-Преωсвященнѣйшаго и Высоко-Превосходителнѣйшагω Господина Господина Јоанна Георгіевичъ божіею милостію Православнаго Архіепископа Карловачкаго, и всего Славено Сербскаго и Валахіискагω Народа Митрополіта обоихже Цесаро Кралѣвскыхъ и Апост: Величествъ Тайнаго Совѣтника Лѣто-писъ. Сербскій со Закони Царствованія Сербскагω За воспоминаніе Древности преписанъ и приложенъ во Библіотеку Архі-Епископскую. 1772 Года. Месяца Маіа 1. Дне". На крају рукописа стоји ово: „Повеленіемъ Егω Ексцелленціи. Высоко-Преωсвященнѣйшагω Господина Архі-Епископа и Митрополіта книгу сію преписахъ азъ Высоко-Титѹлованаго Господина служитель Јоаннъ Фелдвари Прото-діаконъ въ Карловцѣ 1° Маіа 1772° Года". Душанов Законик иде у овоме рукопису од л. 30 до 43; испред њега је кратак летопис, л. 5 до 14, и Јустинијанов Закон, л. 17 до 29. Цео рукопис се потпуно слаже с рукописом Ђорђошких; он се сада налази у Народном музеју у Вршцу.[48a]

XXII *Попа Василија Николајевића из Попинаца рукопис*. Препис непотпунога законодавства цара Душана, обављен 1784 или 1785. Сада се налази у библиотеци Матице Српске: Инв. бр. 169998, Сигн. 352,А, 22. Душанов Законик иде у њему од л. 27 до 57[49].

XXIII *Јагићев рукопис*. У библиотеци Ватрослава Јагића, сада у Семинару за српски језик на Универзитету у Београду, налази се један рукопис са сигнатуром: Ј 1602. Ја сам веома лако утврдио да је овај невешти препис сасвим модеран и да потиче од неукога преписивача из рукописа с поремећеним странама. Написао сам о њему читаву малу расправу као о још једноме претставнику крњега законодавства цара Душана, приморскога типа[50]. И када се примени највећа опрезност,

---

[47] *Соловјев А. В.,* Неколико нових преписа Душанова законодавства, Прилози Летопису Матице Српске, 318, 1928; Прилози, I, 5, 233—5. *Соловьев А. В.,* Неизданные списки законодательства царя Душана, Slavia, VIII 3, 601—2.

[48] *Соловјев А. В.,* Књига привилегија Грбаљске жупе (1647—1767) са Душановим Закоником, Споменик, LXXXVII, 1938, 21—79; текст Душанова Законика: 61—7.

[48a] Веома лепо опремљени рукопис опширно ће описати Петар Момировић, кустос Завода за заштиту споменика културе Автономне покрајине Војводине, у Грађи тога Завода.

[49] *Дим. К. (ириловић),* о. с., 321.

[50] *Радојчић Н.,* Око Душанова Законика, II, Препис Закона цара Константина и Јустинијана и Душанова Законика у библиотеци Ватрослава Јагића, Историски часопис, III, 1952, 55—65.

сме се рећи да је ово онај исти препис који С. Новаковић наводи под бројем 17 као Љубишин, и који је њему 1886 показивао Ф. Миклошич у Бечу[51]; од Миклошича је, ваљда, доспео Јагићу.

XXIV *Богишићев рукопис*. Сасвим сличан, ако не, можда, и истоветан препис добио је В. Мошин од А. Соловјева, који га је нашао и преписао у Богишићевој библиотеци у Цавтату; В. Мошин је и сам прегледао тај препис, који је сада стављен међу рукописе под бројем 123. Он је о њему написао опширну расправу и издао из њега Јустинијанов Закон и Душанов Законик[52]; у Новаковићеву прегледу рукописа Душанова законодавства биће да је овај исти препис забележен под бројем 16, као Далматински[53].

Стојан Новаковић завршио је свој преглед рукописа Душанова законодавства једном тајновитом причом, како се у скривници манастира Тамне (Тавне) — он погрешно пише Тамнаве — налази препис Душанова Законика на кожи, виђен, тобоже, 1853. Он је то забележио да не би остало „без објаве“[54]. Ја ћу завршити свој преглед рукописа Душанова законодавства с много поузданијим чињеницама. Милан П. Костић, научни сарадник Државног архива Србије, саопштио ми је 14 фебруара 1951 из преписке А. Ивића, која се чува у Архиву, једно место из писма, које је 1 новембра 1935 писао Ивићу Ал. Драгин о књижевној оставини Светислава Вуловића: „Од књижевних старина да споменем: Душанов Законик, препис из XVII века (ствар веома оригинална!) или можда још из XVI века, то ћете Ви видети. Рукопис је у целини очуван. — Иницијали у њему слични онима из Мирослављева еванђеља. . .“ Где је тај рукопис? Опет у вези с А. Ивићем: На састанку Института за проучавање књижевности 31 маја 1951 А. Ивић „обраћа пажњу управи Института да се у Румунији налазе многе наше старе књиге, рукописи и старине“, те закључује своје упозорење речима да је тамо „видео један стари препис Душанова Законика“[54a]. При томе је, мислим, имао на уму румунски део Баната, који је он обилазио ради наших старина у њему. Где га је видео, и шта је с тим рукописом? Ништа о томе не знамо, осим што с више права смемо мислити да у тами заборава почива још рукописа Законика. Описом свих словенских рукописа не располажемо. Шта излази из свега што је речено? На списак рукописа Душанова законодавства не сме се стављати завршна тачка.

---

[51] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 1898, LXXXIV.

[52] *Mošin V.*, Bogišićev dalmatinski rukopis i mlađa redakcija Dušanova zakonodavstva, Anali Histor. inst. Jugoslav. akad. u Dubrovniku, II, 1953, 9—58; текст Душанова Законика: 38—50.

[53] *Новаковић С.*, о. с., LXXXIV.

[54] *Ibidem*, LXXXVII.

[54a] *Гласник Српске академије наука*, I, 1—2, 1949, 208.

II

Прошло је више од стопедесет година откако је штампом објављено прво издање Душанова Законика у четвртоме тому Рајићеве Историје[55]. У овоме дугоме размаку времена, од сто шездесет и три године, штампан је Душанов Законик много пута по неколико својих рукописа. Сва та издања нису увек успела, али се сме слободно рећи да је велика већина њих двоје постигла — прво, да се олакша реконструкција оригиналнога текста Законика и, друго, да се прати његов живот кроз векове, у којима се он преписивао, и у којима су се Срби по њему судили. Прво издање обављено је по једноме млађему рукопису, мада се он чинио Стефану Новаковићу, његову издавачу, „стародревни". Учене слависте су брзо утврдили старост рукописа и вредност издања, али то ипак није сметало да и овакво издање начини дубок утисак у целом ученом, особито словенскоме, свету. Колика је била пажња и тражња Законика одлично се осећа из писма В. Раковецкога од 14 (26) јуна 1822 А. С. Шишкову о прештампавању текста „устава Стефана короля Сербскаго" из Рајићеве Историје[56]. В. Раковецки није био усамљен у овој жељи. Било их је више који су за овим тежили, а још већи број био је оних који су желели издање Душанова Законика по којем другоме рукопису, бољем од онога браће Текелија. Такво издање намеравао је дати Георгије Магарашевић „по рукопису кои се у Библиотеци Гимнасие Новосадске храни" и који се сада назива Раковачки. Али само намеравао, јер је остварење његових намера далеко заостало иза жеља, и то кривицом издавача, штампара и државне цензуре[57].

Зато није чудо што П. Ј. Шафарик није био задовољан овим издањем и што се одлучио да га он сам понови по истоме рукопису, који је понео из Новога Сада, док су Срби веровали да је и овај рукопис изгорео приликом великога пожара у Новоме Саду за време Буне. Шафарик је преписао Душанов Законик из њега за В. Маћејовскога, а штампао га је А. Кухарски у једној веома важној и јако корисној књизи с којом, међутим, Шафарик није био задовољан[58]. Разлози његову

---

[55] *Раичъ I.*, Исторія разныхъ славенскихъ народовъ найпаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, IV, 1795, 242—71. На идућој, 272, страни стоји ова примедба издавача Историје: „Закони сіи находятся въ стародревней рукописи во Архивѣ Благородныхъ Господей Петра и Саввы отъ Текелый, откуду въ самой простотѣ своей отъ слова до слова здѣ написани и печатани".

[56] *Францевъ А. В.*, Польское славяновѣдѣніе конца XVIII и первой четверти XIX ст., 1906, XLVI.

[57] Законикъ Стефана Душана отъ года 1349, *Летопис*, 14, 1828, 44—62 и 15, 1828, 31—55 овога пута с натписом „Законикъ Стефана Душана, краля сербскогъ". Упор. *Радојчић Н.*, Душанов Законик, Научна издања Матице Српске, III, 1950, 10—11.

[58] *Kucharski A.*, Antiquissima monumenta juris Slovenici, 1838: Законикъ Србскый цара Стефана Душана Сильнаго 1349 и 1354, ћирилицом и у латиничкој транскрипцији, 92—170, с Шафариковим немачким преводом, 171—211, и његовим примедбама, 212—16; обавештење о начину издања је веома кратко, III—IV, што важи и за варијанте из других рукописа, 162—70. Шафариков препис, с кога је

незадовољству били су, међутим, мање научне неголи личне природе. Иначе је ово издање знаменит корак унапред, колико због саопштенога српскога текста, толико због Шафарикова немачкога превода Законика и његових примедаба уз њега. Но ја бих погрешио, када не бих истакао да су и овај превод и ове примедбе због високога научнога ауторитета Шафарикова покаткад ометали смелост залета за новим методом и за вишим сврхама проучавања Душанова Законика.

Када је П. J. Шафарик сам приступио остварењу своје идеје о штампању Душанова Законика он се одлучио да узме за основу Ходошки рукопис, за који је веровао да је преписан крајем XIV в.[59]. За ово издање, 1851, дао је Шафарик труд, а Србија је поднела трошак; оно је штампано у веома маломе броју примерака; у другом издању, 1873, остало је све неизмењено, чак и бројеви страна; Душанов Законик је подељен овде на 205 чланова — 130 из Ходошкога рукописа, а остатак из Раковачкога. Тако се, тада, проучавање Душанова Законика могло ослонити на три рукописа — Текелијин, Раковачки и Ходошки.

Из првога Шафарикова издања по Ходошкоме рукопису прештампао је текст Законика Ф. Миклошич ради семинарских вежбања као прву свеску, с обећањем да ће у другој дати речник уз Законик[60]. Ово, на нашу велику жалост, није никада учинио.

Међу свима овим издањима Душанова Законика најмање се може похвалити текстом и едицијом оно у Рајићевој Историји, по Текелијином рукопису. Сасвим је друкчије издање Јустинијанова Закона и Душанова Законика по истоме рукопису од Јована Ђорђевића[61]. Оно је врло добро, и може се и данас употребити за најстручнија научна истраживања; срећа је што располажемо овако савесно изданим текстом, да би се код млађих рукописа — какав је и он — могло утврдити у коју рукописну породицу спадају.

У научним расправама о Душанову Законику десетинама година наводили су се његови чланови по Шафарикову издању, али је овај начин низања чланова Законика напуштен откада је штампан Душанов Законик по Призренскоме рукопису. Прекид није био нагао, и добро је што се тако поступало, јер је прво издање Законика по Призренскоме рукопису, 1870, било подобно да унесе више забуне него јасноће у ређање чланова Законика[62]. Његовоме, наиме, издавачу, Стојану Новаковићу, пало је на памет да поремети низ чланова, како их је нашао у рукопису, и да их распореди како би, по његову мишљењу, требало

штампано ово издање, чува се у Пољској академији наука у Кракову: *Borowski S.*, Materjały do ćwiczeń seminaryjnych z historji prawodawstw słowiańskich, I, Statuty cara Stefana Duszana z lat 1349 i 1354, 1934, 11.

[59] *Šafařík P. J.*, Památky drěvního písemnictví Jihoslovanův, 1851: Okázky občanského písemnictví, Zákoník cáře Stěpana Dušana, 29—50; Ходошки рукопис, 29—42; додаци из Раковачкога рукописа, 43—50.

[60] *Miklosich F.*, Lex Stephani Dušani, I, 1856.

[61] *Ђорђевићъ I.*, Законъ царева: Константина Великогъ, Юстиніяна и Стефана Душана, Летопис, 99, 1859, 1—51; Душанов Законик: 26—50.

[62] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 1870.

да су били поређани. Ђура Даничић је с пуним правом осудио овај поступак, и нико жив није се повео за овом Новаковићевом поделом Душанова Законика.

Као што је Текелијин рукопис Душанова Законика тек у другом издању оспособљен да буде сигурна основа за научна истраживања, тако се исто догодило и с Призренским рукописом Душанова Законика. Њега је преписао у Београду В. И. Ламански, који је свој препис уступио Т. Зигељу да га штампа као прилог својој одличној расправи о Душанову Законику[63]. Издање је веома савесно.

У пространију заједницу словенских закона од оне коју је покушао остварити А. Кухарски унео је Душанов Законик стриц Константина Јиричека, Херменегилд. У своме Своду словенских закона он је ставио Душанов Законик на седамнаесто место и, после краткога разлагања о њему, штампао га по Призренском и по Ходошком рукопису, с додатком из Раковачкога[64]. За упоредно проучавање словенских закона Средњега века било је ово издање од несумњиве користи, иако се издавач углавном ограничио на прештампавање постојећих издања и на давање најнужнијих обавештења о појединим словенским правним споменицима.

Више од тридесет година требало је да науци постане приступачан Струшки рукопис Душанова Законика, за који је још Павле Јосиф Шафарик био уверен да га треба ставити у основу научног издања Законика. Та могућност, о којој је он само сањао, остварена је 1888 у досад најопширнијем делу о законодавству цара Душана од Тимотеја Флоринскога[65]. У њему су чак превазиђене Шафарикове жеље, будући да Флорински није издао само Струшки рукопис Душанова Законика, него читав низ рукописа које је сматрао неопходним за тачно разумевање Душанова законодавства. Његов рад је филолошко-историјске природе, а оцена Т. Зигеља на ову пространу студију Флоринскога је правно-историјски састав најбоље врсте[66]. Тако се ова два рада да не може бити боље допуњавају.

Издањем неколиких, веома важних, рукописа Душанова Законика од стране Т. Флоринскога створена је још чвршћа основа за покушај бар привремено дефинитивнога научног издања Законика. Томе задатку приступио је, десет година после изласка књиге Флоринскога, Стојан Новаковић, који је, поред неуспелога првога издања Законика

[63] *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872. Текст Законика, с руским преводом: Приложенія, 8—115. Број чланова по Призренском рукопису, с додатком из Раковачкога: 205.

[64] *Jireček H.*, Svod zákonův slovanských (Сводъ законовъ славянскыхъ), 1880. Душанов Законик по Призренскоме рукопису: 273—306, по Ходошкоме: 307—31 и додаци из Раковачкога: 331—9.

[65] *Флоринскій Т.*, Памятники законодательной дѣятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ 1888. У Прилозима издања: Струшкога рукописа Душанова Законика, 1—13, Атонскога, 14—35, Раваничкога, 36—51 и Софијскога, 75—94.

[66] *Зигель Ѳ.*, О сочиненіи Памятники... Отчетъ о третьемъ присужденіи преміи Макарія митрополита Московскаго, Приложеніе къ LXIII-му тому Зап. Имп. акад. наукъ, II, 1890, 57—113.

по Призренскоме рукопису написао после 1870 године дугу врсту радова из историје српскога права у Средњему веку и на тај се начин припремио за одлучан корак — ново издање Душанова законика.[67] Оно је несумњиво један ванредан труд и јамачно претставља крупан корак у проширивању и дизању нашега знања о старом српскоме праву, али ни оно није без особина неразумљивих Новаковићевих поступака као што је онај при његовом првом издању Душанова Законика с размештањем његових чланова на један неприхватљив начин. Код овога другога издања Законика има више поступака који су изазивали замерке, те тако уносили дисонанцу у заслужено признање великих напора и несумњивих успеха. Неразумљиво је, поред осталога, што се није користио оценом Т. Зигеља на дело Флоринскога, чиме би у уводноме делу издању Законика постигао већи успех, а још је неразумљивије што се при текстирању чланова Душанова Законика није више ослањао бар на Струшки и Атонски рукопис Законика.[68]

С другим Новаковићевим издањем Душанова Законика, које је стварно треће издање по Призренскоме рукопису, завршени су за дужи период времена научни издавачки напори око Душанова Законика и оно је, и поред утврђених недостатака, стављено у основу потоњих истраживања о Душанову Законику. Објављивање текстова Законика, после другога Новаковићева издања, кретало се у три правца — или је прештампаван текст из њега уз превод Законика на један страни језик, или је исто тако поступано ради пружања текста за семинарска вежбања, или су, напослетку, штампани текстови Душанова Законика из других рукописа, редовно млађих, дакле, као документи за живот Законика кроз дуге векове.

Као пример прештампавања текста Законика из другога Новаковићева издања уз превод на један страни језик, мора се особито истаћи онај Јона Переца.[69] Он је прештампао српски текст на једној уздужној поли стране, а на другој је дао румунски превод; овде му је место због српскога текста.

Ради семинарских вежбања штампао је Душанов Законик А. Соловјев, задржавајући уз поједине чланове бројеве из другога Новаковићева издања Законика, али уносећи у текст варијанте из старијих рукописа од Призренскога, а и из млађих, ако је мислио да је у њима сачуван текст ближи оригиналу.[70]

---

[67] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 91 издање Задужбине Илије М. Коларца, 1898. Текст Законика: 3—146.

[68] О оценама и приказима другога Новаковићева издања Душанова Законика: *Радојчић Н.*, Век и по проучавања Душанова законодавства, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, I, Српска академија наука, 1951, 244-6.

[69] *Peretz I.*, Законикъ Стефана Душана цара срьпскогъ 1349 и 1354. Zaconicul lui Stefan Duşan ţarul serbiei 1349 şi 1354 comparat cu legiuirile bizantine, slave şi române. Partea I (Textul, traducere, observaţiuni şi vocabular), 1905: Intraducere: V-VII; Cap. I, Textul şi traducţiunea: 9—58; Cap. II, Note explicative: 59—62; Cap. III, Vocabular: 63—110; Errata: 111—2.

[70] *Соловјев А.*, Душанов Законик г. 1349 и 1354, 1929.

Исту сврху имао је пред очима и С. Боровски, коју је већ у самом натпису истакао. Но, пошто је он наменио своје издање пољским студентима, то им је морао пружити више обавештења од оних што су довољна за српске ђаке, који већ из средње школе понесу извесно знање о Душанову Законику. Боровски је свој задатак одлично испунио.[71] Он је, прво, дао исцрпна обавештења о рукописима Законика, затим је штампао његов текст с пољским преводом, за којима долазе објашњења и, на крају, марљиво и стручно одабрана библиографија; у Новаковићев текст уносио је и варијанте из других рукописа.

Из издања Текелијина рукописа Душанова Законика, као и оних Раваничкога и Софијскога, дало се наслутити, колико је важно познавање млађих рукописа Законика, да би се преко њих сагледао његов живот кроз векове. Могли су се сабрати непобитни докази, да су Срби под туђом влашћу у међусобном суђењу признавали законску вредност Душанова Законика на целом нашем етничком подручју, али се није било тешко довити да се он ипак највише примењивао у оним српским областима, које су имале признату извесну управну и судску аутономију. Овде се могло, пре свега, мислити на Српско приморје, а у њему нарочито на Паштровиће и на Грбаљ. Загребачки рукопис Душанова законодавства, колико год био осакаћен, давао је довољно јамства да је постојала нарочита, приморска, верзија Душанова законодавства, с Јустинијановим Законом и Душановим Закоником. Из библиотеке Валтазара Богишића у Цавтату издао је А. Соловјев Грбаљски примерак Душанова законодавства.[72]

Душанов Законик прештампао је по другоме Новаковићеву издању С. Јантолек.[73]

Приликом сећања на шесту стогодишњицу Душанова Законика издао је В. Мошин његов текст по Студеничкоме рукопису.[74]

Настављајући испитивања А. Соловјева приморске верзије Душанова законодавства, издао је В. Мошин Јустинијанов Закон и Душанов Законик по Загребачкоме рукопису.[75] У истоме правцу студија и с истоветном научном сврхом издао је В. Мошин и један модеран приморски препис Душанова законодавства, који се чува у библиотеци Валтазара Богишића у Цавтату.[76]

---

[71] *Borowski S.*, Materjały do ćwiczeń seminaryjnych z historji pravodawstw słowiańskich, I, Statuty cara Stefana Duszana z lat 1349 i 1354, 1934.

[72] *Соловјев А.*, Књига привилегија Грбаљске жупе (1647—1767) са Душановим Закоником, Споменик, LXXXVII, 1938, 21—79; текст Душанова Законика: 61—7.

[73] *Jantolek S.*, O Dušanovom Zakoniku (sa tekstom „Zakona blagovernago cara Stefana"), 1948.

[74] *Mošin V.*, Vlastareva sintagma i Dušanov zakonik u Studeničkom „Otečniku", Starine, 42, 1949, 7—93; текст Душанова Законика: 87—93.

[75] *Mošin V.*, Paštrovski spisak Dušanova zakonodavstva prema zagrebačkom rukopisu, Starine, 43, 1951, 7—27; текст Душанова Законика: 23—7.

[76] *Mošin V.*, Bogišićev dalmatinski rukopis i mlađa redakcija Dušanova zakonodavstva, Anali Historijskoga instituta Jugoslavenske akademije u Dubrovniku, II, 1953, 9—58; текст Душанова Законика: 38—50.

Исте године када је објављен овај модерни препис Душанова законодавства, како је важило у Српскоме приморју, издала је Српска академија наука, с мојим предговором, „Душанов Законик по Призренском рукопису“ у фототипском издању.[77] Научну важност и вредност ове врсте издања за даља истраживања заиста није потребно нарочито истицати; цео Струшки рукопис приложен је, у фотографијама, мојој расправи о њему.[78]

III

Прво издање Душанова Законика изазвало је толико изненађење и распалило тако жарку радозналост у целом ученоме свету да се на његов превод није могло дуго чекати. Законик је штампан 1795, а већ шест година касније, 1801, јавио се његов превод на један светски језик, немачки, те је он на тај начин постао приступачан много ширему кругу читалаца него раније, док је био само српски штампан. Превод је сачинио Јован Христијан Енгел и унео га у своје и данас брижне научне пажње вредно дело „Geschichte von Serwien und Bossnien“, које је он написао као један део своје смело и широко замишљене Историје Угарске и њених споредних земаља, „Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer“. Енгелов превод Душанова Законика потекао је из осећања дужности, да га нипошто не сме обићи, ако жели постићи потпуност своје Српске историје. Зато је приступио превођењу Законика, мада је знао да је његово знање српскога језика за тај подухват недостатно: „Da ich dieser Serwischen Geschichte, wie es meine Pflicht erheischt, die möglichste Vollständigkeit zu verschaffen gesonnen bin: so habe ich mich mit meiner geringen Sprachkenntniss an eine Uebersetzung dieses alten Stücks gewagt, mit der ich so lange vorlieb zu nehmen bitte, bis eine bessere von einem Deutsch-und Serwischgelehrten Nationalisten erscheint, oder bis Verbesserungen und Berichtigungen, die ich mir von allen Sachkundigen ausbitte, mich selbst in den Stand setzen, eine bessere zu liefern“.[79] Паметно речено и поштено признато.

У преводу, наравно, има множина погрешака, али у оно доба, а и много касније, било је немогуће дати исле тачан превод Душанова Законика, јер су многобројни изрази у њему били потпуно непознати, а и целокупно знање, како старосрпскога језика тако и старосрпскога државнога уређења, било је сасвим недовољно. Енгел се, као угарски родољуб, није могао уздржати а да, поред све научењачке радозналости и савесности, не рекне — прилично завијено — да Законик, због ранога времена у коме је настао носи у себи знаке сировости, те да је, можда, и боље што Угарска, из тако ранога средњевековља, нема такав законик као Србија. Ово је кисела утеха, а што се тиче оштрине казни у Душанову Законику, то је — баш за Угарску — постојало,

[77] *Радојчић Н.*, Душанов Законик по Призренском рукопису, Српска академија наука, 1953.

[78] *Радојчић Н.*, Струшки рукопис Душанова Законика, Јужнословенски филолог, XXII, 1958, 49—63.

[79] *Engel J. Ch.*, Geschichte von Serwien und Bossnien, 1801, 293. Текст превода Душанова Законика: 293—310.

како ће се мало даље видети, и сасвим супротно мишљење. Енгел се верно држао текста Душанова Законика у Рајићевој Историји, те и његов превод има, како стоји у Текелијиноме рукопису, 101 члан. Још морам рећи да је преводилац обогатио свој превод примедбама из свога богатог историчкога знања, којима, ипак, није текст много разјаснио.

Преко Енгелова превода извршио је Душанов Законик славодобитан поход кроз цели несловенски учени свет. Петнаест година после Енгелове веома темељне, али јако непрегледне и замарајући учено написане Српске историје унео је извод из његова превода Душанова Законика Игњат Аврелије Феслер у своју одлично написану и веома распрострањену Историју Угарске. Испред извода из Законика ставио је он овај за Србе веома ласкави суд: „Bosnier, Bulgaren, Walachen und Moldaver hatten im Laufe dieses Zeitraumes nur kriegerischen, noch keinen staatsbürgerlichen Zustand. Anders ward es mit den Serwiern unter ihrem ersten Kaiser Stephan Duschan, welcher, wie den Hofglanz des Justinianus, also auch dessen Ruhm als Gesetzgeber erreichen wollte. Am Christihimmelfahrts-Tage wurde sein Gesetzbuch vorgetragen, bekräftiget und angenommen“.[80] Уводу следује веома стручно и спретно састављен извод из Енгелова превода Душанова Законика, који је испраћен оштром примедбом против свих оних — дакле и против Енгела — који преврћу очима на сваку заслужену оштрију казну: „Empfindelnde Menschlichkeit, der Charakterschwäche verächtliche Missgeburt, fruchtbare Mutter gleissender Sittenverderbtheit, hatte keinen Einfluss in der Serwier Gesetzbuch. Was davon in Ausübung gebracht ward, blieb auch in der von Ungarn eroberten Terra Regis Stephani cder Nieder-Serwien lange noch Sitte und Gebrauch; ward von den Eroberern selbst geachtet und manches in eigenem Lande nachgeahmt“.[81]

У још шири круг читалаца, особито студената, ушао је извод из Енгелова превода Душанова Законика преко високо уважене и много читане Историје Средњега века од Фридриха Риса, краљевскога пруског историографа и професора историје на Универзитету у Берлину. У својој општој историји света у Средњем веку посветио је он цару Стефану Душану скоро две стране. То значи, врло много. И на томе простору Рис је издигао на врхунац свога разлагања карактеристику Душанова Законика, као језгру из саопштенога извода, у којој је колико с ученим толико с искреним одушевљењем истакао да се Душанов Законик одликује од свих правних споменика те врсте у Средњем веку што је прожет најплеменитијим и најблажим духом: „Stephan Duschan gab 1349 ein Gesetz, das sich unter den Denkmälern der Art aus dem Mittelalter vorzüglich auszeichnet: es haucht durch und durch den edelsten und mildesten Geist“.[82]

---

[80] *Fessler I. A.*, Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen, III, 1816, 784—5. Извод из Душанова Законика иде од стране 785 до 796.

[81] *Fessler I. A.*, o. c., 796—7.

[82] *Rühs F.*, Handbuch der Geschichte des Mittelalters, 1816, 845; одељак о цару Душану: 844—5.

Много вишу научну вредност од Енгелова немачкога превода Душанова Законика има превод на исти језик од П. Ј. Шафарика.[83] И још нешто: Енгелов превод је с Текелијина рукописа Законика, док је Шафариков с Раковачкога, водећи бригу и о тексту из Ходошкога рукописа. То је богата принова проучавању Душанова Законика, прво због дубокога Шафарикова познавања овога правнога споменика, као и језика на којем је писан и онога на који га је превео, а друго, због другачије и богатије верзије текста Законика. Но пространо и дубоко знање Шафариково de rebus Slavicis чинило га је још забринутијим за тешкоће превођења Душанова Законика на немачки језик неголи Енгела. Он је осећао недостатке у знању старосрпскога језика и средњевековног унутрашњег уређења Србије и тамо где их Енгел није ни слутио. Чим више знања, тим више нерешених проблема. Шафарик их је отворено признавао и оштро истицао, те је на тај начин упућивао потоње истраживаче, где су проучавања Душанова Законика најпреча.

Текст Душанова Законика из Раковачкога и Ходошкога рукописа несумњиво је бољи неголи онај из Текелијина рукописа, као што је и Шафариков немачки превод Законика по својој вредности високо изнад Енгелова. Па ипак, нема никакве сумње да су и српски текст Душанова Законика по Текелијиноме рукопису и Енгелов немачки превод Законика вршили много шири и много дужи утицај неголи Шафариков српски текст из Раковачкога и Ходошкога рукописа и његов немачки превод. Издање Кухарскога, где су они обелодањени, штампано је, наиме, у Варшави и није никада стекло оно пространство и онај углед које је уживала Рајићева Историја, у којој је први пут штампан Душанов Законик, и Енгелова Историја Србије и Босне, у којој је он првипут преведен на немачки; ово још више важи за Рајића неголи за Енгела; ко год се при крају XVIII и у првој половини XIX в. желео научно бавити, или само и упознати, са српском историјом, тај је то могао постићи само преко Рајићеве Историје. А тамо се среo и с текстом Душанова Законика.

Зато није никакво чудо што је и први француски превод Душанова Законика сачињен по Текелијиноме рукопису, мада је у време његова штампања постојало издање Законика по Раковачком и Ходошкоме рукопису. Тај превод се налази на месту где се то не би морало ни слутити, наиме, у сјајној и славној књизи Ами Буе-а о Европској Турској, њему савременој Турској. Па како је он дошао на мисао да, пишући о Европској Турској и о народима који су онда у њој живели, упозна своје читаоце с Душановим Закоником? Ево како. Он је желео дати карактеристику свакога народа о коме је писао, разуме се и њему драгога српскога, и то што тачнију и што правичнију. Гледајући и проучавајући Србе, и упознат са садржином Душанова Законика, А. Буе-у ништа не даде бољу идеју о српскоме народу него Душанов Законик. Он је у њему нашао милога му српскога сељака, с том великом разликом, што овај није више био роб, као некада, него слободан и поседник,

[83] *Kucharski A.*, Antiquissima monumenta juris Slovenici, 1838, немачки превод Душанова Законика: 171—211; Шафарикове примедбе: 212—26.

који признаје за свога господара само онога који је изабран од народа и од његових првака: „Rien ne donne une meilleure idée de la nation serbe que le code de loi du grand roi Etienne Douschan (Voy. la note A). On y retrouve encore le paysan serbe d'aujourd'hui, néanmoins à la grande différence près qu'il était alors serf, tandis qu'il est libre et propriétaire à présent, et qu'il ne reconnaît pour seigneur que le prince élu par la nation et ses notables".[84] Обећање изречено на овоме месту испунио је А. Буе у четвртоме тому свога и данас највеће пажње вредног дела.[85] Тамо је саопштио француски превод Душанова Законика по Текелијиноме рукопису, како је штампан у Рајићевој Историји. Не треба се нипошто дати збунити различитим бројем чланова Законика у српскоме тексту и у француском преводу. Тамо их је, наиме, 101, а код А. Буе-а 105. Ипак је то исти текст, и до разлике у броју чланова дошло је на тај начин што је у француском преводу извршена подела ових српских чланова на два дела: 38, 41, 51 и 88. Тако се добије број 105. Још морам упозорити на занимљиве примедбе Буе-ове уз ове чланове превода: 12, 84, 91, 94, 96 и 102.

Коме је позната улога пољске науке у неговању историје словенскога права, као што је позната мојим читаоцима, тај се неће нимало чудити што је први словенски језик на који је преведен Душанов Законик био пољски. Исто тако није никакво изненађење што је он изишао у великој Историји словенских законодавстава В. Маћејовскога, када се зна да је овај велики научник гледао баш у Душанову Законику пример чистога словенскога законодавства, ненатруњенога, и неискваренога, правима несловенских народа. Ово је, истина, плод оновремене бујне романтике, али преко ње је расло знање о Душанову Законику и испињао се његов углед, и то не само међу странцима него и међу самим Србима, код којих је Маћејовски постао веома много читан и јако омиљен писац.[86] И дело Маћејовскога, као и А. Буе-а, изишло је на два језика, у овоме случају пољски и немачки, и ја слутим да су се Срби чешће држали немачкога текста неголи пољскога.

Једанаест година после објаве пољскога превода Душанова Законика учињен је покушај превода на један други словенски језик, на српски. Велим покушај због тога што је превођење запело при самоме почетку, после чл. 19.[87]

---

[84] *Boué A.*, La Turquie d'Europe, II, 1840, 65.

[85] *Boué A.*, o. c., IV, 1840, 426—41. Исто ово дело изишло је немачки, у два тома: *Boué A.*, Die Europäische Türkei. У њему је, наравно, и Душанов Законик преведен на немачки: II, 1889, 470—7. За ширење знања о Законику и за његов све виши углед имају обадва ова превода ванредно велике заслуге.

[86] Маћејовски није био задовољан Шафариковим преводом Душанова Законика, који је „jako przez filologa a nie przez prawnika zrobiony": *Maciejowski W. A.*, Historya prawodawstw słowianskich², I, 1856, 303. Шафарик је имао веома оштро и јако неповољно мишљење о Маћејовском. Незадовољан Шафариковим преводом, Маћејовски је обећао свој, и испунио је обећање: *Maciejowski W. A.*, Historya prawodawstw słowianskich², VI, 1858, 352—85.

[87] *Душанов Законик*, Судски лист, I, 1869, 20—7 и 37—9; превод се приписује Ђ. Р. Пантелићу, али он је био само уредник листа, а ја не знам да ли и преводилац Законика. О позној појави српскога превода Законика: *Радојчић Н.*, Душанов Законик, Научна издања Матице Српске, III, 1950, 28.

Брзо после овога неуспелога покушаја српскога превода Душанова Законика јавио се скоро цео његов руски превод у веома темељно написаној књизи Е. Голубинскога, скромно названој Кратак нацрт историје православних цркава бугарске, српске и румунске или молдавско-влашке. У прилозима, које је он назвао Допунама и исправкама, преведен је и готово цео Душанов Законик, те су дате и неколике примедбе уз превод, највише с упућивањем на Миклошичева Monumenta Serbica. Преводу се нипошто не сме одрећи велика занимљивост и висока научна вредност, јер је, овом приликом, преведен од веома ученога црквенога историчара.[88] И поред тежње за што већом тачношћу, сваки преводилац ипак уноси знаке занимања за своју струку, што се може огледати и у преводу, и на што треба обратити будну критичност; не умем сасвим сигурно рећи, зашто је Голубински из Шафарикова издања Душанова Законика, с кога је преводио, изоставио последње чланове, 199—205; ваљда зато што су му се учинили позније додани.

Други пут после једнога правнога историчара, В. Маћејовског, латио се превода Душанова Законика, овом приликом на руски, Т. Зигељ. Његова расправа о Душанову Законику већ је раније на овим листовима похваљена, као и његово издање Законика по Призренскоме рукопису. Што је тамо речено за расправу и за издање, то, у пуној мери, важи и за превод. Т. Зигељ је тако удесио своје издање Душанова Законика да је старосрпски текст штампао на једној страни, а сучелице, на другој, руски превод.[89] Уз старосрпски текст дао је варијанте из Шафарикова издања, значи, из Ходошкога и из Раковачкога рукописа, а руски превод обогатио је својим примедбама, у којима је или разјашњавао поједине изразе, или је заузимао критички став према ранијим преводима Шафарика, Маћејовскога и Голубинскога. И једне и друге су драгоцене, јер је Зигељ био пример за ширину учености и за мудру одмереност у изражавању.

Да застанемо. Седамдесетих година XIX в. био је Душанов Законик преведен на три светска језика — немачки, француски и руски. Ово обиље постаје још веће када се узме на ум да сви ти преводи нису с истога рукописа Законика. На немачки је — да пођемо редом — Душанов Законик био преведен с Текелијина рукописа и с Ходошкога, допуњенога с члановима из Раковачкога, на француски је преведен с Текелијина рукописа, а на руски с Ходошкога, допуњенога с члановима из Раковачкога, и с Призренскога. Осим ових превода на светске језике постојао је и превод целога Законика на пољски и његова почетка на српски. Да ли је ту требало стати? Да ли су потребе за преводом Душанова Законика биле задовољене? Несумњива је и велика штета што Законик није био преведен и на латински још за живота Шафарикова и Миклошичева, који су били у стању дати латински

[88] *Голубинскій Е.*, Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашской, 1871: Дополненія и поправки: Кой что изъ внутренняго быта древнихъ сербской и болгарской православныхъ церквей. Превод Душанова Законика: 681—9. Примедбе уз превод: 689—93.

[89] *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, Приложенія: 8—115.

превод с оним језичким средствима и с оним латинским стилом којим су превођени грчки писани византински закони на латински.

У своме другом издању Душанова Законика парафразирао је Стојан Новаковић велики део чланова Законика данашњим српским књижевним језиком. Кад велим парафразирао, ја онда поступам према Новаковићевим намерама, јер је он испред сваке парафразе увек писао „Данашњим језиком гласио би овај члан" или слично. Увек у кондиционалном облику „гласио би" а не „гласи", како би писао да га је хтео преводити. Парафраза нипошто не може заменити превод, и може бити веома опасна због опширности и неодређености, које леже у самој природи парафразе. Ово је једна неприлика код Новаковићева поступка, а друга није мања. Он није парафразирао све чланове Законика него само оне за које је претпостављао да их просечан данашњи читалац не може разумети. При томе је, наравно, и нехотице полазио од свога богатога знања старосрпскога језика, преласкаво мислећи о већини читалаца, који не могу разумети све оне чланове Законика, које он, као тобоже свакоме разумљиве, није парафразирао.

И поред опрезнога кондиционала Стојана Новаковића испред парафраза чланова Душанова Законика, оне су сматране преводима, те тако и навођене. У томе нема никакве његове кривице, ако су његове парафразе сматране преводима и као такви навођене и, чак, ако се приликом превођења појединих чланова на друге језике није преводио старосрпски текст него Новаковићеве парафразе. Ту Новаковић није ништа крив, и ја мислим да његови кондиционали опрезности долазе одатле што је добро знао за строго научно правило при превођењу историјских, а особито правних, извора. Оно гласи: Преводилац се мора што чвршће држати оригинала и мора свој превод тако подесити да и евентуалне нејасности или двосмислености у оригиналу као такве пређу и у превод. Ако се овако не поступи, онда се читаоци варају. Зато је Новаковић својим кондиционалима упозоравао читаоце да пред собом немају тачан превод него парафразу дотичнога члана.

Број превода Душанова Законика пре другога Новаковићева издања био је велики, али се не може рећи да су они били и лако приступачни. Зато се могло очекивати да ће ново, научно, издање оригиналнога текста Законика, у које су уз текст Призренскога рукописа унесене и варијанте из осталих, поверења вредних, изазвати преводе на несловенске језике, пошто је, прво, Словенима оригинални текст био приступачнији него Несловенима и, друго, пошто је за Словене ипак постојао одлични руски превод Законика од Т. Зигеља.

Јасан знак законитости у научноме развитку претставља, ван сваке сумње, и појава првога странога превода Душанова Законика с другога Новаковићева издања. Он је румунски. А развитак румунскога законодавства, не тако древнога као српско, скопчавају с нашим старим правом две особине: И румунско право носи у себи битне црте византинскога права, као и српско, и оно је, мање него српско, прожето духом словенскога права, коме је оно било изложено са свих страна румунских земаља. Према томе, румунско право не може се пратити у току

свога развоја без упоредногa проучавања с византинским правом и са словенским правима. Није, дакле, никакав случај, а још мање загонетка, што се после другога Новаковићева издања Душанова Законика као први превод на један страни језик јавио румунски. Њега је спремио Јон Перец, и пошто је он уз превод издао и оригинални текст, то сам га ја морао споменути већ тамо где је била реч о издањима Душанова Законика. Овде му је место као преводу Законика. Перец је имао смелу намеру да упореди Душанов Законик с византинским, словенским и румунским законима. То се види јасно са самога натписа његове књиге.[90] Као њен први део он је замислио издање старосрпскога текста, румунскога превода, примедаба и речника; у други део требало је да дође упоређивање Душанова Законика с византинским, словенским и румунским законима. Но судбина Перецове намере испала је иста као и Миклошичеве — обећани други део није се никада појавио, него је издање заостало на првоме делу, који је у Перецовој књизи ипак обилнији него у Миклошичевој, јер су у њој поред старосрпскога текста, још и превод, примедбе и речник.

И друга два превода Душанова Законика који прате Перецов, спадају међу неизненађујуће појаве у научноме развитку и сведоче о његовој законитости, мада им је извор другачији.

Сваки распламсај светскога занимања за Србе изазива поплаву, већу или мању, литературе о нама. Ја морам истаћи да је прва таква већа плима захватила светску науку и књижевност поводом смелих планова за ослобођење Хришћана од Турака крајем XVI и почетком XVII в. У њима је била намењена важна улога балканским народима, изнад свију Србима, па је било преко потребно ту распаљену радозналост задовољити. Тражио се одговор о прошлости, карактеру и стању народâ, у које су тада полагане високе и смеле наде. Он је садржан — да само њих истакнем — и у чувеним делима Мавра Орбинија и Јакова Лукарија. Још виша плима литературе о Србима преплавила је светску науку, књижевност и журналистику после Великога рата за ослобођење од Турака, после Велике сеобе Срба, после ослобођења једнога дела Србије Пожаревачким миром, те, изнад свега, током Првога и Другога српскога устанка и, након њих, делимичнога ослобођења Срба. Ова научна, књижевна и новинска реакција у вези с важним догађајима у развитку српске нације није ни издалека онако проучена како њено обиље и важност изискују. На овоме месту може се само овлаш додирнути научна реакција која се јавила у облику два превода Душанова Законика у једној истој, 1912, години.

Распламсај занимања за Србе и за Србију захватио је већ Анексионом кризом цели просвећени свет, али је букнуо у прави духовни пожар изненадним победама Србије у Балканским ратовима. Свет је

---

[90] *Peretz I.*, Законикъ Стефана Душана цара срьпскогъ 1349 и 1354. Zaconicul lui Stefan Dușan țarul serbiei 1349 și 1354 comparat cu legiuirile bizantine, slave și române. Partea I (Textul, traducere, observațiuni și vocabular). Увод: V—VII. Текст старосрпски и превод румунски: 9—58. Објашњења: 59—62. Речник: 63—110. Штампарске погрешке: 111—2.

стајао запањен пред „Српским чудом". По вечним правилима људске мисли тражен је одговор на велику загонетку не само у тадашњем стању Срба и Србије, већ и у српској прошлости. Не треба нипошто заборавити што сам мало раније написао о умноме Ами Буе-у, да је њему Душанов Законик помогао да разуме национални карактер својих српских савременика. И заиста, чим се зарони у српску прошлост, мора се наићи на Душанов Законик, те ја имам јамачно право када тврдим, да су преводи Законика 1912, свесно или несвесно, изазвани општом светском жељом, веома моћном од 1908, да се упознавањем српске прошлости олакша разумевање тадашњости. Српска загонетка тиштала је добронамерни просвећени свет, и он је се могао отрести на један једини начин — разумевањем. Мотиви тежње за упознавањем Срба били су и моралне и политичке природе, али се не сме порицати да су политички мотиви превлађивали.

Политика и нестрпљивост иду често заједно, те изазивају брзоплете радње, које у науци редовно немају великога успеха. Ово у пуној мери важи за расправу Јеврема Герасимовића „Уставно право српскога царства у Средњему веку".[91] Њен је, мислим, први део превод Душанова Законика на немачки, који нас се, овде, једино тиче.[92] Превод, с другога Новаковићева издања Законика, испао је веома рђаво и препун је неспоразума најнемилије врсте. Зато Марку Костренчићу није тешко пало да упре прстом у читаву хрпу нетачно преведених места; он се нарочито окомио на она места која превод спуштају на шаљиву лектиру. Костренчић је свој приказ овако завршио: „Cijeli prijevod uopće odaje tešku nevještu ruku, pa se čini da autor ne poznaje dostatno njemačkog jezika."[93] Још с више права могао је рећи да писац не познаје старосрпски језик.

Исте године је изашла несумњиво боља расправа Павла Лебла „Душанов Законик. Студија о историји јавнога српскога права". И ова је расправа дисертација као и претходна.[94] Леблов француски превод Душанова Законика израђен је на основу другога Новаковићева издања Законика. Он је снабдевен примедбама, које су исто толико ретке, колико и мале вредности; не много боље него Герасимовићеве уз немачки превод Законика. Писцу се омакла тешка погрешка већ при преводу датума Душанова Законика, која је касније исправљена.[95] По студијама које су онда постојале о староме српскоме праву и о Душа-

---

[91] *Gerassimovitsch J.*, Duschans Gesetzbuch (1349—1354), Verfassungsurkunde des Serbischen Kaiserreiches im Mittelalter, Deutsche Übersetzung mit Anmerkungen, s. a. Verfassungsrecht des Serbischen Kaiserreiches im Mittelalter, 1912.

[92] *Gerassimovitsch J.*, Duchans Gesetzbuch. Gesetz des rechtgläubigen Kaisers Stephan, 5—50.

[93] *Mjesečnik*, XXXXIX, 1, 1913, 578—9. Костренчић је мислио да је Кухарски превео Законик на немачки, а не Шафарик; Енгелов и Ами Буе-ов немачки превод Законика уопште не спомиње.

[94] *Lebl P.*, Le Code Douchane. Étude sur l'histoire du droit public Serbe, 1912; превод Законика: Le Code du très croyant tsar Douchane, 30—69.

[95] *Lebl P.*, о. с. 30 и 104.

нову Законику обадве ове дисертације могле су бити боље, нарочито преводи у њима.

У серији уџбеника правнога факултета Универзитета у Љубљани изашла је књига Метода Доленца „Душанов Законик. Упоредни приказ правних односа по Душанову Законику и по савременом германском праву, с особитим обзиром на Словенце".[96] У њој је, у осмој глави, словеначки превод Душанова Законика по другом Новаковићеву издању.

Овај Доленчев превод Душанова Законика у јасној је вези с моћним замахом око проучавања словенских права након Првога светскога рата. Из истих расположења и напора потекао је и први енглески превод Душанова Законика од Мелколма Бера, доктора природних наука. Он се латио превођења Законика, с његова другога издања од Стојана Новаковића, 1925 и намеравао га је објавити 1939.[97] Но остварење ове племените жеље омео је Други светски рат, те је превод угледао свет тек 1949—50. Тако се догодило да је и он постао учесник при сећању на шест стотиниту годишњицу Душанова Законика.

Приликом прославе шесте стогодишњице Душанова Законика ја сам дао први пут цели Законик у српском преводу.[98] И тај мој превод је по другом издању Законика од Стојана Новаковића, док је овај, који сада излази пред читаоце, по старосрпскоме тексту испред њега. То значи, не само, чак не ни претежно, по Призренскоме рукопису, него већим делом по Струшкоме и Атонскоме, али с вазда шњим обзирањем на Призренски рукопис и на остале, у колико у њима сачувани текст заслужује поверење и тиме помаже реконструкцији текста најближега оригиналу.

У овај преглед унесени су само преводи целога Душанова Законика, или они у којима је он скоро цео преведен, или је учињен покушај, који се није остварио, да буде цео преведен. Осим ових превода има, наравно, множина примера где су у расправљању о целом старом српскоме праву или о самом Душанову Законику превађани његови поједини чланови. Ти случајеви не могу бити овде изређани, мада бих понеке од њих радо опширније истакао, напр. француске преводе Михаила Гавриловића у приказу другога издања Душанова Законика од Стојана Новаковића и латинске преводе Јована Туромана у Новаковићевој расправи „Свод". Сви они не могу бити споменути, нити их треба истицати, нити су, често, заслужили да буду истакнути. Али један започети превод Душанова Законика било би ружно овде не поменути. Професор Универзитета Миодраг Ибровац предао ми је почетак превода Душанова Законика од најбољега преводиоца српских

[96] *Dolenc M.*, Dušanov Zakonik. Primerjalni prikaz pravnih razmer po Dušanovem Zakoniku in po istodobnem germanskem pravu, s posebnim ozirom na Slovence, 1925; глава осма, с преводом Душанова Законика: 176—200.

[97] The Code of Stephan Dušan Tsar and Autocrat of the Serbs and Greeks. Translated from the Old Serbian with Notes by *Malcolm Burr*, D.Sc., The Slavonic and East European Review, XXVIII, 70, 1949, 198—217; 71, 1950, 516—39.

[98] *Радојчић Н.*, Душанов Законик, Научна издања Матице Српске, III, 1950.

народних песама на француски, Августа Дозона (1822—1890). Рукопис је сада откуцан на машини, на непуних петнаест страна, с натписом „Loi d'Etienne Douschan", изнад кога је оловком написано „Traduction d'Auguste Dozon". Превод је извршен по Шафарикову издању и обухвата, по њему, први део Законика, значи сто петнаест чланова. Пошто превод не претставља завршну редакцију Дозонову, то не би било у реду говорити о његовој тачности, али је и ред, и драга дужност, истаћи ширину и снагу Дозонова занимања за Србе, која се огледа и у његову напору да преведе Душанов Законик на француски.[93]

А сада, на растанку с преводима Душанова Законика, да кажем што сматрам преко потребним рећи. Преводи су, јамачно, веома потребна и корисна научна испомоћ. Из њих се може брзо и лако стећи претстава о ширини, висини и духу законодавства цара Душана. Из њих се може наслутити и удахнути дух времена када су настајали као и векова кроз које је Душанов Законик важио као живи члан српскога духовнога живота и рада. Законик је одређивао, кад више кад мање, односе између Срба у широкоме подручју људских сукоба. У упознавању свих ових широких и дубоких проблема могу преводи Душанова Законика бити од веома велике помоћи. Али, у специјалним, стручним, историчким и правничким истраживањима морају се испитивачи држати оригиналнога текста. Знам да се већина нас при коришћењу стародревних источњачких правних споменика служимо преводима. Знам, и жалим то. Но случај Душанова Законика није такав да би изискивао онако дуготрајне и напорне предстудије као код старих оријенталних правних текстова. Зато се они, који се у својим озбиљним научним истраживањима желе позивати на Душанов Законик морају сами оспособити да се служе њиме у оригиналу и да га тумаче на своју одговорност, а не на одговорност преводилаца.

---

[93] *Ибровац М.*, Огист Дозон, Зборник Филозофског факултета, IV, 2, 1959, 72.

ДУШАНОВ ЗАКОНИК

Закѡн благовѣрнаго цара Стефана. Вь лѣтѣ ·≠ѕѡнз· индиктиѡн ·в· вь праздникь вьзнесениꙗ господнꙗ ·мѣсеца маїа ·ка· дьнь.

Сїи же законыкь поставлꙗемь ѡт православнаго сьбора нашего· сь прѣѡсвѣщеньнымь патрїарьхѡм кvрь Іѡаникїемь, и вьсѣмы архїереи· и црьковникы малимы и великыми· и мною благовѣрьнымь царемь Стефанѡм· и вьсѣмїи властели царства ми, малїими же и великїими·

Закѡнѡмь же симь сложенїа выше:

Натпис и текст по А. и П; А. = Атонски рукопис Душанова Законика; Б. = Бистрички рукопис; П. = Призренски рукопис; Р. = Раковачки рукопис; С. = Струшки рукопис; Х. = Ходошки рукопис.

1. Ѡ хрїстїанствѣ:

Наипрьво за хрїстїаньство· симьзи ѡбразомь да се ѡчисти хрїстїаньство:

Натпис и текст по А.; у П. натпис исти.

2. Ѡ женитвѣ:

Властѣле и прочїи людїе· да се не жене не благословивьше се оу своего арьхїереа· или оу техзїи да се благослове, коѥ соу поставили изьбравьши доуховьнике архїереиѥ.

Натпис по П., текст по А. и П.

3. Ѡ свадьбѣ:

И ниедина свадьба да се не оучины без вѣньчанїа· аколи се оучины безь благословенїа, и оупрошенїа црькве· таковы да се разлоуче.

Натпис и текст по П.

4. Ѿ доуховномь дльгоу:

И за доуховнїи дльгь· всакь чловѣкь да има повиновенїе, и послоу[ша]нїе кь своıемоу архїерею· аколи се кто ѡбрѣте сьгрѣшивь црькви· или прѣстоупивь что любо ѿт сиега закона воломь· али[1] и нехотѣнїемь да се повинѣ и исправы црькви· аколи прѣчюıе и оудрьжи се ѿт црькве· и не вьсхощет исправити повелѣнїа црькви· потомь да се ѿтлоучи ѿт црькве.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѿ доуховномь законѣ.

5· Ѿ проклети христїаньскомь:

И светителїе да не проклинаю христїань, за сьгрѣшение доуховно· нь да пошлıе дващи, и трищи кь ѡномоузи, и да га ѡбличи· да а кıе не слоуша· и не оусхокıе исьправити се заповѣдию доуховною потомь да ѿтлоучит се.

Натпис и првих шест речи текста по П., а остали текст по С.

6. Ѿ ереси латиньскои:

И за ересь латиньскоу: що соу ѡбратили христиıане вь азимьство· да се вьзврате ѡпет вь христиıаньство· а кıе[ли] се кьто ѡбрѣте прѣслоушавь и не вьзвратив се вь христиıаньство· да се каже како пише оу законѣ светыхь ѿтць.

Натпис по П., а текст по С.

7. Ѿ ереси латиньскои:

И да постави црьковь великаа протопопе, по всѣх градовѣх и трьговѣх· да вьзврате христиıане ѿт ереси латиньске· кои се соу ѡбратили вь вѣроу латиньскоу· и да имь дадоу заповѣдь доуховноу: и да се врати всакы вь христїаньство.

Натпис по П., а текст по С., уз помоћ А. и П.

8. Ѿ латиньскомь попѣ:

И попь латиньскы· ако се наиде ѡбративь христїанина вь вѣроу латиньскоу· да се каже по законоу светыихь ѿтць.

Натпис и првих шест речи по П., а остали текст по С.

---

[1] Ова је реч додата из П.

9. Ѡ полоувѣрьціи:

И ако се нагие полоувѣрьць оузьмь христианицоу· ако оузлюби да се крьсти оу христианьство· ако ли се не крьсти· да моу се оузме жена и дѣтца и да имь се даде дѣль ѡт коукие· а ѡнь да се ѡтжене.

Натпис по П., а текст по С.

10. Ѡ еретизе:

И кьто се ѡбрѣте еретигь живе вь христианехь· да се жеже по ѡбразоу· и да се прожене· кьтоли га име таити и тьзи да се жеже.

Натпис по П., а текст по С.

11. Ѡ доуховницѣх:

И светителие да поставе доуховнике, по всѣх инориаихь· по градовѣх· и по селѣхь· и тизи доуховници да соу· иже соу примили благословение на доуховьничьство· везати и рѣшити ѡт своихь имь архиереи· и да ихь слоуша всакы по законоу црьковномоу· а ѡнизи доуховници· коихь нѣсоу поставили доуховнике· да се ижденоу· и да их ведевьса црьква по законоу.

Натпис и текст по А. и Б. У С. је овај члан јако оштећен; сачуван је, међутим, у њему натпис, или део натписа: Ѡ доуховнимьь (?); иначе је, изгледа, у њему био текст тачан, сличан А. и Б.; у П. је текст збуњен а натпис исто тако: Ѡ светителех доуховньих· У П. нема реченице: **иже соу примили благословение на доуховьничьство· вѣзати и рѣшити ѡт своих имь архиереи.**

12. Ѡ соудѣ:

И доуховномоу дльгоу козьмици да не соуде· кьтоли се наиде ѡт козмикь соудивь црьковьномоу дльгоу· да плати ·т· перьпер· тькмо црьква да соуди.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ доуховномь дльгоу.

13. Ѡ епископѣх:

И митрополитие, и епископие, и игоумьни по митоу да се не ставе· И кто се нагие поставивь по митоу ·митропо-

лита• или єпископа •или игоумна• да єст проклет• и ѡнзи кои га є поставиль.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. је натпис: Ѡ соудоу митрополитьскомь. Иза речи прокльть стоји у А. и њему једнакима: и анаѳема да боудеть• и ако се наидє кои любо по митѹ ставь• да изврьжета се ѡба ѿ сана• и поставивїи и поставлєньнїи.

14. Ѡ игоумнех и ѡ калоугерехь:

Игоумьни да се не изьставлıають безь дѣла ѡт црькве• Игоумени по манастирѡх да се ставе добрїи чловѣци• кои те стожити домь божїи.

Натпис и први део члана су по С., а други део члана је по А.; у П. је натпис: Ѡ поставлєнїи игоумена.

15. Ѡ житїи кѵновїискомь:

Игоумьни да живоу оу киновиıах по законоу зьговараıє се сь старьци.

Натпис по П., а текст по С.

16. Ѡ жити мнишьскомь:

И на тисоущоу коукь, да се храни оу манастирехь •н• калоугерь.

Натпис по П., а текст по С.

17. Ѡ калогıерѣхь:

И калоугериıє и калоугерице кои се постризаю тере живоу оу своих коукıах• да се иждеиоуть и да живоу по манастирехь.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ постризе мнишьскомь.

18. Ѡ мнишьскомь постризе:

И калоугериıє кои се соу постригли• топици изь метохїе тези црькве• да не живоу оу тези црькве• нь да гредоу оу ине манастире, да им се даıє храна.

Натпис по П., а текст по С.

19. Ѡ свръженїи расах:

И калоугерь кои свръже расе да се дръжи оу тамници• докле се ѡбрати ѡпеть оу послоушанїе• и да се педепьса.

Натпис из П., а текст из С. и А.

20. Ѡ ресницѣхь: кои тѣлеса мрьтьвыихь жегоуть:

И люди, кое с вльховствомь изимаю изь гробовь, тере ихь сьжижоу• този село да плати враждоу• кое тои оучини• и ако боуде попь на този дошьль• да моу се оузме поповство•

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ гробѣх.

21. Ѡ проданїи христїаньскомь:

И кто прода христїанина вь иновѣрноу вѣроу• да моу се роука ѡтсѣче и езыкь ѡтрѣже.

Натпис по П., а текст по Х.

22. Ѡ црьковных людехь:

Людїе властелсцїи, кои сѣде по црьковных селѣх, и по катоунѣхь• да походи всакь кь своиемоу господароу.

Натпис и текст по А.; у П. нема натписа.

23. Ѡ поносе црьковнѣмь:

Црьквамь поноса да нѣст• развѣ кьда греде камо царь• тьдази да га дижоу.

Натпис по П., а текст по А.

24. • кг•

И ако се наиде владальць црьковны оузьмь мито, да се распе.

Број и текст по П.

25. Ѡ [ѡ]бладанїи црьковнѣмь:

Црьквами да ѡблада господинь царь, и патрїарьха и логофет, а инь никто.

Натпис и текст по П.

26. Ѡ ѡслобоѓенїи црьковнѣмь:

Црькви вьсе що се ѡбрѣтаю по земли царства ми· ѡсвободи царство ми ѡт вьсѣх работь малыхь и великых.

Натпис и текст по П.

27.

Црькви царьскїе да се не подлагаю под црькви велїе.

Натписа нема ни у А., ни у П., текст по А.

28. Ѡ хране оубогымь:

И по всѣхь црьквахь да се хране оубозїи· како ѥст оуписано ѡд ктиторь· ктоли их ко не[1] оусхранїи ѡд митрѡполить· или ѡт епископь, или ѡт игоумень· да се ѡтлоучи ѡт сана.

Натпис по П., а текст по А.

29. Ѡ калоуѓерскѡм житїи:

И калоуѓерїе да не живоу, изьвьнь монастыра.

Натпис и текст по П.

30. Ѡ оурьванїи црьковнаго чловѣка:

И ѡтсели да не оурве нитедна власть калоѓера· или чловѣка црьковна· и кто потвори сие· при животѣ и по сьмрьти царства ми· да нѣст благословень· ако ѥст кто що комоу кривь· да ище соудом и правьдомь, по законоу, аколи га оурьве без соуда· или комоу забави· да плати самоседмо·

Натпис по П., а текст по А.

31. Ѡ поповѣхь:

И попове баштинници· да си имаю свою баштиньноу землю· и да соу свободни, а ины попове, кои не имаю баштине, да им се дадоу ·три· нивѣ законите· и да ѥст капа поповскаа свободна· аколи веке оузме· ѡт тези земле да работаа црьквамь по законоу.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ баштине поповомь.

---

[1] Преписивач је забуном ставио изнад н једно х.

32. Ѡ людѣх црьковныих:

Людїе црьковнїи, кои дрьже црьковна села· и землѥ црь- ковне· а прогнали соу меропхе црьковне· или влахе· ѡнизи кои соу разьгнали люди да се свежоу· и да им се оузме землꙗ и людїе· и да их дрьжи црьква· докле скоупе люди, кое соу разьгнали.

Натпис по П., а текст по А.

33. Ѡ соудѣ людїи црьковных:

Црьковнї людїе· ѡ всакои правдѣ, да се соуде прѣд своими митрополити· и прѣд епископи, и игоумени· и коꙗ ста ѡба чловѣка едне црькве да се соуде прѣд своомь црьквомь· аколи ѡт двѣю црьквоу боудета два чловѣка коꙗ се прїита· да имь соуде ѡбѣ црькви.

Натпис по П., а текст по А.

34. Ѡ селѣ миропьшькомь:

И що соу села меропьшине, царьства ми по загорїи, и иноуде· црьковны людїе да не гредоу оу мѣропьшине, ни на сѣно[1], ни на ѡранїе, ни на виноградѣ, ни на единоу работоу· ни на малоу ни на великоу· ѡт вьсѣх работь ѡсвободї и[х] царьство ми· тькьмо да работаю црькви· ктоли се наиде изьгнавь метохїю на миропьшиноу, и прѣчюѥ законь царьства ми· тьзи властникь да се распе, и накаже.

Натпис и текст по П.

35. Ѡ области црьквам:

И прѣдаде царьство ми игоуменомь црькви· да ѡбладаю вьсомь коукѡм· кобилами и коньми· и ѡвцами· и инѣмь всѣмь ѡ всѣмь да соу вольни· що ѥ прилично по поути и правдѣ· и како пише хрїсовоуль светихь ктїторь.

Натпис по П., а текст по А.; последње реченице нема у П.

---

[1] Исправљено по А. и Б., где су црквена права још јаче истакнута него у П.

36. Ѡ црькковномь законе:

И да оуставе по црькквах закѡн куновїискыи• калогиером оу монастырїих• противоу како юст кои монастирь.

Натпис по П., а текст по А.

37. Ѡ исправлюнїи митрополитѡм:

И е̏ѯарьси козмици да нѣсоу• да ихь не посилаю митрѡполитїе по поповѣхь• ни да воде конь митрополитьскых по поповѣх•[1] развѣ да посилаю митрополитїе калогиера самодроугаго по поповѣхь• да исправи доуховно и доходькь црьковнїи да оузме ѡт поповь• кои ест ѡт бащине.

Натпис по П., а текст по А.

38. Ѡ хране конюмь:

И ѡтсьда и напрѣда, ждребьцїи и конїи царьства ми• да се не даваю црькквамь, ни по црьковныхь селѣх оу храноу.

Натпис и текст по П.

39. Ѡ властелѣх, и властеличикюх:

Властѣле, и властѣличикыи, иже се ѡбрѣтаю оу дрьжавѣ царьства ми• србьлю и грьцїи, що есть комоу дало царьство ми оу бащиноу и оу хрисоволїи, и дрьже до сиегази сьбора• бащине да соу тврьдѣ.

Натпис и текст по П.

40. Ѡ хрїсовоулѣхь:

И вьси хрїсовоули и простагьме• що юст комоу оучинило царьство ми• и що кю комоу[2] оучинити• и тези бащине да соу тврьде• каконо и прьвных правовѣрных царьь• да соу вольни ними• или под црьковь дати• или за доушоу ѡтдати• или продати комоу любо.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: **Ѡ хрисоволюх.**

---

[1] Реченица између ове две тачке: **ни да воде конь митрополитьских по поповѣх** изостављена је у А. и узета је из П.

[2] Грешком написано: **момоу.**

41. Ѿ властелѣх оумрьшихь:

Кѡи властелинь оузьима дѣтьцоу· а или пакы не оузьима дѣтцоу· тере оумреть· и по нѥговѣ сьмрьти бащина поуста ѡстане· где се ѡбрѣте ѡт нѥгова рода до третїега братоучеда· тьзи да имать еговоу бащиноу.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѿ бащине властеѡскои.

42. Ѿ бащине свободне:

И бащине све да соу свободне ѡт всѣх работь и поданькь царьства ми· развѣ да давают соке· и воискоу да воевают по законоу.

Натпис по П., а текст по А.

43. Ѿ бащине по силѣ:

И да нѣст вольнь господинь царь· или краль· или госпожда царица· никомоу оузети бащине по силѣ· ни коупити· ни замѣнити· развѣ ако си ктѡ самь полюбї.

Натпис по П., а текст по А.

44. Ѿ отроцехь властѣѡскых:

И отроке що имаю властѣле, да имь соу оу бащиноу, и ных дѣце оу бащиноу вѣчьноу· нь отрокь оу прикыѥ да се не дае никьда.

Натпис и текст по П. У А. има важна измена: И ѡтроке що си кто имаю· да их имаю оу бащиноу вѣчноу· нь ѡтрокь оу прикїоу да се не даѥ никьда.

45. Ѿ бащине вольнои:

И властеле и ини людїе· кои имаю црькви бащиньне оу своих бащинах· да нѣст вольнь господинь царь· ни патрїарх· ни инь светитель· тези црькви под велїоу подложити црьквоу· развѣ да си е вольнь бащиник· да си постави свога калогѥра· и да га доведе кь светителю· да га благослови светитель оу чиѡи боуде инори· и да ѡблада светитель оу тоизи црькви доуховним дѣлом.

Натпис по П., а текст по А.

4*

46. Ѡ отроцѣх:

И еще отроке що си имаю властеле· да им соу оу ващиноу· тькмо що кю властелинь простити· или моу жена· или сынь его· този да ест свободно, а ино нищо.

Натпис по П., а текст по А.

47. Ѡ црькви:

И властелинь кои се нагю· подложивь свою црьковь· под дроугоу црьковь· векю тωмзи црьквомь да не има ωбласть.

Натпис по П., а текст по А.

48. Ѡ властелехь оумрьшихь:

Кьда оумре властелинь· конь добрїи и ороужїе да се дае цароу· а свита велиа бисерьна, и злати поась да има сынь его· и да моу царь не оузме, аколи не оузьимаа сына, нь имаа дьщерь· да ест темзи вольна дьщи· или продати или ωтдати свободно.

Натпис по Б., а текст по А.; у П. натпис: Ѡ властѣлиноу и ω коны.

49. Ѡ краищникоу властелиноу:

Властеле краищници· коа воиска ωттоуда мине, и плѣни землю цареву· тере прѣиде ωпеть прѣз них землю· тизи властеле все да плате· прѣзь коих прѣиде државоу.

Натпис по П., а текст по А.

50. Ѡ псости:

Властелинь кои ωпсоуе и ωсрамоти властеличика· да плати ·р· перьперь· и властеличик акω опсоуе властелина· да плати ·р· перьперь, и да се бие стапи.

Натпис по Б. и А., а текст по А.; у П. натпис: Ѡ ωпсованїи властѣличика.

51. Ѡ прѣданьны сына оу дворь:

И кто прѣда сына или брата оу двор· и оупроси га царь, вѣроватили га кю· и рече· вѣроуи га колико мене·

а кю кою зло оучини да плати ѡнзи кои га ю прѣдаль, ако ли та кои [и]ме дворити• каконо дворе оу полате царевѣ• що сьгрѣши да плати сам.

Натпис по П., а текст по Б.

52. Ѡ невѣрѣ:

За невѣроу за вьсако сьгрѣшеніе• врать за брата• и ѡтць за сына• родимь за родима• кто соуть ѡтдѣльни ѡт оногозы оу своих коукыах• кои юст несьгрѣшиль• тьзи да не плати ниша• развѣ ѡнзи кои юст сьгрѣшиль• тогова и коукыа да плати.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: За невѣроу.

53. Ѡ насилованіи:

Аще кои властелинь, оузме владыкоу по силѣ• да моу се ѡбѣ роуцѣ ѡтсѣкоуть, и нось оурѣже• ащели севрь оузме по силѣ владыкоу, да се ѡбѣси• аще ли свою дроугоу оузме по силѣ. да моу се ѡбѣ роуцѣ ѡтсѣкоу и нось оурѣже.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ осилію владыке.

54. Ѡ блоудѣ владыке:

Ащели владыка блоудь сьтвори сь своимь чловѣкомь• да им се ѡбѣма роуцѣ оусѣкоу и нось оурѣже.

Натпис по П., а текст по А.

55. Ѡ ѡпсованіи властѣѡскомь:

И ако властелинь или вла[сте]личикь ѡпсоуе севра• да плати •р• перьперь• аколи севрь ѡпсоуе властелина, или властеличикы• да плати •р• перьперь, и да се ѡсмоуди.

Натпис из П., а текст из А.

56. Ѡ позовоу властеѡскомь:

Властелинь на вечери да се не позива• развѣ да се позива прѣгю ѡбѣда• да моу се прѣгю приповѣда• и кто

боуде позвань прѣгю ѡбѣда с пристав омь• и не прїиде на ѡбѣдь• да ѥст кривь• и прѣстои властелиноу •ѕ• воловь.

Натпис по П., а текст по А.

57. Ѡ злобѣ:

Кои властелинь на прѣселици• комоу пизмомь кое зло оучини• земли плѣном• или коукю пожеже• или кое любо зло оучинїи• такои да моу се тази дрьжава оузме, а ина не дасть.

Натпис и текст по А., у П. натпис: Ѡ прѣселице.

58. Ѡ оумрѣни властель:

Кои властелинь оумре, а има ѥдно село оу жоупѣ• или мегю жоупами• що се зло оучини[1] томоузи селоу• пожегѡм или инимь чимь любѡ• ѡномоуи селоу вьсоу тоузи злобоу да плати ѡколина.

Натпис по С., а текст по С. и А.; у П. натпис: Ѡ селоу кто оумрѣ

59. Ѡ пронїи:

Пронию да нѣст вольнь никто продати ни коупити, кто не има бащине• ѡт прониꙗрьске земле да нѣст вольнь никьто подложити• под црьковь• аколи подложи да нѣст тврьдо.

Натпис по А. и П., а текст по С.

60. Ѡ цари:

Царꙗ вьсаки да диже коудѣ камо греде• градь до жоупе• и жоупа до жоупе• и пакы жоупа до града.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ царьскомь диженьныи.

61. Ѡ пошьстви воиске:

Кьди прїиде властелинь с воиске домомь• или кои любо воиникь• Ꙗко га кто позове на соудь, да прѣбоуде дома •г• неделю потомь да греде на соудь.

Натпис по П., а текст по А.

---

[1] Може бити да у С. стоји: оучинило.

62. Ѡ позовоу властеѡскомь:

Властелє вели да се позивають с книгѡмь соудинѡмь · а прочи с печатиѡм.

Натпис по П., а текст по С.

63. Ѡ кепалиıахь:

Кефалиє що соу по градовѣх да оузимають свои доходькь законѡмь · и да имь се продає жита и вина и меса за динарь що иномоу за два · нь граѓанинь този да моу продає · а инь никто.

Натпис и текст по С.; у П. натпис: Ѡ доходькоу.

64. Ѡ сиротах:

Сирота коудельница да ест свободна како и попь.

Натпис и текст по С., у П. натпис: Ѡ сіиротѣ.

65. Ѡ попѣ:

Попь кои не има свога стаса · да моу се даде, г, нивѣ законите · и попь кои годѣ · ѡт свога господара никамо да не ѡтходи · аколи га господарь не име хранити по законоу, да догє кь своемоу архїереꙗ · и архїереи да рече ѡномоуи властелиноу · да храни попа по законоу · да ако ѡнзи господарь не име чюти · да ест попь свободьнь, коудѣ моу хотѣнїе · аколи боуде попь бащинныкь · да га нѣст вольнь ѡтгнати: тькьмо да є свободнь.

Натпис, прва реченица и прво слово из друге реченице из П., све остало из А.

66. Ѡ прѣнїи соуда:

Братеньци кои соу заєдно оу єднои коукїи · кьда их кто позове на домоу · кои приде ѡт них тьзи да ѡтпира · аколи га ѡврѣте на двороу цароувоу · или соудиноу · да приде и рече дати кю брата старѣєга на соудь · да га да · а силе да моу нѣст ѡтпирати.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ братѣньцѣх.

67. Ѿ отроцех и нерьпсех:

Отроци и мерьпси кои седе заѥдно оу ѥдномь селоу· вьсака плата коꙗ приходи да плакꙗю вьси заѥдно· на люди како платоу плакꙗю и работоу работаю· такози и землю да дрьже.

Натпис и текст по С.; у П. патпис: Ѿ отроце и ѡ мѣропьсе.

68. Ѿ законоу:

Мѣропхѡмь законь по вьсеи земли· оу недели да работаю два дьни пронигароу· и да моу даѥ оу годищи перьпероу царевоу· и заманицѡмь да моу коси сѣна дьнь ѥдинь· и винограда дьнь ѥдинь· а кто не има винограда· а ѡни да моу работаю ине работе дьнь ѥдинь· и що оуработа меропхь този вьсе да стежи· а ино прѣзь законь нищо да моу се не оузме.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѿ меропьхоу.

69. Ѿ сьбороу себровоу:

Себрова збора да нѣст· ктоли се ѡбрѣте зборьникь· да моу се оуши оурѣжет· и да ѡсмоуде поводьчиѥ.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѿ себьрѣ.

70. Кто соу оу единоеи коуке:

И кто се ѡбрѣте оу ѥднои коукїи· или братѣньци, или ѡтць [с] сыновы· или инь кто ѡтдѣлюнь хлѣбѡм и иманиѥмь· и ако боудоу на ѥдномь ѡгнищи, а тѣмзи ѡтдѣлени· да работаю ꙗко и ини людиѥ.

Натпис по П., а текст по С.

71. Ѿ братинѣ злобѣ:

И кто зло оучини брать или сынь· или родимь кои соу оу едноѝ коукїи· вьсе да плати господарь коукїи· или да даст кто ѥ зло оучиниль.

Натпис по П., а текст по С.

72. Ѡ невольнемь:

И кто неволень догѥ на дворь царевь • да се вьсакомоу оучини правда • ѡсвѣнь ѡтрока властельскога.

Натпис по П., а текст по С.

73. Ѡ сиротѣ:

Сирота коꙗ нѣст ꙗка прѣти • или ѡтпирати • да даѥ пьрца кои кѥ за ню прѣти.

Натпис по П., а текст по С.

74. Ѡ паши:

Село сь селѡмь да пасе коуде едно село тоуде и дроуго • развѣ забель законитихь • и ливадоу да не пасе никто.

Натпис и текст по С.; у П. натпис: Ѡ паши селоу.

75. Ѡ жоупѣ и ѡ попаши:

Жоупа жоупе да не пасе добитком нища • аколи се ѡбрѣте едно село оу ѡнои зи жоупе оу кога любо властелина • или ѥст царьства ми • или црьковьно село или властеличика ѡномьзи селоу никто да не забрани пасти да пасе коуде и жоупа.

Натпис по П., а текст по С.

76. За попашоу:

Ꙗ кто попасе жито • или виноград • или ливадоу грѣхомь • тоузи попашоу да плати що рекоу доушьници • кои цѣне • аколи нахвалицомь попасе да плати попашоу и • ѕ • воловь.

Натпис и текст по С.; у П. натпис: Ѡ попаши.

77. За потькоу:

Потка мегю селомь • н • перьперь • а влахомь и арьбанасом • р • перьперь • и тези потьке цароу половина • а господароу половина чие боуде село.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ потьцѣ.

78. Ѡ земли цр҄ьковнои:

Ѡ земли и ѡ людех цр҄ьковних· що имаю с нимь соудь цр҄ькви · ако кто изнесе милостню книгоу а или рече милостника имамь · оу тоизи книзе и оу томьзи милостникоу ниша да нѣсть · развѣ да се соуде по законоу царьства ми нь виноу да оупросе царьства ми.

Натпис по П., а текст по С. У А. место реченице: развѣ да се соуде по законоу царства ми стоји: развѣ да се соуде по законоу цр҄ьковномь и царьском.

79. Ѡ мегѥ и ѡ земли:

А за меге землѥ що се потвараю села мегю собомь да ище соудомь · ѡд светога кралꙗ кьди се е прѣставиль · ако кто дасть милость царевоу и рече даль ми господинь царь како ѥст дрьжаль мои дроугь прѣге мене ако милость царева да боуде такози и да дрьжи ѡсвѣнь цр҄ьковнога.

Натпис по П., а текст по С.

80. Ѡ мегѥ сельскои:

За мегѥ сельске да даде ѡбои коино ищоу свѣдоке ѡнь половиноу а ѡнь половиноу по законоу да боуде рекоу сведоци · тоговази да ѥст.

Натпис по П., а текст по С.

81. Ѡ планинахь:

Планине що соу по земли царьства ми· що соу планине цареве да соу цароу а цр҄ьковне цр҄ьквамь а властельске властеломь.

Натпис по А., Б. и П., а текст по С.

82. Ѡ власехь и арьбанасехь:

Где прѣстои влахь или арьбанасинь на селе на томьзи селе да не стане дроуги за ниме грѣде· аколи по силе стане да плати потькоу и що ѥ испасьль.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у овоме је био натпис, али се не може прочитати, но морао је бити краћи, као у П.: Ѡ власех.

83. Ѡ книгахь милостнихь:

Где се изнесета две книзе царевѣ за юдноу ипотесь за землю кто сьга дрьжи· до снегази дова зворнаго· тогова да юст· а милость да се не потвори.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ потеси землю.

84. Ѡ котьлѣ:

Соудби да не за котль· ни ѡправѣ никакое· кто се ѡправи да не дава соудиюмь ѡправѣ· роуке на соуде да нѣсть и ѡправьданию· и оудаве· тькмо да се соуде по законоу.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: За ѡправѣ котлене.

85. Ѡ бабоуньскои рѣчи:

И кто рече бабоуньскоу речь ако боуде властелинь да плати ·р· перьперь· аколи боуде себрь да плати ·вї· перьперь и да се бию стапи.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ речїи бабоуньскои.

86. Ѡ оубїиствѣ:

Где се ѡбрѣте оубиство ѡньзи коино боуде зарьваль да юст кривь ако се и оубию.

Натпис по П., а текст по С.

87. Ѡ оубїиствѣ нахвалицомь:

Кто ниесть[1] дошьль нахвалицомь по силѣ тере е оучиниль оубиство да плати ·т· перьперь аколи боуде пришьль нахвалицомь да моу се ѡбѣ роуце ѡдсекоу.

Натпис по П., а текст по С.

88. Ѡ прїи властѣѡскои:

Кьди се прѣ властеле· кто се оу що оупри· да дава емьце.

Натпис по П., а текст по С.

---

[1] У рукопису је грешком написано юсть место ниесть.

89. Ѡ позванїи кривьца:

Кто позовѣ кривьца прѣдь соудие• позвавь и не поиде на соудь нь сѣди дома ѡньзи кои ѥст позвань• ако приде на рокь прѣдь соудие и ѡдстои се по законоу• тьзи да ѥст прость от тогази дльга за ко[и][1] ѥ биль позвань ере ѡньзи позвавь дома седи.

Натпис по П., а текст по С.

90. Ѡ залозѣ:

Залоге коуде се ѡбрѣтаю да се ѡткоупоую.

Натпис по П., а текст по С.

91. Ѡ приставоу:

Кьда се прїита два• ако рече единь ѡт нихь• имамь прїистава ѡвдези на двороу царевоу• или на соудїиноу да га да• кьда га поище и не ѡбрѣте га ѡндези на двороу• ть час да прїиде на соудь• и да рече не наидохь прїистава• ако ѥст на ѡбедѣ• да моу ѥст рокь на вечери• аколи ѥст на вечери, да га даст оутрѣ на ѡбѣдь• аколи га боуде ѡтслаль царь, или соудїе на работоу• да нѣст ѡнзи кривь коино га даѥ• да моу постави рокь• докле ѡньзи прїиставь прїиде• да га да прѣд соудїами.

Натпис по П., а текст по А.

92. Ѡ познанїи лица:

Аще кьто позна лице под чловѣкомь• а боуде оу горѣ оу поустоши• да га поведе оу припрьвнѥ село• и зароучи селоу• и позове• да га дадоу прѣд соудїе• аколи га не да село прѣд соудїе• що покаже соудь да плати село този.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: **Ѡ поличномь скоте, или коньа, или щогодѣ**; преписивачу С. рукописа није била будна пажња при преписивању овога и пређашњега члана, те су се у текст увукле нејасности; зато је узет текст из А.

---

[1] У тексту је изостављено **и**; преписивач је, можда, хтео написати за **коѥ ѥ**, па је једно **ѥ** изоставио, како се при преписивању, у сличним случајевима, често чини.

93. Ѡ провожденїи чловѣка дроужнаго:

Кто проводи дроужьнаго чловѣка оу тоуждоу землю да моу га да самоседмога.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ провогюнїи чловѣка.

94. Ѡ оубиистве:

Ако оубие властелинь себра оу градоу или оу жоупе или оу катоуноу да плати тисоущоу перьперь· аколи себрь властелина оубие да моу се ѡбе роуцѣ ѡдсекоу и да плати ·т· перьперь.

Натпис по А., у коме се он односи на читаву групу чланова, а текст по С.; у П. натпис: Ѡ властѣлехь и ѡ себроу.

95. Ѡ пьсости:

Кто ѡпсоуе светителꙗ или калоугера или попа да плати ·р· перьперь· кто се ѡбрѣте оубивь светителꙗ или калоугера или попа да се тьзи оубие и ѡбеси.

Натпис по П., а текст по С. Овај члан је у А. раскинут на два дела. Први део је стављен у одељак Ѡ пьсости, а други у одељак Ѡ оубиистве.

96. Ѡ оубїнствоу:

Кто се ѡбрѣте оубивь ѡтца или матерь или брата или чедо свое да се тьзи оубица ждеже на ѡгьни.

Натпис по П., а текст по С.

97. Ѡ брадѣ властѣѡскои:

Кто се ѡбрѣте ѡскоубь брадоу властелиноу или доброу чловѣкоу· да се томоузи ѡбѣ роуцѣ ѡдсекоу.

Натпис по П., а текст по С.

98. Ѡ скоубѣжоу себровоу:

И ако се ѡскоубета два себра да ѥст мѣхоскоубина ·ѕ· перьперь.

Натпис по П., а текст по С.

99. Ѡ запаленїи:

[К]толи се наиде оужегь коукю или гоумно или сламоу• или сено• да този село да пожежьцоу• аколи га не дасть да плати ѡнози село що би пожежьца платиль.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ ѡпалающи коукы; у А. је текст проширен, без мењања смисла закона.

100. Ѡ гоумна оужизаюкы:

[Ꙗк]оли кто оужеже изь вьнь села гоумьно или сено да плати ѡколина вола да даде пожежьцоу.

Натпис по П., а текст по С.

101. Ѡ наездѣ:

Силѣ да нѣст никомоу ни за единь дльгь• оу земли царьской• аколи кога ѡбрѣте наезда• или сила похвална• ѡнизи кони наездни вьси да се оузмоу• половина цароу, а половина ѡномоузи на кога соу наꙗхали• и чловѣци наꙗхалци, да прїимоуть казнь како пише оу законьникоу светихь ѡтць• оу градсцїихь гранахь• да моучить се ꙗко и волныи оубыца.

Натпис и текст по А.; у С. и П. нема другога дела овога члана; у П. натпис: Ѡ силїю.

102. Ѡ оузданїи:

Оузданиꙗ да нѣсть никомоу нищо никакьва• тколи се поооузда за що да плати самоседмо.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ оузданїюмь.

103. Ѡ соудоу отрочьскѡм:

Ꙗ що соу ѡтроци да се соуде прѣдь своими господари како любѣ за своѥ дль[го]ве• а за царѣве да грѣдоу прѣд соуд[иѥ]• за крьвь за враждоу за тати за гоусара за прѣемь людьскии.

Натпис по П., а текст по С.

104. Ѡ позиванїи:

И да се не наведе приставь на женоу кьди несть моужа дома• ни да се п[о]зива жена безь моужа• нь да си да

жена моужоу глас да грѣде на соудь• и оу томьзи моужь да нѣст кривь• догде моу даде глас.

Натпис по Б., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ приставоу безь моужа.

105. Ѡ книгах царевѣх:

Книге цареве кое се приносе прѣдь соудие за що любо• тере ихь потвори законикь царьства ми що сьмь записаль кою любо книгоу ѡнези книге кое потвори соудь тези книге да оузьмоу соудие [и да] их принесоу прѣдь царьство ми.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ потвороу книжномь.

106. Ѡ дворанѣх:

Дворане властельеци ако оучини кое злѡ ктоо от них• ктоо боуде проніаревикь• да га ѡправе ѡчина дроужина поротѡмь• аколї е себрь• да хвати оу котьль.

Натпис и текст по Б.; и у П. натпис: Ѡ дворанѣх.

107. За ѡтвои:

[Кто с]е наиде ѡдбивь соудина соколанна[1] или пристава да се плени и да моу се все оузме що имаа.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ оубїиствоу сокальника.

108. Ѡ издавѣ:

И ѡ издавѣ сикоси да боуде издава ѡд земле при– ставоу •г• перьпер• ѡд села •г• перьпер•[2] ѡд града конь и свитє• ѡд винограда •г• перьпер• ѡд конѩ перьпер• ѡд кобиле •ѕ• динарь• ѡд говедета •д• динари• ѡправе[3] •в• динара.

Натпис по П., а текст по С.

---

[1] У А. и Б. место соколанна стоји посьлника (А.), посльника (Б.).

[2] У А. и Б. овде је уметнуто: ѿ млина •г• перьпер• ѿ жоупе ѿ свакога села •г• перьпер.

[3] У А. и Б. место ове речи стоји: ѿ врава.

109. Ѡ отровѣх:

Магиникь и ѡтровьникь кои се нагіе ѡблично да се каже по законоу светихь ѡтьць.

Натпис по П., а текст по С.

110. Ѡ соудїахь:

Соудие коуде грѣдоу по земли цареве и своіеи ѡбласти да несть вольнь оузети ѡброка по силе ни ино що любо развѣ поклона що моу тко поклони от свога хотениıа.

Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ силїю.

111. Ѡ соудїине срамоте:

Кто се наиде соудїю ѡсрамотивь· ако боуде властелинь, да моу се све оузме· аколи село, да се распе и плѣни.

Натпис по П., а текст по А.

112. Ѡ соужних:

Кои чловѣкь оутече изь соужньства· сьчимь прїидеть на дворь царевь· или іест царевь чловѣкь· или црьковньıи· или властельскьı· с темьзи· да е свободьнь· аще іест ѡтбѣгль оу тогази чловѣка комоу іест оутекьль· този да іест комоу іест оутекьль.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ оутеченїи тьмничномь.

113. Ѡ соужніе:

Кои се соужьнь дрьжїи оу двороу царьства ми, тере оутече на дворь патрїарьшь да іест свободьнь· и також де на дворь царевь да іест свободь[нь].

Натпис и текст по П.; у А. и Б. иста садржина, али обрнути ред: **Кои се соужьнь дрьжи оу двороу црьковномь· тере оутече оу царевоу полатоу да іест сво[бо]дьнь· такожде, и кои соужьнь оутече на дворь патрїарховь, да іест свободьнь.**

114. Ѡ емьствоу:

Людїе кои се вракıаю изь тоужде земліе, оу землю царьства ми· кто боудѣ побѣгль от емьства· ѡнизїи емци кои соу тогазїи чловѣка нища да не плакıаю.

Натпис и текст по П.

115. Ѡ побѣгьствоу:

И кто ѥст чїега чловѣка прїель ис тоужде землѥ· а ѡнь ѥ побѣгль ѡт своега господара· ѡт соуда ако даа книгоу милостноу царевоу да се не потворїи· аколи нѣдасть милости да моу се врати.

Натпис и текст по П.; у А. после последње речи: врати стоји: чїи боудет.

116. Ѡ ѡврѣтели:

Кто що наиде оу царевѣ земли· да не оузме тере да не рече вратикю, ако кто позна· аколи похвати, или оузме· да плати що тать, или гоусарь· а що наиде оу тоугои земли на воисцѣ· да вѣде и несе прѣд цара, и воеводоу.

Натпис и текст по П.; у А., поред ситнијих разлика, последња реч је: воеводе.

117. Ѡ прѣшьствїю:

Що ѥст комоу прѣшло оу царевоу землю· или изь града, или и[з] жоупѣ коѥ до прїетїа господина цара догдѣ нѣст било царево· нь ѥ било иногa господара· ѡт тогазїи врѣмене що ѥст чловѣкь или ина правда да се не ище· ако боудѣ прѣшло по прѣети господина цара, тозїи да се не ище· рекьше кьда ѥ било размирїе· а нѣст била земла и градове царевїи.

Натпис и текст по П.

118. Ѡ трьгоу:

Трьговци кои гредоу по царевѣ земли· да нѣ вольнь никои властелинь· ни кои любо чловѣкь забавить по силѣ· или заграбити коуплю, а динаре моу силомь наврькы· ктоли се нагѥ силомь растовaривь или разбалавь· да плати·е· сьть перьперь.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ трьговьцѣх.

119. Ѡ трьговьцѣх:

Скрьлата· и мале и велике коуплѥ потрѣвьнѣ· трьговци да гредоу безь забаве по земли цареве· да продаю и коупоую· како моу трьгь доноси.

Натпис по П., а текст по А.

120. Ѡ царинъцех:

Царинникъ царевъ, да нѣст волънъ забавити· или задрьжати трьговца· да моу коуплю кою продаст оу безценые· волно да проходїи вьсакыи по всѣх трьговѣх· и волѡм да си походи сь своиѡм коуплѡм.

Натпис по П., а текст по Б.

121.

Да нѣст волънъ властелинъ· ни малъ ни великъ, ни, инъ кои любо задрьжати или зароучити своє люди· или ине трьговце· да не гредоу на трьговѣ цареве· нъ да греде всаки свободно.

Текст по Б.; у П., изузетно, нема натписа изнад овога члана, него поред њега стоји само ркв.

122. Ѡ трьговцѣх:

Аколи властелинъ задрьжи трьговца да плати ·т· перьперь· аколи га царинникъ задрьжии да плати·т·перьперь.

Натпис по П., а текст по Б.

123. Ѡ сасехь:

О трьговѣх що соу коудѣ посекли саси горѣ, до сїетазїи сьбора· тоузїи землю да си имаю· ако соу коѣ[1]моу властѣлиноу безь правьды оузели землю· да се соудѣ сь нимь властѣле закономь светаго кралꙗ· а ѡтсьда напрѣда сасинь да нѣ сѣче· а що сече ѡногазїи да не тежи, ни людїи да не сагꙗ· тькьмо да стои поуста, да расте гора· никто да не забрани сасиноу горѣ, колико єст трѣбе трьгоу толикозїи да сѣче.

Натпис по Р., а текст по П.

124. Ѡ хрисоволѣхь:

Градове грьчьсцији· коих єст прниєль господинь царь· що им записаль хрисоволє· и простагме що си имаю· и дрьже до сиєга сьбора този да си дрьже· да имь є тврьдо и да им се не оузме ниша.

Натпис и текст по Б., а у П. натпис: Ѡ законѣ градовомь.

---

[1] Ово ѣ написано је на рубу текста.

125. Ѡ присѣлици градовомь:

Градовомь да нест приселице развѣ кто иде да доходи к станиѫниноу или мальь или великь да грѣде кь станиѫниноу· да моу прѣда конь и стань вьсь да га сьблюде станиѫнинь· [сь] всемь и кьга си поиде ѡньзи гость да моу прѣда станиѫнинь вьсе що моу боуде прѣель аколи моу боуде що погиноуло вьсе да моу плати.

Натпис по П., а текст по С.; [сь] је унесено из А.

126. Ѡ градцькои земли:

Градьска землıа що ıест ѡколо града що се на наıе гоуси или оукраде да плати все този ѡколина.

Натпис по П., а текст по С.

127. Ѡ зиданїи града:

За градозидание где се град ѡбори или коула, да га направѣ граждане тогаси града и жоупа що ıест тогаси [града].

Натпис по П., а текст по С.; [града] је унесено из А.

128. Ѡ помокы царьскои:

Господинь царь кьди име сына женити или крьщениıе и боуде моу на потрѣбоу дворь чинити и коукıе да поможе маль и голем.

Натпис по П., а текст по С.

129. Ѡ [ѡ]бласти воеводам:

На воисцѣ на вьсакои да ѡбладаю воеводѣ, колико и царь· що рекоу да се чюıе· аколи их кто прѣчюıе оу чемь· да ıест този ѡсоужденїе коıе и ѡнемьзїи кои бы цара прѣслоушали· и соудовѣ малы и голѣмы кои соу на воисцѣ да имь соудѣ воıеводѣ, а инь никто.

Натпис и текст по П.

130. Ѡ црькви:

Црьковь кто ѡбори на воисце да се оубиıе или ѡбеси.

Натпис по П., а текст по С.

131. Ѡ свадѣ:

На воисце сваде да несть· аколи се свадита два да се биета· а инь никто ѡдь воиникь да имь не поможе· аколи тко потече и поможе на поирьвицоу ѡньзи да се оубию.

Натпис по П., а текст по С.; у А. је текст нешто друкчији: На воисцѣ сваде да нѣсть: ако ли се свадита два да се биета· а инь никто ѿ воиникь да имь не поможе на порвицоу· ако ли кто потече и поможе на порвицоу·да се кажоуть· роуцѣ да им се оусѣкоуть; у Б. стоји на крају члана: ѿсекоуть.

132. Ѡ коуплѥнїи:

Що кто коупи ѡт плѣна· изь тоуге землѥ що боуде пленѥно по цареве земли да ѥст вольнь коупити ѡд тогази плѣна колико и оу тоугои земли аколи га тко потвори говоре ѡнози ѥ моѥ да га ѡправи порота по законоу ере ѥ коупиль? оу тоуждси земли· а не моу ни тать ни проводчиꙗ ни сьвѣтникь такози да га има како своѥ.

Натпис по А., а текст по С. и А.; у П. натпис: Ѡ пленоу.

133. Ѡ поклисароу:

Поклисарь що грѣде изь тоуге землѥ кь цароу· а или ѡд господина цара кь своемоу господиноу где пр[иходи лю]бо оу чие село да моу се чини чьсть· да моу ѥст вьсега довольно нь да ѡбедоуѥ или вѣчера· а да грѣде напрѣда оу ина села.

Натпис по П., а текст по С.

134. Ѡ баштине:

И що записоуѥ господинь царь баштине комоу запише село да ѥст логофетоу ·л· перьперь· за хрисоволь· а комоу жоупоу ѡд всакога села по ·л· перьперь· а диꙗкоу за писаниѥ ·ѕ·· перьперь.

Натпис по П., а текст по С.

135. Ѡ воисцѣ:

Воиска коꙗ грѣде по земли цареве где падне оу коимь селоу дроуга по нои грѣдоуки да не падне оу томьзи селоу.

Натпис по П., а текст по С., у коме после овога члана има, изгледа, јача интерпункција него редовно ·:· ~

136. Вь лѣтѣ· ≠ѕѡѯв· индиктїѡнь седмїи·

Книга царьства ми да се не прѣслоуша где приходи· или кь госпожди царици· или кь кралю· или кь властеломь· великимь и малимь· и всакомоу чловѣкоу· никто да не прѣчюю что пише книга царьства ми· аколи боуде такова гнига что не може ѡньзи сьврьшити· волꙗ нема да дасть· ть час да грѣде ѡпеть с книгомь кь царьствоу ми да ѡповѣ [царьствоу ми].

Датум по А. и Б., а текст по С.; у П. датум: Вь лѣто· ≠ѕѯв. иньдикьтѡн· з:

137. Ѡ хрисоволых:

[Хрис]оволи царьства ми що соу оучи[нен]и градовомь царьства ми· що имь пише да имь нѣст вольнь потворити ни господинь царь ни инь никто· да соу хрисоволи тврьди.

Натпис по П. а текст по С.

138. Ѡ льжном писанїи:

Ако се ѡбрѣте оу чиемь хрисоволоу слово льжьно прѣписано ѡбрѣтоу се словеса прѣтворена и рѣчи прѣлагане на ино що не повѣлело царьство ми, да се тизи хрисоволи раздероу а ѡнзи веке да нема бащине.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ льжи.

139. Ѡ меропсѣх:

Мѣропхомь вь земли царьства ми· да нест вольнь ниедьнь господарь прѣ[з] законь ниша· развѣ що ест царьство ми записало оу законици този да моу работа и дава· аколи моу оучини меро[1] що безаконо повелева царьство ми да ест вольнь всаки меропьхь прѣти се [с] своимь господаремь· или сь царьствомь ми· или сь госпождомь царицомь· или сь црьквомь· или сь властели царьства ми· или с к[имь] любю· да га не вольнь кто задрьжати ѡд соуда царьства ми· развѣ да моу соудие соуде по [пра]вьде· и ако оупри ме-

[1] Преписивач је написао ова четири слова и покушао, изгледа, избрисати их, али се она даду с фотографије разабрати; ваљда је хтео написати меропьхь, али се уверио да је то већ речено у моу.

ропьхь господара да га оунемьчи соудиꙗ царь[ства ми] како да плати господарь все меропьхоу на рокь• и потомь да нест вольнь ѡньзи господарь оучинити зло меропьхоу.

Натпис по А., а текст по С.; у П. без натписа.

140. Ѡ приѥти тоуждега чловѣка:

Повелѣнїе царьскѡ• никтѡ ничиѥга чловѣка да не прїиме• ни царь• ни царица• ни црьква• ни властелинь• ни прочїи кто любо чловѣкь• да не прїиме ничиѥга чловѣка безь книге цареве• такози да се каже• кто любо како и невѣрникь.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ прїемани чловѣка.

141. Ѡ трьгоу:

Такожде и трьговьцѣ, и кнеѕовѣ, и по градовѣх• чїега чловѣка прїимоу• тѣмьжде ѡбразомь да се кажоу и отдадоу.

Натпис по П., а текст по А.

142. Ѡ властелѣх кои затирают дрьжавоу:

Властеломь и властеличикемь коимь ѥст дало царьство ми• землю и градове• ако ѥст тко ѡд них ѡбрѣте ѡпле- нивь села или люди и затрьвь прѣзь законь царьства ми що ѥст царьство ми оузаконило на сьборе да моу се оузме дрьжава• а ѡньзи що боуде строуль да все плати ѡд своѥ коукѥ• а да се каже како прѣбегльць.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ властѣличикѥх.

143. Ѡ гоусарѣхь:

И ако се ѡбрѣте гоусарь ѡдшьд прѣзь дрьжавоу краи- щника и плени где годе и ѡпет се врати сь пленомь да плакꙗ краищникь самоседьмо.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ гоусарѣ.

144. Ѡ побѣгльцѣх:

Акоди се ѡбрѣте властелинь или властеличикь побегльць• и инь кто любо царьства ми. терѣ оустаноу на грабленне ѡкольна села и жоупа на еговоу коукю и на ѥговь добитькь

що боуде wстави[л]· wнизи кои този оучине· да [се ка]жоу као и невѣрьници царьства ми.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ повѣгльцоу.

145. Ѡ татѣх и гоусарѣх:

Повелѣва царьство ми по всѣх землях и по градовѣхь и по жоупах· и по краищахь· тата и гоусара да нѣсть ни оу чиемь прѣдѣлѣ· И симьзи wбразомь да се оукрати татьба и гоусарьство· оу коем се селѣ наиде тать или гоусарь· този село да се расипе· а гоусарь да се wбѣси стрьмоглавь· а тать да се wслѣпи· а господарь села тогаи да се доведе свезань кь царьствоу ми· да плакя вьсе що е оучиниль гоусарь и тать wт испрьва· и пакы да се каже како тать и гоусарь.

Натпис по Б., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ гоусарѣ и татѣ.

146. Ѡ владальцѣх:

Такожде и кнезове, и прѣмикюріе· и владальци· и прѣстаиници· и челници· кои се wбрѣтаю, сели и катоуни wбладающе· тизи вьси да се кажоу wбразомь выше писаннимь· аще се наиде оу нихь тать или гоусарь.

Натпис по П., а текст по А.

147. Ѡ владальцех:

Ꙗколи соу владальци wповѣдали господаремь· а господари се поневѣдили· да се тизи господари кажоу како гоусарь и тать.

Натпис по П., а текст по А.

148. Ѡ соудіах:

Соудие кое царьство ми положи по землях соудити· ако пишоу за що любо· за гоусаря и тати· или за кое любо wправьдание соудьбно· тере прѣслоуша книгоу соудие царьства ми· или црьковь или властелинь· или кто любо чловѣкь· тизи вьси да се wсоуде яко и прѣслоушници царьства ми.

Натпис по П., а текст по С.

149. Ѡ гоусари и татѣ:

Сиꙗзи ѡбразѡмь да се каже тать и гоусарь ѡбличьни· И такози вь ѡбличениѥ· ако се що где [лицемь оухвати][1] оу них· или ако их оухвате оу гоусѣ или краги· или их прѣда жоупа или села· или господари, или властелѥ кои соу над ними· како ѥст выше оуписано· тизи гоусариѥ и тати да се не помилоую· нь да се ѡслѣпе и ѡбѣсе.

Натпис по П., а текст по С.

150. Ѡ тати:

И ако кьто поище соудомь гоусара и тата а не боуде ѡбличенија· да имь ѥст ѡправьданиѥ· желѣзо що ѥ положило царьство ми· да га оузимаю оу вратѣхь црьковних ѡт ѡгьнıа, и да га постави на светои трапезѣ.

Натпис по П., а текст по С.

151. Ѡ поротѣ:

Повелѣва царьство ми ѡт сьда напрѣда· да ѥст порота и за мьного и за мало· за велико дѣло· да соу· кд· пороτьци· а за помьнїи дльгь· вї· а за мало дѣло ·ѕ· поротьць· И тизи поротьци да нѣсоу вольни никога оумирити· развѣ да ѡправе, или пакы да ѡкриве· И да ѥст вьсака порота оу црькве и попь оу ризахь да ихь закльне· и оу поротѣ камо се векїи кльноуть и кога векїи ѡправе· тизи да соу вѣрованїи.

Натпис по П., а текст по С.

152. Ѡ законѣ:

Како ѥст биль законь [оу] дѣда царства ми оу светаго кралıа· да соу велимь властеломь вѣли властеле[2] протьци а сред[ни]мь людемь противоу их дроужини· а себрьдиıамь их дроужина да соу поротьци· и да нест оу пороте родима ни пизменика.

Натпис по П., а текст по С.

---

[1] Заграђене речи узете су из А. и П. рукописа Душанова Законика, али на оштећеноме простору у С. оне не би могле стојати, јер је за њих премален; можда је у С. стојало овде само „нагѥ“.

[2] У рукопису пише погрешно „властале“.

153. Закѡн:

Иновѣрьцемь и трьговьцемь пороτьци половина срьбль, а половина них дроужине по законоу светаго краља.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ трьговьцехь.

154. Закѡн:

Кои се пороτьци кльноу и ѡправе• ѡногази по законоу• и ако се по тоизи ѡправе ѡбрѣте поличиѥ истиньно оу ѡногаси ѡправьчиѥ кога соу ѡправили пороτьци, да оузме царьство ми на техьзи поротцѣхь враждоу по тисоущоу перьперь• а вѣке потомь да несоу тизи пороτьци вѣровани[1] ни да се кто ѡд нихь ни моужи ни жени.

Натпис по А. и Б., а текст по С ; у П. натпис: Ѡ поротницѣх.

155. Ѡ приселицах:

Ѡтсела напрѣда приселице да нѣст ни следа нища развѣ ако се слоучи вѣлика властелина ст[его]ноше оу жоупе или помала властелина кои дрьжи дрьжавоу на се и не имаю оумесени коѥ мегоу собомь и мегоу своомь дрьжавомь тизи да плакаю.

Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: Ѡ приселици.

156. Ѡ присѣлицѣ:

На земли царьства ми и рекше на меропьшинахь да не оузимаю властеле приселице ни иноу кою[2] платоу развѣ да плакаю ѡт коуке.

Натпис по П., а текст по С.

157. Ѡ блюстипоутїе:

Где се ѡбрѣтаю жоупе смѣснѣ — села црьковна и царева• и властельска• и боудоу смѣсна села• и не боуде над

---

[1] У А. и Б. после ове речи не долази овај завршетак него овакав: „и ако се изнагиѥ ере соу знаюки крїиво ѡправїили• или ѿдали• или некаꙗ мита• оузимали• плативше више реченноѥ• и да се заточе• оу иноу землю, незнаѥмоу“. (Б.).

[2] У рукопису стоји погрешно „кю“.

тѡмзи жоупѡм єднога господара нь ако боудоу кєпаліє и соудіє цареви коих ѥ поставиль царь да поставе страже по всех поутех• и кєпаліамь да прѣдадоу поутове• и да ихь блюдоу сь стражами• да ако се ктоо гоуси, или оукраде• или се коѥ зло оучини• ть час да гредоу кь кєфаліамь• да им плакѩю ѡт своѥ коукє, а кефаліє страже да ищоу и гоусаре и тати.

Натпис по П., а текст по Б.

158. Ѡ стражахь:

Ако ѥ брьдо поусто междоу жоупами• села ѡкольнѩ коѩ соу ѡколо тогази брьда• да блюдоу стражоу• аколи не оузблюдоу стражоу• що се оучини оу томьзи брьдоу оу поустоши чтета• или гоуса• или крагѩ• или кое зло• да плакѩю ѡкольна села• коим ѥст речено блюсти поуть.

Натпис и текст по по А.; у П. натпис: Ѡ брьдѣ поустѣ; у С. је, нажалост, крај овога члана погрешан.

159. Ѡ трьговцехь:

Коупьци кои проходе• нощїю на ложище гдѣ догю• ако ихь не припоусти владальць• или господарь села того• да ѡблѣгоу оу селоу коупци• по законоу царевоу• како ѥст оу законницѣ• ако що изгоубїи поутникь• ѡнзи господарь• и владальць• и село• вьсе да плати• ере их нѣсоу оу село поустили.

Натпис по Б., а текст по А.; у П. натпис: Ѡ коупьцѣхь.

160. Ѡ гостехь и о гоусарѣх:

Ако се гдѣ слоучи коѥмоу любо гостеви или трьговьцоу• или калогєроу• тере моу оузме що гоуса или тать• или коѩ годѣ забава• да гредоу тизи вьси кь цароу• да имь плати царь• що боудоу изгоубили• а царь да ище кєфаліє и властеле• коимь боуде поуть прѣдань• и страже прѣдане• и всакыи гость, и трьговьць, и латининь• да доходи кь прьвїимь стражамь• сь всѣм що има и носи• да га провагѩю• и стража стражи да га прѣдавају сь вьсѣмь•

аколи се згоди тере що изгоубе• да имь ѥст порота вѣрованїи чловѣци• що рекоу доушомь ерь соу изгоубили[1]• този да имь плате кѣфалїа, и стражи.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ гостѣх или поутницѣх.

161. Ѡ пренїи соуда:

На соудѣ кои се соуде пьрьци• и кои се пре за свою приточю• и онзи отпьрьчїа защо га прїи• да нѣ вольнь[2] отпьрьчїа ине рѣчи говорити потворьнѣ• на оногази пьрьца• ни за невѣроу• ни за ино дѣло• развѣ да моу отпира• а кьда сьврьши соудь• ако що има потомь да говори с нимь прѣд соудїами царевеми• а да моу се не вѣроуѥ ни оу чимь що говори• докле моу се не исправи.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ поротницѣх.

162. Ѡ приставѣх:

Приставити безь книге соудине никамо да не грѣдоу• или безь книге царьства ми• развѣ коуде их посилаю соудиѥ да имь пишоу книге• и да не оучме приставь инога развѣ що пише книга• а соудиѥ да [дрьже] такове[3] каквено соу дали приставомь коихно соу послали [да испра]ве по земли• да ако боу[де потво]рь приставомь ере б[оудоу ино] оучинили него що пи[ше книга]• или ако боудоу прѣ[писали кни]гѥ на инь образь• [да им е о]правьданиѥ да грѣд[оу прѣд] соудиѥ и ако се обрѣ[те ере] боудоу сьврьшили [како стои] оу соудине книзѣ [кою соудиѥ] дрьже да соу прави [ащели се] обретоу ере соу [претворили] соудь• да имь [се роуцѣ оусѣкоу] и езикь оуреже.

Натпис по П., а текст по С.

---

[1] У С. овде долази, као уметак: „сь онемьзи пороштьци".

[2] У рукопису стоји: „воль"; то је или грешка у преписивању или последица неразумевања текста, у коме стоји зато: нѣволь; цело место, према П., треба читати: „нѣст вольнь"; у С., мада је овај члан веома оштећен, ипак се да разабрати „не вольнь", што се држало на уму при текстирању овога члана.

[3] У овој речи је преписивач исправљао претпоследње слово; у А. стоји на овоме месту „такогѥре"; можда би се и у С. смело читати „такоѣре".

163. Ѡ соудїах:

Бьсаке соудїе що соуде да оуписоую соудове, и да дрьже оу себѣ· а дроугоу книгоу оуписавьше да ю даде ѡномоузїи кои се боудѣ ѡправиль на соуде· Ѳоудїе да посилаю приставе, добрѣ праве, и достовѣрьне.

Натпис и текст по П.; у А. и Б., у првоме делу члана, сингуларни облик; у С. је овај члан последњи, и сачуван је од њега само почетак: Бсаке соудиѥ що соуде да...

164. Ѡ прїети людїи:

За людїи кто боудѣ чїега чловѣка прїель прѣжде сїега сьбора· да се ище прьвым соудомь, како пише оу прьвымь законьникоу.

Натпис и текст по П.

165. Ѡ потворницѣхь:

Ако се ѡбрѣте кои любо потворьникь· [и] ище кого потворомь· и льжомь, и ѡбѣзомь· таковїи да се каже како тать и гоусарь.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ потворе.

166. Ѡ пиꙗницах:

Пиꙗница откоудоу греде· и зарьве кога или посѣче· или ѡкрьвави, а не досьмрьти· таковомоу пиꙗницѣ· да моу се око изме и роука ѡтсѣче· аколи пиꙗнь задере· или капоучь комоу скине· или иноу срамотоу оучини· а не ѡкрьвави· да га бию· да се оудари стапы·р· крати· и да се врьже оу тьмницоу· и потомь да се изведе ис тьмнице, и да се пакы бию, и поусти.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ пиꙗници.

167. Ѡ пьрьцѣхь:

Пьрьци кои исходе на соуд царьства ми· да коюреч оузьговоре оу прьвьноу, тезїи речи да соу вѣроване, и темьзїи речемь да се соудїи· а послѣднимь нищо.

Натпис и текст по П.

168. Ѡ златарехь:

Златара оу жоупах по земли цареве нигдѣ да нѣст· развѣ оу трьговехь· где ѥст поставиль царь динаре ковати.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ златарѣх.

169. Ѡ златарехь:

Ако се ѡбрѣте златарь оу градоу· ковѣ динаре таино· да се златарь иждеже· и градь да плати глобоу що рече царь:· Ако се ѡбрѣте оу селѣ· да се тозѝ село распе· а златарь да се иждеже.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ златарѣх.

170. Ѡ златарехь:

И оу градовѣх царевѣх да стое златарїе· и да ковоу ине потрѣбе.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ златарѣх.

171. Ѡ законѣ:

Еще повелѣва царьство ми· аще пише книгоу царьство ми· или по срьчьбѣ, или по любьви, или по милости за нѣкога, а ѡнази книга разара законикь, не по правдѣ и по законоу како пише законьникь· соудїе тоузи книгоу да не вѣроую· тькьмо да соуде и врьше како ѥ по правдѣ.

Натпис и текст по П.; у А. и Б. натпис је за овај и идући члан: Ѡ правдѣ.

172. Ѡ соудїахь:

Высаке соудїе да соуде по законьникоу право како пише оу законьникоу· а да не соуде по страхоу царьства ми.

Натпис и текст по П.

173. Ѡ подьводѣ:

Властелѣ и [в]ластеличикы· кои гредоу оу дворь царевь· или грькь· или нѣмьць· или срьбинь· или властелинь [и]

инь кои любо• аще доведе сь собом гоусара или тата[1]• да се ѡнзи господарь каже како тать и гоусарь.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ властѣлѣхь.

174. Ѡ бащинах:

Людїе землıане• кои имаю свою бащинноу землю• и винограде и коуплıенице• да соу вольни ѡт своих виноградь и ѡт землıе оу прикую ѡтдати• или црькви подложити• или продати• а виноу да ıест работникь на томзи мѣстѣ• ѡномоузи господароу чие боуде село• ащели не боудеть работника на ѡномьзи мѣстоу• ѡномоу господароу чиıе боуде село• да ıест вольнь оузети ѡнези винограде и нивїе.

Натпис и текст по А.; и у П. натпис: Ѡ бащинах.

175. Ѡ соудїахь:

Кои соудїа ıест оу дворе царьства ми• и оучини се зло тѣмьзи да се соудїи• ащели се ѡбрѣтета пьрьца намѣромь, на двороу царьства ми• да имь расоуди соудїа дворьскыи• а никьто да се не позива на дворь царьства ми мимо ѡбласть соудїи, коих ıест поставило царьство ми• тькмо да греде вьсакы прѣд свога соудїю.

Натпис и текст по П.

176. Ѡ градовѣхь:

Градове вьси по земли царьства ми, да соу на законѣ ѡ вьсѣмь како соу били оу прьвых царь• а за соудове що имаю мегю собомь, да се соуде прѣд владальци градьскыми. и прѣд црьковнымь клиросомь• а кто жоуплıанинь при граж- данина, да га при прѣд владальцемь градьскымь, и прѣд црькваѡм, и прѣд клиросомь по законоу.

Натпис и текст по П.; у А. је после речи : клиросомь, при крају члана, додано још: црьковнимь.

[1] У рукопису погрешно: татаи.

177. Ѡ дворьскомь соудоу:

Кои властелѣ стое оу коукы цареве всегда· ако их кто при· да их при прѣд соудїѡм дворьскїмь, а инь никто да имь не соуди.

Натпис и текст по А.; у П. натпис: Ѡ прѣни дворьскомь.

178. Ѡ соудїинѣ книзѣ:

Соудїе коуде посилаю приставе, и книге свое· аще кьто прѣчюѥ, и ѡтбыѥ пристава· да пишоу соудїе книгоу кефалїамь и властѣлѡм оу чиеи боудоу дрьжавѣ ѡнизїи прѣслоушници, да сьврьше за този власти що пишоу соудїе· ащели не сьврьше власти, да се кажоу како прѣслоушници.

Натпис и текст по П.

179. Ѡ соудїахь:

Соудїе да проходе по землѩх коудѣ комоу ѥст ѡбласть· да ѡглѣдаю и да исправлѩю оубогых и нищїих.

Натпис и текст по П.

180. Ѡ познанїи лица:

И ако кто що оухвати· гоушено, или крадено лицем, или силом оузето· всакы ѡ тѡм да даст сводь ако кто боуде коупиль где любо· или оу землѥ цареве· или оу инои земли вынoу да даст ѡ томзи сводь· аколи не да свода· да плакѩ по законоу.

Натпис и текст по Б.; у П. натпис: Ѡ гоушени.

181. Ѡ пьрьцѣ прѣд царемь:

Повеленниѥ царьско соудїамь· ако се ѡбрѣте велико дѣлоо· и не оузмогоу разьсоудити, ни исправити кои любо соудь великь боуде· да греде ѡт соудїе· ѥдинь сь ѡбѣма ѡнѣмази прьцема прѣд цара· и що хѡте комоу соудити соудїе· всакы соудь да оуписоую· како да не боуде некоѥго потвора· да се исправлѩ по законоу цaревоу.

Натпис по П., а текст по Б.

182. **Ѡ позовоу невольнемь:**

Ктоо ѥст [оу] ѡбласти коихь соудїи· всакы чловѣкь да нѣст вольнь позивати оу дворь царевь· или камѡ инамо· тькмо да греде всакы, прѣд свога соудїю оу чиѥи боуде ѡбласти да се разьсоуди по законоу.

Натпис по П., а текст по Б.

183. **Ѡ станицѣ:**

Станници цареви, да гредоу прѣдь· соудїе· що имаю соудь мегю собом· за враждоу за гоусара, за тати за прѣемь людскы. за кр[в]ь, за землю.

Натпис по П., а текст по Б.

184. **Ѡ кеѳалїахь:**

Властеле и кепалїе цареви· кои дрьж[е] градове и трьговѣ, никтоо, ѡт них да не прїиме ничиѥга чловѣка оу тьмницоу без книге цареѕе аколи га ктоо прїиме прѣз заповедь царевоу· да плати· е· сьть перьперь.

Натпис по П., а текст по Б.

185. **Ѡ тьмнице:**

Тѣмжде ѡбразом ктоо дрьжи тьмнице цареве· да никога не приме ничиѥга чловѣка без повеленїа царева.

Натпис по П., а текст по Б.

186. **Ѡ соудѣ праве и кривѣ:**

Соудовѣ кои се ищоу и за право кои за криво· що се ѥ оучинило прѣжде сїега закона, и що се сьдь оучини вьсакь соудь· кто гре

Натпис и текст по П., у коме је ово последњи, прекинути, члан.

187.

Коудѣ греде царь и царица· или craновѣ, или кони цареви· оу комь селѣ прѣлеже· потомь ниѥдинь станьникь да не прѣлежи оу томьзи селоу· аколи се кто ѡбрѣте и прѣлежи

оу томьзи селоу· прѣзь законь и повелѣниѥ царево· ѡньзи кои ѥ стареи[1] прѣд станови· да се да свѣзань ѡномоуи селоу· що боуде строувено вьсе да плати самоседмо.

Текст по А.

188. Ѡ глобарѣхьь:

Глобарїе кои стоѥ при [соу]дїахь· що ѡсоуде соудїе и оуписавше дадоу глобаремь· Тези глобе да оузимаю глобарїе· а що не ѡсоуде соудїе· и не дадоу оуписавьше глобаремь· да нѣсоу вольни глобарїе нища забавити никомоу.

Натпис и текст по А., у коме је ово последњи члан.

189. Ѡ конїих и псехь:

Коуде гредоу кони и пси и станове царевы· що им се пише оу книзе цареве да им се този да а ино нища.

Натпис и текст по Б., у коме се једино овај члан и налази; он је у њему претпоследњи, а последњи је, као и у А., онај о глобарима; у Р. има сличан члан Б.: И ѱаремь и соколаромь и свиньаром коуде идоу да имь се нища не даѥ. (Модерне пагинације стр. 35).

190. Ѡ жироу:

И ако се оу жоупи жирь роди· тога жира цароу половина· а томоу властелиноу чиа е дрьжава половина:·

Натпис и текст по Р.; модерне пагинације стр. 32.

191.

И ако гоусарь оукраде свиниѥ цареве· да плати ѡколина· аколи се оукрадоу свиниѥ да се соудїи свиньарь сь жоупомь что рече соудь. ~

Текст по Р.; модерне пагинације стр. 32—3.

192. Ѡ соудоу правомоу:

За три работе· За невѣроу и за крьвь и за разьбои владичьскыи да идоу прѣд цара·:·

Натпис и текст по Р.; модерне пагинације стр. 33.

[1] У А. је ово место оштећено, па је ова реч узета из Б.

193.

И сводь коньскыи и иныих добытькь или кои годѣ• правьда что се гоуси или оукраде• томоу да даа сводьника• да плати вьсако самоседьмо• Аколи рече коупихь оу того[1] земьли• да ѡправе доушевници ѡт глобе• Аколи га не ѡправе доушевьници• да плати зь глобомь•:•

Текст по Р.; модерне пагинације стр. 33.

194. Ѡ глобарех црькывныих людїе законь:

И глобе на црькывныих людех что се соуде прѣдь црьквомь и прѣд кефалїемь• и ти глобѣ что се ѡсоуде да има вьсе црьква, како пише оу хрисоволихь те глобе да се оузимаю на црьковныих люд[ех] како е поставиѡ господинь царь законь по земьли• и да се поставе црьковныих людїе глобарїе• кои ге сьбирати те глобе, и прѣдавати црькви• а царь ни кефалїе да не оузимаа ништа•:~

Натпис и текст по Р.; модерне пагинације стр. 34.

195.

И жене да не ѡблежоу оу црькви, разьвѣ господнꙗ царица и кралица•:•

Текст по Р.; модерне пагинације стр. 34.

196. Ѡ постриженi їнокь [и] инокиню:

И без благословенїа Светитель да се не постризаю ни моужїе ни жене:• Вьсакомоу чловѣкоу законь црьковьныимь.

Натпис и текст по Р.; модерне пагинац је стр. 34.

197.

Коемоу властелиноу прїиде да зимоуе чловѣкь• да дава травиноу• ѡт• р• кобиль кобилоу• ѡд [•р•] ѡвьць ѡвцоу сь аганьцемь• и ѡт• р• говед говедо:

Текст по Р., модерне пагинације стр. 34.

[1] Ово је, наравно, погрешка; треба: тоугои.

198.

Доходькь царскыих сокю и наметь и арачь да дава вьсакь чловѣкь· кьбьль жита·:· половина чистаа а половина прѣпроста· Волꙗ перьперь динарьми· а рок томоу житоу да се оусипа на Дмитровь дань· а дроуги рокь на Рождьство Христово· аколи сокїа властелинь не да на те рокове· властелинь ть· да се свеже на царскомь двору: и да се дрьжи доклє плати двоиномь·:· ⁘

Текст по Р.; модерне пагинације стр. 34—5.

199.

И ако коньь липьше оу комь селоу· а не боуде га село оубило ни ωдгнало· нь оумрьло ωт Бога да не плате ниш̑а ⁘

Текст по Р.; модерне пагинације стр. 35.

200.

И где се нагє чловѣкь оу земьли комоу боуде конь оумрьль или вльк изєде· или самь оубиль а ωнь присєлицоу оузєω за конꙗ· и изнагє се истина ако боуде тако· да моу плати господарь· чї[и] е чловѣкь самоседьмыи конь:·

Текст по Р.; модерне пагинације стр. 35.

201.

Меропьх ако побѣгне коуде ωт своего господара оу иноу земьлю или оу царевоу где га ωбрѣте господарь нєговь· да га ωсмоудїи·: и нос моу разьпори· и оуємьчи· да е ωпеть єговь: а ино нишо да моу не оузьме:

Текст по Р., у коме је ово последњи члан; модерне пагинације стр. 35; у рукопису стоји земли.

Тѣмьже и азь вьноукь· и сынь их· и ωтрасьль благаго корене их· Светых богоисповедних родитель и прѣродитель моих· нарещи се рабь Христоу Стефань· Вь Христа Бога благовѣрьны царь Вьсѣмь Србьлємь и Грькомь и Странамь Бльгарьскыимь и вьсемоу Дисоу Поморїю Фроугїиже и Арванитомь· милостїю и помощїю божїею сьмодрьжавьни царь·

и оубо вьсе истиноу изрекоу житїа моего дѣло• иже ѡт юности моее• Сїа вьса не сьдрьжещоу ми прѣжде вь ѡбласти моеи• нь прѣбиваюшоу ми вь любьвїи велицѣ родителꙗ моего богопросвещеньнаго кралꙗ Оуроша Третїаго самодрьжца вьсеи земьли Срьбскые и Поморскые• и тако господствоующоу ми сь родителѥмь моимь• Вь земьли ѡтчьствїа нашего• живоущи тихо и благоговѣньно и мирьно• и ни ѡт когоже ѡкрьстньи царь и господствоующїих, дрьзноути на них• нь паче благоговѣньне и радостне веселити се намь ѡ вьсемь Бога славеще• И позавидевь злоненавистѣникь дїаволь нашемоу благомоу житїю• и злоньравїемь вьздвиже на нась •з• царевь• Вь лѣтѣ ≠ѕѡли мѣсеца юнїа •ѳї• дьнь• рекоуже и цара грьчаскаго, [и] Михаила• и брата его Белаоура• и Алеѯеньдра цара Бльгаромь• и Басарабоу Иванька таста Алеѯендьра цара, соумегь живоущих чрьных | Татарь и Господство Ишько и прочїихь сь шьнимь господа• Сїимь вьсѣмь пришьдшимь на нас хотещи по неразоумїю своемоу ꙗко нѣчьто слатько пожрѣти нас и землю ѡтчьствїа нашего разделити себе [и] вь рабьство нима прѣдати• Нь не вьсхоте милосрдїе божїе, помысли их тако сьтворити• и сїимь вьсѣм пришьдшимь вь земьлю нашоу• рекомое место Вельбоуждь ꙗко до•п•тисоущь• и многа зла сьтворьшимь краине тои• и оуслишавшимь намь ꙗко вьнидоше вь земьлю нашоу• сь многою ꙗростїю• и сьбравьшимь намь вое земьлѥ ѡтчьствїа нашего: иже на брань оуготовани мною ꙗко до •еї• тысоущь и всесрдьчно вьзведьшимь на небо роуце наши кь вьсех могоущомоу Богоу• и пришьдшимь намь помощїю Христовою и молитвами Светыих ѡтць наших, мѣсеца їоулїа •кз• дьнь вь соуботоу вь час •ѕ•: и тако нашьдшимь на нѥ• и милостїю божїею поразихомь вьсех• побѣдою великою вь оудивьлѥнїе вьсемь ѡкрьстнимь царемь и господамь• и Михаилоу цароу бльгарьскомоу мьчемь главоу его ѡтѥхь:• Емоуже и до нинꙗ гробь его вь земьли нашеи• и многаименїа господара тѣх вьзех• земьлю нашоу испльнихомь• ꙗкоже бо Їсраильтѣльномь даст се вьсе достоꙗнїе Егупьтское• и ськроушь вьсѣх: | воиньство фараѡнѥ и колеснице их и конѥ• намьже помощїю божїею сьтворьшим побѣдоу великоую на них• и вьзвращьшїим се сь радостїю вь земьлю нашоу. Ѡ вьсемь Бога славеще• и благодарьствне живоущїимь намь:

Нь шле злое и неисправлюное шроужїе бѣсовьское• благомоу и тихомоу животоу нашемоу не вьсхоте• нь вьсеꙗвь ꙗко шт испрьва злоначельникь• и ненавистникь доброу дїавол, шьд разьвеꙗ лоукаваа словеса своꙗ бѣсовска посрѣдѣ люди штчьства нашего• Скрьбна сьтворише ш мне родителꙗ моего• и тако наоустише его на ме• ꙗко вьсьма да не боудеть имени моего ни живота• ꙗкоже бо дрѣвьлю шкаꙗньныихь дїаволь вьзбѣсивыи братїю сыновь Їаковлих на прѣкраснаго Iωсїфа брата их продати его хотеще вь инїи страни• ꙗко да не боудеть наслѣдьникь земьли шца своего• нь Iакова божїа благость не шстави тако ни оумрьтвы и ꙗкоже шни мнѣхоу• иже и ш мнѣ рабе своемь того неизреченнаа моудрωст и помилова ме шт толиких ненавистїи• нь паче оукрѣпи ме и мощна ме сьтвори• и постави ме господина и сьдрьжителꙗ вьсои земьли штчьства моего• и царствова лѣт •ѕї• | и потомь большею чьстїю шт вышьнꙗго вседрьжителꙗ десницею оукрѣплюнь бых• ꙗкожебо и прѣкраснаго Iωсїфа цѣломоудрїемь оукрѣпи• и сьтвори его цара многымь езыкомь• и вьсемоу стежанїю фарашновоу и вьсемоу Єгуптоу• тѣмьже шбразомь по того милости и мене прѣложи шт кралювьства на православьное царьство• и вьсехь дасть ми вь роуцѣ ꙗкоже и великомоу Коньстаньтиноу цароу• Земьлю и вьсе страны и поморїа и велике градове царьства грьчскаго, ꙗкоже и прѣжде рѣхомь• и богомь дарованнымь вѣньцем царскымь вѣньчань бых на царство• Вь лѣтѣ ≠ ѕωнд мѣсеца априлїа •дї• дьнь• вь велики и многосвѣтли и радостны праздникь Вьскрьсенїа Христова• Благосвенїемь роукою прѣωсвещеньнаго патрїарьха Iωаникїа, и вьсеми арьхїереи сьбора Срьбскаго• Тогожде благословенїемь и роукою прѣωсвещеньнаго патрїарьха бльгарскаго кур Сүмешна и вьсеми архїереи сьбора бльгарскаго• и молитвамиже и благословенїемь вьсечьстнаго лика Светые Гори Аѳона протомьже и вьсеми їгоумени• и вьсеми старьци сьбора Светогорскаго• пачеже и шт арьхїереа прѣстола грьчьскаго и вьсега сьбора• иже изволише ш мне царьствовати Симьже вьсемь бивьшим не моим изволюнїем ни некою силою• нь по божїю изволюнїю• и инимь | благословенїемь поставише цара вь вьсакоу православноую вѣроу• Троицоу Єдиносоущьноую славити вь вѣкы амїн :~

Сегоже и азь вьсеистинныи рабь владикы моего Христа Богомь вѣньчанныи и благовѣрьныи царь Стефань•

Царское скѵпьтро сь вѣроѭ дрьжа вь роукоу· и сь вьселюбимыимь сыномь царьства ми кралюмь Оурошемь и богодарованьноѭ царицеѭ кѵр Єленоѭ вьзыскаχ нѣкоꙗ добродѣтеліа· и вьсеистиніе и православьнніе вѣры· закони поставити· ꙗкоже подобаеть имети· и пособити по светѣи и вьсесьборьнѣи и апостольцѣи црькви· господа Бога и спаса нашего Ісоуса Хриcта· по землꙗχже и градовеχ· ꙗко да не оумножит се вь дрьжавѣ царствіа нашего некоꙗ злоба· и злое оухыщреніе и лоукавое ненавиденіе· нь паче да поживемь вь вьсакои тиχости и безмльвнѣмь житію· и вь православьнѣи вѣры житіи сь вьсеми людьми царьства нашего· малимьже и великыимь и полоучимь царьство небесно вь боудоуще ѡнемь вѣцѣ аміи.

Текст по Р., модерне пагинације стр. 37—41.

ПРЕВОД
ДУШАНОВА ЗАКОНИКА

Закон благовернога цара Стефана. У години 6857, индикта 2, на празник Вазнесења Господња, месеца маја, 21 дан.

Овај Законик постављамо од православнога сабора нашега, с преосвећеним патријархом, господином Јанићијем, и свима архијерејима и клирицима[1], малима и великима, и са мном, благоверним царем[2] Стефаном, и са свима властелима[3] царства[4] ми, малима и великима. Овима су законима[5] одредбе[6].

[1] У оригиналу стоји црьковникы, значи сви свештенослужитељи, монашкога и свештеничкога чина, дакле клирици.

[2] О царској титули: *Stengel E.*, Kaisertitel und Suverenitätsidee, Studien zur Vorgeschichte des modernen Staatsbegriffs, Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters, III, 1939, 1—56.

[3] О имену властел: *Радојчић Н.*, Властел у Закону градском Номоканона св. Саве, Глас, CXCIII, 1949, 1—14.

[4] Царство ми значи моје царство, ја цар, преведено с грчкога: ἡ βασιλεία μου.

[5] О лаицизирању речи законь: *Unbegaun B. O.*, Russe et slavon dans la terminologie juridique, Revue des Études slaves, XXXIV, 1957, 130—4.

[6] Одредба је сьложеник, constitutio.

1. О хришћанству:

Најпре за хришћанство. Овим начином да се очисти хришћанство.

Извори: Т. Зигељ је утврдио да су чланови Законика 1—37 стварно преузети из Василика: *Зигель Ѳ.*, О сочиненіи: Памятники законодательной дѣятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ. Хрисовулы. Сербскій Законникъ. Сборники византійскихъ законовъ. Изслѣдованіе Тимоѳея Флоринскаго. Кіевъ 1888, Записки Имп. Акад. Наукъ, LXIII, 1890, N° 3, 78-9.

У Синтагмату Матеја Властара испред А-састава: **О православнѣи вѣрѣ ꙗко основаніє:** *Новаковић С.*, Матије Властара Синтагмат, 1907, 48—51 и 455.

Упор.: *Соловјев А.*, Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка, 1928, 92—106.

2. О женидби:

Властела и други људи да се не жене без благослова од свога архијереја, или да се благослове од оних које су архијереји поставили, изабравши их за духовнике.

3. О свадби:

Ниједна свадба да се не учини без венчања, а ако се учини без благослова и упита цркве, такови да се разлуче.

4. О духовној дужности:

И за духовну дужност нека се сваки човек покорава своме архијереју и нека га слуша. Аколи се ко нађе сагрешивши цркви или преступивши што било од овога Законика, хотимице или нехотице, нека се покори и исправи цркви, а аколи се оглуши и уздржи од цркве и не усхтедне испунити црквена наређења, тада да се одлучи од цркве.

5. О проклињању хришћана:

И епископи да не проклињу хришћане за духовни грех; нека пошаље двапут и трипут ономе да га изобличи, а ако не послуша и не усхтедне се поправити духовном заповешћу, потом да се одлучи[1].

[1] Одлучити значи овде separare, absondern.

Извори: Осамнаеста глава А-састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Матије Властара Синтагмат, 1907, 110—5.

6. О јереси латинској[1]:

И за јерес латинску, што су обратили хришћане у азимство[2], да се врате опет у хришћанство, ако се нађе ко пречувши и не повративши се у хришћанство, да се казни како пише у закону светих отаца.

[1] Латинска јерес је римокатоличанство.

[2] Азимство је причешћивање бесквасним хлебом (ἄζυμος ἄρτος, ἀζυμία).

Извори: Друга глава А-састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 59—78.

7. О јереси латинској:

И да постави Велика црква протопопе по свима градовима и трговима, да поврате хришћане од јереси латинске, који су се обратили у веру латинску, и да им даде заповест духовну и да се врати сваки у хришћанство.

8. О латинском попу:

И поп латински, ако се нађе, обративши хришћанина у веру латинску, да се казни по закону светих отаца.

9. О полуверцима[1]:

И ако се нађе полуверац, који је узео хришћанку, ако усхте, да се крсти у хришћанство, а ако се не крсти, да му се узме жена и деца и да им се даде део од куће, а он да се изагна.

[1] Полуверац је римокатолик: *Šafařík P. J.*, Sebrane spisy, II, 1863, 733. Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 211 *(C. Jireček)*. Разлика између православних и неправославних могла се истицати и речима православни и инославни: Посланица Генадија II Схоларија синајским калуђерима: *Дучић Н.*, Књижевни радови, IV, 1895, 425—6. Иста разлика се истицала и речима; правовѣрна ѩзыка и полоувѣрна ѩзыка: Vechile cronice moldovanesci Pana La Urechia, ed. *I. Bogdan*, 1891, 9 (f. 283в).

10. О јеретику:

И ко се нађе као јеретик, живећи међу хришћанима, да се ожеже по образу и да се изагна, а ко би га тајио, и тај да се ожеже.

За изворе упор.: *Saturník T.*, Přispěvky k šířeni byzantského práva u Slovanů, 1922, 120—1.

11. О духовницима:

И епископи да поставе духовнике по свима парохијама[1], и градовима, и селима. И ти духовници да су они који су примили благослов на духовништво од својих архијереја, везати и решити, и да их свако слуша по црквеноме закону, а они духовници, које нису поставили за духовнике, да се изгнају и да их казни[2] црква по закону.

[1] У оригиналу иноріа, од грчкога ἡ ἐνορία.

[2] У оригиналу вѣдевьса, од грчкога παιδεύω, а то не значи само васпитати, поучавати, него и казнити. Упор.: *Skok P.*, Leksikologijske studije, Rad Jugoslavenske akademije, 272, 1948, 27.

12. О суду:

И у духовном предмету световњаци да не суде, ко ли се нађе од световњака да је судио у духовном предмету, да плати триста перпера[1]; само црква да суди.

Извори: Глава девета Д-састава у Синтагмату Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 224—32, нарочито стр. 226. Сасвим јасан постаје овај члан Законика, када се упореди с грчким текстом: Περὶ τοῦ μὴ ἐξεῖναι πολιτικῷ ἄρχοντι ἐκκλησιαστικὸν ἐπιζητεῖν πρᾶγμα (Civili magistratui ne liceat in rem ecclesiasticam inquirere): *Heimbach G. E.*, Ἀνέκδοτα, II, 1840, 205, 226—7. Упор.: I, 1838, 22.

[1] Перпер или перпера (ὑπέρπυρον) је рачунска новчана јединица, у коју је ишло 12 сребрних динара, а са поскупљењем злата и смањивањем сребра у новцу и више: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, Denkschriften der Kais. Akad. der Wiss. in Wien, LVI, Zweiter Teil, 1912, 62.

13. О епископима:

И митрополити, и епископи, и игумани да се не постављају митом. И ко се нађе да је митом поставио митрополита, или епископа, или игумана, да је проклет и онај који га је поставио.

14. О игуманима и калуђерима:

Игумани да се не збацују без учешћа цркве. Као игумани по манастирима да се поставе добри људи, који ће дом божији подизати.

Слична одредба у хрисовуљи за Арханђелов манастир код Призрена: „И да се не измете игоумнь развѣ велика дѣла". *Новаковић С.*, Законски споменици српских држава Средњега века, 1912, 697, CLVIII.

О овоме члану Законика: *Радојчић Н.*, Члан четрнаести Душанова Законика, Јужнословенски филолог, XIX, 1951—2, 1952, 35—45. Тамо су утврђени извори овога члана и претпостављено је да глагол стожити долази од речи стог, те да значи у вис подизати, унапређивати. Та слутња се показала као тачна, када је утврђено да тај глагол и данас постоји: *Ивић П.*, Глагол стожити, Наш језик, Н. С., IV, 1952, 115—7. *А. Вајан (Vaillant)* је мишљења да глагол стожити стоји у вези с именицом стожер, стожина (Revue des Études slaves, XXX, 1953, 289). Та претпоставка сада отпада, као и покушај да место стожити треба ставити сътѣжати (Slovo, 2, 1953, 76).

Покушај етимологије речи стогъ: *Terras V.*, Slavische Etymologien, Zeitschrift für slav. Phil., XIX, 1, 1944, 122—3. „Slavisch stogъ „runder Heu- oder Getreideschober" gehört sicher zu stojati,..." 122.

15. О киновијском[1] животу:

Игумани да живе по киновијама, по закону, договарајући се са старцима.[2]

[1] Киновија је κοινόβιον, општежитије, заједнички живот у манастиру, различит од појединачног, усамљеничког живота монаха, идиоритмије, ἰδιοῤῥυθμία.

[2] Старци нису, у овом случају, само стари монаси него они који су изабрани на част стараца, значи, могу бити, по годинама, и млађи монаси. Упор. петнаесту главу М- састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 414; тамо и извори.

16. О монашком животу:

И на тисућу кућа да се храни у манастирима педесет калуђера.

Упор.: *Heimbach G. E.*, Ἀνέκδοτα, II, 1840, 203.

17. О калуђерима:

И калуђери и калуђерице, који се постстрижу, а живе п својим кућама, да се изагнају и да живе по манастирима.

Извори: *Heimbach G. E.*, Ἀνέκδοτα, II, 1840, 147—8. Глава петнаеста М- састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 399—417.

18. О монашком постригу:

И калуђери, који су се постригли као земљаци[1] из области[2] те цркве, да не живе у тој цркви, него да иду у друге манастире; да им се даје храна.

[1] У оригиналу топици, од грчкога τοπικός; τόπος је место.

[2] Област је у оригиналу μετόχιον, значи, овде, крај, област, околина, суседство. Код *Диканжа (Du Cange)*, Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Graecitatis: „ΜΕΤΌΧΙΟΝ = Cella Monastica a majori Monasterio dependens, cui opponitur Monasterium quod Capitanem vocabant... Summitur enim etiam pro quovis Monasterio". S. v.

19. О збацивању раса[1]:

И калуђер који збаци расе, да се држи у тамници[2], док се опет не врати у послушност, и да се казни.

[1] Раса је монашка одећа, τὸ ῥάσον.

Извор: Петнаеста глава М- састава Синтагмата, Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 399—417.

[2] Ранији покушаји да се разјасни реч тамница: *Ягичъ И. В.*, Письма Добровскаго и Копитара въ повременномъ порядкѣ, Сборникъ ОРЯиСл. ИАН, XXXIX, 1885, 63 и 74.

20. О врачарима[1], који тела мртвих спаљују:

И људи, који врацбинама узимају из гробова, те их спаљују, то село, које то учини, да плати вражду[2], а ако буде поп на то дошао, да му се узме поповство.

[1] Врачар је у оригиналном тексту рѣсникь, значи онај за кога се верује да је вешт пронаћи истину. Јиречеково тумачење ове речи је несумњиво тачно: „resnik im Titel des Art. 20 über den Vampyrglauben im Codex von Athos: О рѣсницѣхь, кои тѣлеса мрьтвыихь жегоуть. Vgl. altsl. рѣсьнь verus, рѣснота veritas, оурѣсьнити confirmare. Es waren wahrscheinlich halbheidnische Zauberer oder Wahrheitssucher aus dem Volke, die mit diesem Namen bezeichnet wurden". *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 211.

[2] Вражда је глоба за убиство или тешку телесну озледу, mulcta homicidii, compositio pecuniaria pro homicidio vel membrorum mutilatione, али може значити и само убиство, homicidium; износила је 300—1000 перпера. *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 1602—4.

Извори: Глава десета Т - састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Матије Властара Синтагмат, 1907, 506. *Saturník T.*, Příspěvky k šíření byzantského prava u Slovanů, 1922, 163.

21. О продавању хришћана:

И ко прода хришћанина у иноверну веру, да му се рука отсече и језик одреже.

О оваквим и друкчијим врстама казни у Византији: *Zachariä von Lingenthal K. E.*, Geschichte des griechisch-römischen Rechts[3], 1892, 330—4.

22. О црквеним људима:

Властеоски људи, који седе по црквеним селима и по катунима, да пође сваки своме господару.

23. О црквеном спровођењу:

Црквама да нема спровођења (поноса[1]), осим када иде куда цар, тада да га прате.

[1] Понос је дужност преношења пртљага и пратње: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, Denkschriften der Kais. Akad. der Wiss. in Wien, LVI, Zweiter Teil, 1912, 69.

24.

И ако се нађе црквени управник[1], који је узео мито, да се уништи.[2]

[1] У оригиналноме тексту владальць што, у овоме случају, не значи обичнога чиновника, него управника црквенога имања: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 37.

[2] У оригиналноме тексту распе. О расапу: *Kadlec K.*, Porob— rásap v právu jihoslovanskem, Sborník věd prav. a stát., XXII, 1922, 294—305, нарочито 299 и 304.

Извори: Прва глава М - састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 381 : распоу да подлежить, грчки δημεύσει; за превођење глагола δημεύειν на словенски: *Ibidem*, 549, s. v.; у грчким текстовима се у сличним случајевима употребљава и глагол ἐξορίζειν; ово важи и за чланове Законика: 34, 107, 111, 145 и 169.

25. О управљању црквама:

Црквама да управља господин цар, и патријарх и логатет[1], а други нико.

[1] О служби логотета: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, Denkschriften der Kais. Akad. der Wiss. in Wien, LVI, Erster Teil, 1912, 17. *Diehl Ch.*, Un haut fonctionaire byzantin: le logothète (τῶν σεκρέτων), Mélanges offerts à M. N. Jorga par ses amis de France et des pays de langue française, 1913, 217—27, с важним допунама: Byzantinische Zeitschrift, XXXIV, 1934, 373—4 *(G. Stadtmüller)*. *Laurent V.*, Les droits de l'empereur en matière ecclésiastique, L'accord de 1380—2, Rev. Ét. Byz., XIII, 1955, 5—20. *Michel A.*, Die Kaisermacht in der Ostkirche, Ostkirchl. Studien, V, 1956, 1—32.

26. О ослобођењу цркава:

Цркве све, што се налазе у земљи царства ми, ослободи царство ми од свих работа, малих и великих.

27.

И цркве царске да се не подлажу под цркве велике.

28. О храни убозима:

И по свима црквама да се хране убоги, како је уписано од ктитора[1], а ко их од митрополита, или од епископа, или од игумана не усхрани, да се одлучи од сана[2].

[1] Ктитор, κτήτωρ, је оснивач, fundator. О ктиторима: *Zhishman J.*, Das Stifterrecht (Τὸ κτητορικὸν δίκαιον) in der morgenländischen Kirche, 1888. *Марковић В.*, Ктитори, њихове дужности и права, Прилози, V, 1925, 100—24. *Троицки С.*, Ктиторско право у Византији и у Немањићкој Србији, Глас, CLXVIII, 1935, 79—133.

[2] Сан је част, ἀξίωμα, dignitas.

29. О калуђерском животу:

И калуђери да не живе изван манастира.

Извор: Глава петнаеста М-састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 399—417.

30. О чупању[1] црквенога човека:

И отсад да ниједна власт не почупа калуђера или човека црквенога, и ко преступи ово за живота и по смрти царства

ми, да није благословен; ако је ко што коме крив, да га тера судом и парницом, по закону, ако ли га почупа без суда, или кога удари[2] да плати седмоструко.

[1] У оригиналном тексту оурьваниє; оурьвати значи vellere, чупати.

[2] Ударити у оригиналном тексту забавити, што значи ударити, али и мучити, додијавати, offendere.

31. О поповима:

И попови баштиници да држе своју баштинску земљу и да су слободни, а остали попови, који немају баштине[1], да им се даду три њиве по закону, и да је капа поповска слободна, аколи више узме од те земље, да работа[2] црквама по закону.

[1] О баштини. *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 209.

[2] О речи работа, робота, работати: *Skok P.*, Leksikologijske studije, Rad, 272,1948,60.

О парохијском свештенству: *Грујић Р.*, Средњевековно српско парохијско свештенство, 1923.

32. О људима црквеним:

Људи црквени, који држе црквена села и земље црквене, а прогнали су меропхе[1] црквене или влахе[2], они који су разагнали људе, да се вежу, и да им се узме земља и људи, и да их држи црква, докле скупе људе које су разагнали.

[1] О називу меропаха, зависних ратара: *Радојчић Н.*, Из историје проучавања порекла назива меропах, Јужнословенски филолог, XVIII, 1949—50, 1950, 157—71. Од каснијих покушаја тумачења речи меропах да истакнем само овај: „... merорah је сложеница блискога типа као čelovek и означава одрасла мушкарца“: *Будимир М.*, Протословенски и староанадолски Индоевропљани, Зборник Филозофског факултета, Београд, II, 1952, 261.

[2] Власи су пастири, испрва румунскога порекла, а касније влах значи свакога пастира, био Србин или Румун: *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 1584—6. *Jireček C.*, Staat und Gesellshaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 69—70. *Станојевић Ст.*, Лична имена и народност у Србији средњега века, Јужнословенски филолог, VIII, 1928—1929, 151—4. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој Србији, I, 1931, 71—6.

33. О суду људи црквених:

Црквени људи у свакој парници да се суде пред својим митрополитима, и пред епископима и игуманима, и која су оба човека једне цркве, да се суде пред својом црквом, а аколи буду парничари двеју цркава, да им суде обе цркве.

34. О селу меропашком:

И што су села меропшине царства ми по Загорју[1] и иначе, црквени људи да не иду у меропшине, ни на сено, ни на орање, ни на винограде, ни на једну работу, ни на малу, ни на велику; од свих работа ослободи их царство ми, нека работају само цркви; ко ли се нађе да изагна метохију[2] на меропшину, и оглуши се о закон царства ми, томе власнику да се све одузме[3] и да се казни.

[1] Загорје је, у овом случају, земља иза брда; упор.: *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 214.

[2] Метохија (μετόχιον) је овде црквено имање уопште; успомена на ову одредбу, да црквени људи морају радити цркви, остала је до Карађорђева времена: „да кажу перњаворцима да манастир служе или да војују." Деловодни протокол *Карађорђев*, бр. 962; упор. и бр. 623.

[3] У оригиналном тексту стоји да се распе. Када се ова реч тиче појединаца, онда је треба овако схватити (*Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 457), а када се односи на село, тада значи да се цело село расели.

35. О управљању црквама:

И предаде царство ми игуманима цркве да управљају свом кућом, и кобилама, и коњима, и овцама, и свим осталим, у свему да су слободни, што је прилично, упутно и правично; и како пише хрисовуљ[1] светих ктитора.

[1] Хрисовуљ или хрисовуља је свечана владарска повеља са златним печатом, који о њој виси, то је, дакле, χρυσόβουλλος λόγος.

36. О црквеном закону:

И да поставе по црквама закон општежитијски калуђерима у манастирима, према томе какав је који манастир.

37. О митрополитском упућивању:

И ексарси[1] световњаци[2] да не буду, да их не шаљу митрополити по поповима, ни да воде митрополитске коње по поповима, него да шаљу митрополити по два калуђера по поповима, да духовно упућују и да црквени доходак узимају од попова, какав је од баштине.

[1] Ексарх, ἔξαρχος, је митрополитски изасланик, надгледник и саветник. У своме коментару уз поједине чланове Законика Никола Крстић је написао опширну примедбу о установи и делокругу ексараха: *Крстићъ Н.*, Разсматраня о Душановомъ Законику, Гласник, VI, 1854, 107—8.

[2] У оригиналноме тексту стоји козмици; то је грчки κοσμικός, значи несвештено лице, световњак. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 48.

38. О исхрани коња:

И отсад и унапред ждрепци и коњи царства ми да се не дају црквама, ни црквеним селима на храну.

Упор.: *Грујић Р.*, Средњевековно српско парохијско свештенство, 1923, 74.

39. О властели и властеличићима[1]:

Властела и властеличићи, који се налазе у држави царства ми, Србљи и Грци, што је коме дало царство ми у баштину и у хрисовуљи, и што држе до овога сабора, баштине да су сигурне[2].

[1] О властеличићима: *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 214.

[2] О сигурности баштине: *Новаковић С.*, Пронијари и баштиници, Глас, I. 1887. *Новаковић С.*, Српска баштина у старијим турским законима (На по се штампано из „Правника"), 1892. *Новаковић С.*, „Баштина" и „бољар" у југословенској терминологији средњега века, Глас, XCII, 1913, 210—55. *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 45—8. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 39—40. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, I, 1931, 20—5. *Herkov Z.*, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, I, 1956, 99.

40. О хрисовуљима:

И сви хрисовуљи и простагме[1], што је кому учинило царство ми, и што ће кому учинити, и те баштине да су си-

гурне, као и ранијих правоверних царева, да су слободни с њима, или под цркву дати, или за душу оставити, или продати кому било.

[1] Простагма, πρόσταγμα, προσταγή, јесте владарска наредба, одлука: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 15. *Соловјев А.* и *Мошин В.*, Грчке повеље српских владара, 1936, LXXVI — LXXXVI и 488. *Dölger F.*, Byzantinische Diplomatik. 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner, 1956, 45—8.

41. О умрлој властели:

Који властелин узима децу, или опет и не узима децу, те умре, и по његовој смрти баштина пуста остане, где се нађе од његова рода до трећега братучеда, тај да има његову баштину.

42. О баштини слободној:

И баштине све да су слободне од свих работа и данака царства ми, осим да дају соће[1] и војску да војују по закону.

[1] Соће је порез на земљу: *Novaković S.*, Соκє et сокальникъ de la Serbie du Moyen âge, Archiv für slav. Phil., XXVII, 1905, 175—81. *Новаковић С.*, „Соће" и „Сокалник" у средњевековној Србији, Годишњица, XXVI, 1907, 118—28. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 69. Милан Шуфлај је веровао да се ножић зове албански „sodž od toga, što se njime urezivao u rovaš sredovječni vizantijsko-srpski porez od baštinske zemlje zvan „soće": Alba Limi (Milan *Šufflay*), Kostadin Balšić, 1920, 9. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, I, 1931, 26. *Божић И.*, Доходак царски (Поводом 198 члана Душановог Законика Раковачког рукописа), Посебна издања Српске академије наука, CCLIV, 1956. *Schmid H. F.*, Byzantinisches Zehntwesen, Jahrbuch der österr. byz. Gesellschaft, VI, 1957, 78.

43. О насиљу над баштином:

И да није властан господин цар, или краљ, или госпођа царица икоме узети баштину силом, или купити, или заменити, осим ако ко сам пристане.

44. О властеоским робовима[1]:

И робове, што имају властела, да су им у баштину, и њихова деца у баштину вечну, но роб у пркију[2] да се не даје никада.

[1] У оригиналном тексту роб се назива отрокъ. П. Ј. Шафарик био је још у недоумици, како да на немачки преведе ту реч: „Wie otrok hier zu übersetzen sey, weiss ich nicht. Denn es kann α Leibeigene, β Sclaven, γ Diener und Knechte bedeuten": *Kucharski A.*, Antiquissima monumenta juris Slovenici, 1838, 215. Био је, ипак, на добром путу. *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 872. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 73. Гласник Скопског научног друштва, XIII, Одељење друштвених наука, 7, 1934, 200—3 *(P. Грујић)*. *Niederle L.*, Slovanské starožitnosti, Oddíl kulturní, Dílu II Svazek 2: O právu soukromném u Slovanů v dobách starších, Sepsal *Th. Saturník*, 1934, 23—36. О робовима у Византији: *Hadjinicolaou — Marava A.*, Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin, Collection de l'Institut Français d' Athènes, 1950. О разлици између робовања (esclavage) и припадности (servage): *Bloch E.*, Liberté et servitude au Moyen-âge, particulièrement en France, Contribution à une étude des classes, Anuario de historia del derecho español, X, 1933. О робовању уопште у Средњем веку: *Verlinden Ch.*, L'esclavage dans l'Europe médiévale, I, 1955; у овоме тому су Пиринејски полуоток и Француска; Средња Европа долази на ред у трећем тому. О правном положају робова код нас: *Čremošnik G.*, Pravni položaj našega roblja u srednjem veku, Гласник Зем. музеја, 1947, Друштвене науке, II, 69—73.

[2] Прћија је грчка реч: προίξ, προῖκα. Упор.: *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 159. *Skok P.*, Leksikologijske studije, Rad, 272, 1948, 27. О имовинским односима између супруга по старом грчком праву: Σιμωνέτου Τ. Σ., Αἱ περιουσιακαὶ σχέσεις τῶν συζύγων κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν δίκαιον, Τόμος Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, 1952, 551—622.

45. О баштини слободној:

И властела и други људи, који имају баштинске цркве у својим баштинама, да није властан господин цар, ни патријарх, ни други епископ подложити те цркве под Велику цркву[1], осим да је властан баштиник да постави свога калуђера и да га доведе епископу да га благослови епископ, у чијој буде нурији, и да управља епископ у тој цркви духовним послом.

[1] Велика црква је патријаршија, али може бити и митрополитска или епископска црква.

46. О робовима:

И досад робове, што имају властела, да су им у баштину, само што ће властелин опростити, или жена му, или његов син, то да је слободно, а ништа друго.

Упор.: *Синдик И.*, Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа, Српска академија наука, Посебна издања, CLXV., Историски институт, 1, 1950, 46—7. О начину ослобођења робова, и о црквеноме чину при томе, има одлична расправа, с богатом и пробраном литературом: *Giannelli C.*, Alcuni formulari relativi alla „Manumissio in ecclesia" tratti da eucologi italo-greci e slavi, Rivista di cultura classica e medioevale, I, 2, 1959, 127—47; не треба превидети ни шта је још Ч. Мијатовић мислио о овоме члану: *Мијатовић Ч.*, Студије за историју српске трговине XIII-ог и XIV-ог века, Гласник, XXXVIII, 1873, 136.

47. О цркви:

И властелин који се нађе подложивши своју цркву под другу цркву, над том црквом већ да нема власти.

Упор.: *Троицки С.*, Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик, CII, 1952, 13—4.

48. О умрлим властелима:

Када умре властелин, коњ добри[1] и оружје да се даје цару, а свиту велику и бисерни појас да има његов син, и да му цар не узме, аколи не узима сина, него има кћер, да је с тим власна кћи, или продати, или дати слободно.

[1] „Владици је, још по некаквом старом обичају старештва, који се за краља и за властелу помиње у Душанову Законику, припадао после смрти игуманове коњ игуманов, ако га је било".: *Новаковић С.*, Пшињски поменик, Споменик, XXIX, 1895,4. *Грујић Р.*, Средњевековно српско... свештенство, 1923,75. *Тарановскій Ф. В.*, Нѣсколько идіографическихъ чертъ стараго сербскаго права, Conférence des historiens des états de l'Europe orientale et du monde slave, II, 1928, 266—7. *Правда русская*, II, Комментарии, Ред. *Б. Д. Грекова*, 1947, 628, 631. *Dollinger Ph.*, L'évolution des classes rurales en Bavière depuis la fin de l'époque carolingienne jusqu' au milieu du XIII siècle, 1949,296. *Ковачевић Ј.*, Члан 48 Душановог Законика и инсигније, Историски часопис, III, 1952, 466—8. *Радојчић Н.*, Јемства личне и имовинске слободе по Душанову Законику, Историски часопис, V, 1955,16. *Божић И.*, Коњ добри и оружје (Уз члан 48 Душановог Законика), Матица Српска, Зборник за друштвене науке, 13—4, 1956, 85—92. Упор.: *Genellis M.-F. de*, Le cheval dans l'histoire, 1956. *Ђорђевић Т. Р.*, Природа у веровању и предању нашега народа, I, Српска академија наука, Српски етнографски зборник, LXXI, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни, 32. Коњ и оружје, знаци положаја и старешинства, 143—8. Раније штампано с натписом: *Ђорђевић Т. Р.*, Коњ и оружје као знаци положаја и старешинства, Књижевни север, IV, 1928, 371—5.

49. О крајишнику[1] властелину:

Властела крајишници, која војска отуда дође и плени земљу цареву, те прође опет кроз њихову земљу, та властела све да плате кроз којих је област[2] прошла.

[1] О крајишнику (Grenzgraf): *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 4; IV, 1919, 8 и 12 за турско доба гранични војни заповедник (Grenzfeldherr); упор. чл. 143 Законика.

О природи државне границе Србије у Средњем веку: *Радојчић Н.*, Природа византинско - српске границе од XI до XIII века, Зборник радова на III Конгресу словенских географа и етнографа, 1933, 538 - 63.

[2] У оригиналном тексту је употребљена реч дрьжава. Њоме се означава у Душанову Законику држава (на пр. чл. 39), како и ми данас чинимо, даље, област, као у овоме члану, а може, напослетку, значити (и има где и данас значи) лично имање. Упор.: *Соловјев А.*, Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века), 1926, 20, 41, 75, 77, 109, 111, 119, 123, 161, 163, 168 и 173. *Соловјев А.*, Појам државе у средњевековној Србији, Годишњица, XLII, 1933, 64—92; број примера могао би се лако повећати. Савременик, 1956, 12, 683 (*И. Поповић*). О речи држава уопште: *Meyer A. O.*, Zur Geschichte des Wortes Staat, 1950.

50. О псовци:

Властелин, који опсује и осрамоти властеличића, да плати сто перпера, и властеличић, ако опсује властелина, да плати сто перпера и да се бије штаповима.

51. О предавању сина у двор:

И ко преда сина или брата у двор, и запита га цар, веровати ли ћу га, и рекне, веруј колико и мени, ако које зло учини, да плати онај који га ја предао; ако тај који има дворити, како дворе у палати царевој, што сагреши, да плати сам.

52. О невери:

За неверу, за сваку кривицу, брат за брата, и отац за сина, рођак за рођака; који су одељени у својим кућама од онога који није скривио, ти да не плате ништа, осим онога који је скривио, његова и кућа да плати.

53. О насиљу:

Ако који властелин узме властелинку силом[1], да му се обе руке отсеку и нос сареже; аколи себар[2] узме силом властелинку, да се обеси, аколи своју другу узме силом, да му се обе руке отсеку и нос сареже.

[1] У оригиналноме тексту стоји: оузме властелинкоу по силе; што се, можда највише због натписа, тумачило као силовање. Више је вероватно да се ту ради о отмици. *С. Новаковић* се овде задржао само на истицању различитих казни за припаднике различитих сталежа (Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, 1898,180). *А. Соловјев* је био мишљења да је реч о силовању, како истиче оштро кажњавање отмице (Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка, 1928, 179—83). *Т. Тарановски* је веровао да је законодавац имао на уму силовање (Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 61—2, 86—7 и 135—6). *М. Пурковић* је побијао овакво схватање, истичући да је овде реч о отмици, а о силовању у чл. 192 Законика (Гласник Проф. друштва, XIII, 1932, 41—2); тамо да је силовање означено као „разбои владычьски" (παρθενοφθορία). Не треба превидети: *Соловјев А.* и *Мошин В.*, Грчке повеље српских владара, 1936, 477—9. Упор. тридесету главу Ј-састава и петнаесту главу П-састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 210—1 и 458—62.

[2] Из множине покушаја разјашњења речи себар и одређивања положаја себара у старој српској држави ево их само неколико: *Даничић Ђ.*, Основе српскога или хрватскога језика, 1876,105. *Иречекъ К.*, Исторія Болгаръ, Переводъ Ф. К. Бруна и В. Н. Палаузова, 1878, 146 и 506. *Novaković S.*, Die Ausdrücke себрь, почьтень und мѣрошина in der altserbischen Übersetzung des Syntagma von M. Vlastares, Archiv für slav. Phil., IX, 1886,521—3. *Miklosich F.*, Ein neuer Beleg für den altserbischen Ausdruck себрь, Archiv für slav. Phil., XI, 1888, 633. *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 211—2. *Jireček C.*, Staat und Gesellchaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 69. *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908-22, 1295-6. *Ляпунов Б.*, Семья, сябр-шабёр, Сборник статей в чест академика А. И. Соболевскаго, ОРЯиСл., CI, 1928, 257—63; тамо и мишљење Розвадовскога: Cimbri-sjabri, 361. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, I, 1931, 46—56. *Иречекъ К. И.*, История на Българитѣ, поправки и добавки отъ самия авторъ, 1939, 40. Питање о пореклу речи себар „захтева посебну расправу": Глас, CCVII, 1954, 68 (*М. Будимир*). Ову расправу је он, мало касније, и објавио: *Budimir M.*, Dva društvena termina dubrovačka, I Lada, II Sebar, Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, IV—V, 1955-6, 181—211; Sebar, 195—210. *Будимир М.*, О старијим поменима српског имена, Глас, CXXXVI, 1959, 35—55.

54. О блуду властелинке:

Ако властелинка учини блуд са својим човеком[1], да им се обома руке отсеку и нос сареже.

[1] Значи властелином. Упор.: *Saturník T.*, Přispěvky k šíření byzantského práva u Slovanů, 1922, 124—7, 130—2 и 145—7. *Willets R. F.*, The Historical Importance of the Gortyn Laws, University of Birmingham, Historial Journal, II, 2, 1952, 117.

55. О псовању властеоском:

И ако властелин, или властеличић, опсује себра, да плати сто перпера; аколи себар опсује властелина, или властеличића, да плати сто перпера и да се осмуди.[1]

[1] Осмудити значи опалити браду и косу (comburere barbam et caput): *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 14. Годишњак Скопског филозофског факултета, III, 1934—8, 153—8 *(В. Радовановић)*.

56. О позиву властеоском:

Властелин на вечер да се не позива, осим да се позива пре обеда, да му се раније саопшти, и ако буде позван пре обеда с приставом, и не дође до обеда, да је крив, и властелину казна због престоја[1] шест волова.

[1] прѣстои је казна због недоласка пред суд: „sanction du défaut de comparution en justice": Le Moyen Age, LV, 1949, 107. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 4. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 119—20; III—IV, 1935, 184.

57. О злоби:

Који властелин на приселици[1] из злобе које зло учини: земљи пленом, или куће попали, или које било зло учини, да му се та област[2] узме и друга не да.

[1] Приселица је право коначења, исхране и спровођења владара и домаћих виших званичника, као и страних посланика. Та дужност је била, по злу, позната већ у Старом веку: *Rostovtzeff M.*, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, II, 97: „... die Bewegungen grosser Heere oder die Reisen der Kaiser mit ihrem grossen Gefolge wirkten tatsächlich katastrophal". *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 211. *Jireček C.*, Staat uud Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 68. Овде се упозорава на сличну установу у Угарској и Хрватској,

где се она звала „залаз, залусина" (descensus bani, hospitatio gratuita bano debita, *descensus bani et collecta victualium bano debita*): *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 1646. *Herkov Z.*, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, II, 1956, 590—1. Но ово је право у Средњем веку и иначе добро познато и јако омражено, kao „le droit de gîte et procuration", и поданици су се трудили да га бар ограниче: *Lousse E.*, La société d'ancien régime, I, 1943, 168-9. И у Турској је постојала приселица и звала се нозул: *Елезовић Г.*, Соколари и соколарство, 1923, 48.

[2] У оригиналноме тексту дрьжава.

58. О смрти властеле:

Који властелин умре, а има једно село у жупи, или међу жупама, што се зла учини томе селу паљевином, или чим било, томе селу сву ту злобу да плати околина.

59. О пронији:

Пронију да није властан нико ни продати, ни купити, ко нема баштине; од пронијарске земље да није властан нико подложити под цркву; аколи подложи да не важи.

[1] Пронија, πρόνοια, је доживотно уступљено имање, или приход, с обавезом војне службе: *Успенскій Ө.*, Значеніе византійской и южнославянской проніи, Сборникъ... В. И. Ламанскому, 1883, 1—32. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 41—2. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, I, 1931, 33—8. *Соловјев А.* и *Мошин В.*, Грчке повеље српских владара, 1936, 485—6. *Острогорски Г.*, Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама, Српска академија наука, Посебна издања, CLXXVI, Византолошки институт, 1, 1951, 134—6.

60. О цару:

Цара свако да спроводи, куда било да иде, град до жупе, и жупа до жупе, и опет жупа до града.

61. О повратку [с] војске:[1]

Када дође властелин с војске кући, или који било војник, ако га ко позове на суд, да остане код куће три недеље, потом да иде на суд.

[1] О натпису овога члана: *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbibichen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 208.

62. О позиву властеоском:

Властели велики да се позивају с писмом судијиним, а остали с печатом[1].

[1] Позивар је морао показати краљевски печат: *Šufflay* M., Az idező pecsét a szláv forrasok világánal, Századok, XL, 1906, 293—312. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 4. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, I, 1931, 12—3 и III—IV, 1935, 181—2. *Синдик И.*, Однос града Будве према владарима из династије Немањића, Историски часопис, VII, 1957, 35. Етимологија речи „печат": *Vaillant A.*, Problèmes étimologiques, Revue des Études slaves, XXXIV, 1957, 129—35.

63. О кефалијама[1]:

Кефалије, што су у градовима, да узимају доходак по закону, и да им се продаје жита, и вина, и меса за динар што другому за два, но грађанин то да му продаје, а други нико.

[1] Кефалија, ћефалија (од κεφαλή, глава) јесте поглавар: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 12—3. *Соловјев А.* и *Мошин В.*, Грчке повеље српских владара, 1936, 456—7. *Острогорски Г.*, Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама, 1951, 28-9, 123, 126 и 141.

64. О сиротама:

Сирота кудељница[1] да је слободна како и поп.

[1] Кудељница је жена која прерађује и преде кудељу. Мисли се

„На сироту жену удовицу,
Која ништа на свијету нема
До преслице и туђе куђеље".

Вукове Српске народне пјесме, I, Женске пјесме, 1891, LX и

„Рани мајка два нејака сина,
У зло доба у гладне године,
На преслицу и десницу руку".

Вукове Српске народне пјесме, Најстарије пјесме јуначке, I,1887, 78; то је грчки: λινουργὸς γυνή.

Филиповић М., Сирота кудељница. Прилог објашњењу чл. 64 Душанова Законика. Зборник Матице Српске, Серија друштвених наука, 5,1953, 40—7.

О дужности правне заштите слабих и сиротих: *Korošec V.*, Die Ususehe nach assirischem Recht, Orientalia, N. S., VI, 1937, 1—11: „Nach der Auffassung des alten Orients gehörte die Witwe neben der

Waise zu den am meisten schutzbedürftigen Wesen". 3. *Korošec V.*, Zakonik mesta Ešuunme in Lipit-Ištarjev zakonik, Razprave SAZU, Hist. et sociol., II, 1953, 12. Иста та дужност истиче се у египатским надгробним натписима: *Misch G.*, Geschichte der Autobiographie, I, 1[3], 1949, 30—6. За римско доба: *Pfaff I.*, Über den rechtlichen Schutz des wirtschaftlich Schwächeren in der römischen Kaisergesetzgebung, 1897. У византинском законодавству: *Buckler G.*, Women in Byzantine Law about 1100 A. D., Byzantion, XI, 2, 1936,391—416. *Троицки С.*, Црквено-политичка идеологија Светосавске Крмчије и Властареве Синтагме, Глас, CCXII, 1953, 182.

65. О попу:

Поп, који нема свога стаса[1], да му се даду три њиве по закону. Поп, који год, од свога господара никамо да не одлази, аколи га господар не усхрани по закону, да дође свом архијереју, и архијереј да рекне ономе властелину, да храни попа по закону, а ако онај господар не послуша, да је поп слободан, куда му је воља; ако буде поп баштиник, да га није властан одагнати, само да је слободан.

[1] Стас, ἡ στάσις, јесте или цело земљишно имање или један његов део: *Соловјев А.* и *Мошин В.*, Грчке повеље српских владара, 1936, 493. *Dölger F.*, Byzantinische Diplomatik. 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner, 1956, 308 и 367.

66. О судском одговарању:

Братанци, који су заједно у једној кући, када их ко позове код куће, који дође од њих, тај да одговара; аколи га нађе на двору цареву или судијину, да дође и рекне, даћу брата старијега на суд, да га даде, и не сме се присилити да одговара.

67. О робовима и меропсима:

Робови и меропси, који седе заједно у једном селу, свака плаћа, која долази, да плаћају сви заједно; по људима, како плаћу плаћају и работу работају, тако и земљу да држе.

68. О закону:

Меропсима закон по свој земљи: У недељи да работају два дана пронијару, и да му даје у години перперу цареву,

и заманицом[1] да му коси сена дан један, и виноград дан један, а ко нема винограда, а они да му работају друге работе дан један, и што уработа меропах, то све да држи, а друго ништа, против закона, да му се не узме.

[1] Заманицом, значи заједно с осталима, када је посао хитан: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 38. *Влајинац М.*, Згон или кулучење ван места становања, Српски етнографски зборник, XLIX, 1932. *Божић И.*, Параспор у Скадарској области, Зборник радова Српске академије наука, XLIX, Византолошки институт, 4,1956, 25—6.

69. О сабору себрова:

Збора себрова да не буде, а ако се ко нађе као саборник, да му се уши отсеку, и да се осмуде покретачи.

Радојчић Н., Српски државни сабори у Средњем веку, Посебна издања Српске краљевске академије, CXXX, 1940, 204—9. Овакав збор је посматран као „unlawful organization of country folk (consilium rusticanorum, Roth. 279) nor of riot (rusticanorum seditio). It seems to the legislator that the principal point in the case lies in the preparation to commit murderous assault." *Vinogradoff P.*, Roman Law in Medieval Europe, 1929, 33—4. „Also there (sc. Leges Visigothorum, 8, 1, 3) is legislation against rioting and sedition in the sense of ordinary civil disturbances (tumultus, turbae) which are created without such guilty intent against the state as distinguisches scandalum or perduellio." *Lear F. S.*, The Public Law of the Wisigotic Code, Speculum, XXVI, 1951, 10. *Ковачевић J.*, Илустрац је средњовековних сабора, Историски часопис, III, 1951—2, 1952, 464—6. *Рашовић Ђ.*, О неједнаком тумачењу речи поводчије у Душанову Законику, Књижевност и језик, V, 1958, 211—3. Упор. *Божић И.*, Село Богдашићи у Средњем веку, Историски часопис, VII, 1957, 98.

70. Који су у једној кући:

И ко се нађе у једној кући, или братанци, или отац [са] синовима, или ко други, одељен хлебом и имањем, и ако буду на једном огњишту, а оним одељени, да работају као и други људи.

71. О братској злоби:

И ко зло учини, брат или син, или сродник, који су у једној кући, све да плати господар куће, или да даде ко је зло учинио.

72. О невољном:

И ко невољан дође на двор царев, да се свакоме учини правда, осим роба властеоскога.

73. О сироти:

Сирота која није кадра парничити се или одговарати, да даде заступника[1], који ће за њу одговарати.

[1] У оригиналноме тексту стоји пьрьць, заступник, адвокат: *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 181.

74. О паши:

Село са селом да пасе, куда једно село, туда и друго, осим законитих забела[1]; и ливаду да не пасе нико.

[1] Забел је ограђена шума (silva saepta), како је већ П. Ј. Шафарик знао: *Schaffarik P. J.*, Serbische Lesekörner, 1833, 76. Упор.: *Беговић М.*, Трагом нашег средњевековног кривичног права у турским законским споменицима, Историски часопис, VI, 1956, 7—9.

75. О жупи и о попаши:

Жупа жупи да не пасе марвом[1] ништа, а ако се нађе једно село у оној жупи у кога било властелина, или царства ми, или црквено село, или властеличића, ономе селу нико да не забрани пасти, да пасе куда и жупа.

[1] Марва је у оригиналноме тексту означена с речи добитькь; упор.: Савременик, 1956, 12, 682 *(И. Поповић)*.

76. За попашу:

А ко попасе жито, или виноград, или ливаду, грешком, ту попашу да плати што рекну душевници[1], који процењују, ако ли намерно попасе, да плати попашу и шест волова.

[1] За душевнике, душнике: *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 288.

77. За потку[1]:

Потка међу селима педесет перпера, а Власима и Арбанасима сто перпера, и те потке цару половина а господару половина чије буде село.

[1] Потка је насилно продирање у међе једнога села, даље, сукоб око тога и глоба која се због тога плаћа, напослетку, потка може значити и сваку повреду туђега имања: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 4. *Бобчевъ С. С.*, Старовременската и сегашна потка, Юрид. прегледъ, XXVI, 1925, 3—11. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 101—3.

Потка је грана, забодена на ивици забрањене ливаде: *Барјактаровић М.*, „Потка" Душанова Законика и нашега доба, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901 — 1951, 232 — 3.

78. О земљи црквеној:

О земљи и о људима црквеним, што имају о њима суд црквени, ако ко изнесе милосно писмо или рекне милосника[1] имам у том писму, и до тога милосника ништа да се не држи, само да се суди по закону царства ми, но увек да запитају царство ми.

Извор: Basil. Lib. II, Tit. VI, 18: „Εἴ τις ἐν οἰωδήποτε σεκρέτῳ παραγένεται λέγων, ἄγραφον βασιλικὴν κέλευσιν πρὸς αὐτὸν γεγονέναι, μὴ πιστευέσθω, κἂν οἱαςδήποτε ἀξίας εἴη ὁ τοῦτο διαβεβαιούμενος".

[1] За помен милосника, између осталога, ово: *Новаковић С.*, Законски споменици српских држава средњега века, 1912, 198, 200, 202, 211, 221, 225, 236, 529, 584, 626 и 793. *Соловјев А.*, Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века), 1926, 93, 167, 169 и 231.

Милосник, милостник, је сведок при давању милости, можда и посредник за примљену милост и извршилац добивене милости: *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, III — IV, 1935, 104 и 204. *Динић М.*, Државни сабор средњевековне Босне, Српска академија наука, Посебна издања, CCXXXI, Одељ. друштв. наука, Н. С., 13, 1955, 21 — 2.

За Византију упор.: „Der μεσιτεύων u. s. w. kann der blosse Mittelsmann sein, dessen man sich bei irgend einer Gelegenheit, etwa um eine Audienz beim Kaiser zu bekommen, bedient". *Beck H.-G.*, Der byzantinische Ministerpräsident, Byzantinische Zeitschrift, XLVIII, 2, 1955, 337; упор. и: *Verpeaux J.*, Contribution à l' étude de l' administration byzantine: ὁ μεσάζων, Byzantino - Slavica, XVI, 1955, 270 — 96.

79. О међи и о земљи:

А за међе земље, што се парниче села међу собом, да тражи [по закону] од Светога краља[1], када је умро; ако ко да милост[2] цареву и рекне, дао ми је господин цар, како је држао мој друг пре мене, ако је милост царева, да буде тако, и да држи, осим црквенога.

[1] Свети краљ је Милутин (1282—1321), значи, по његову закону из године 1321.

[2] Милост је царско писмо о учињеној милости.

80. О међи сеоској:

За међе сеоске, да обоје, који траже, даду сведоке, он половину, а он половину, по закону; куда рекну сведоци, његово да је.

О сведоцима: *Saturník T.*, Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů, 1922, 134—5.

81. О планинама:

Планине што су по земљи царства ми, што су планине цареве, да су цару, а црквене црквама, а властеоске властелима.

Упор.: *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 210—1.

82. О Власима и Арбанасима:

Где престоји Влах или Арбанасин на селу, на томе селу да не стане други, за њим идући, аколи силом стане, да плати потку и што је попасао.

83. О милосним писмима:

Где се изнесу два писма царева за једну ипотес[1], за земљу, ко сада држи, до овога доба саборнога, његова да је, а милост да се не измени.

[1] Ипотес је ἡ ὑπόθεσις, што је у Синтагмату Матеја Властара преведено као вєшть, ствар, предмет: *Новаковић С.*, Матије Властара Синтагмат, 1907, 230.

84. О котлу[1]:

Суда да нема за котао, нити икаква оправдања, ко се оправдао да не даје судијама оправдања; на суду да нема руке ни оправдавања[2], ни удаве[3], само да се суде по закону.

[1] Котао, мазија, јесте вађење жељеза из кључале воде (iudicium aquae ferventis), да би се тако, ако би осумњичени остао неповређен, доказала његова невиност. Такав божији суд био је познат Грцима (Софокле, Антигона, стих 264) и Келтима. За мишљење Димитрија Хоматијана о овој врсти доказивања важно је ово: „Περὶ ἐπαφῆς πεπυρακτωμένου σιδήρου, καὶ ὅτι οὐ λογίζεται νόμοις ἀντὶ ὅρκου“: Jus Graecoromanum, VII, 1931, 531—2 (Ed. Zepos). За дух овога члана Законика најважније јесте ово: „Ὁ ἐλευθερωθεὶς ἐγκλήματος οὐκ ἐγκαλεῖται περὶ τοῦ αὐτοῦ“: Basil. Lib. LX, Tit. XXXIV, 7. *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 245—7. — У Црној Гори нуђена је мазија још 1818 и, чак, 1838: *Записи*, XX, 1938, 98 и XXII, 1939, 148. Упор. и *Ibidem:* XIX, 1938, 379 и XXI, 1939, 317. Не превидети: *Nottarp H.*, Gottesurteile, 1949.

[2] Покушаји да се растумачи шта је „рука“ и „оправданије“: *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, III—IV, 1935, 185—95. За „руку“ и: *Динић М.*, Државни сабор средњевековне Босне, 1955, 21—2.

[3] Удава је самовласно хапшење, најчешће за дуг, против кога се са свом жестином одбране човечанског достојанства подигао још Солон, али та срамна установа је и даље постојала у Староме, па и у Средњем веку; за Стари век: „Die Haftung des Schuldners erstreckte sich nicht nur auf seine Habe, sondern auch auf seine Person, auf seinen Körper (πρᾶξις ἐκ τῶν σωμάτων) und wurde oft auf seine Verwandten ausgedehnt“. *Rostovtzeff M.*, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, II, 95 и 325. За Византију: *Saturník T.*, Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů, 1922, 127—8 и 133—4. За Србију: *Новаковић С.*, Удава или самовласно апшење за дуг у старом српском законодавству и у народним обичајима, Прилог к познавању средњевековног парничног поступка у Србији, Правник, I, 1892, 13—21 и 97—107.

85. О бабунској речи[1]:

И ко рекне бабунску реч, ако буде властелин, да плати сто перпера, аколи буде себар да плати дванаест перпера и да се бије штаповима.

[1] Бабунска реч јесте јеретичка, богомилска, реч: *Радојчић Н.*, О земљи и именима Богомила, Прилози, VII, 1927, 147—59. Југословенски историски часопис, I, 1927, 468—72 (*П. Скок*). Х. Јиречек имао је право када је бабунске речи растумачио као „verba antichristiana“: *Jireček H.*, Prove. Historický slovar slovanského prava, 1904 ,4—5.

Нека буде забележен и овај покушај тумачења речи бабуни: „A questo vocabolario infantile appartiene - crediamo - il termine semitico babu, che ci a dato con il suffisso plurale - ni, il termine babuni“: *Miletić M.*, „Krstjani“ di Bosnia alla luce dei loro monumenti in pietra, Orientalia christiana analecta, 149, 1957, 101.

86. О убиству:

Где се нађе убиство, онај који буде изазвао, да је крив, ако се и убије.

За Котор: *Синдик И.*, Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа, 1950, 124.

87. О хотимичном убиству:

Ко није дошао хотимице[1], силом, те је учинио убиство, да плати триста перпера, ако ли је дошао хотимице, да му се обе руке отсеку.

[1] Разликују се овде само две врсте убиства, нехотично и хотимично, док се трећа врста, случајно или из нехата не помиње. О све три врсте убиства по старогрчким схватањима, по римском праву и по црквеним канонима: Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, Ἑλληνικαὶ νομικαὶ ἰδέαι ἐν τῷ βυζαντινῷ ποινικῷ δικαίῳ, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ „Ἀρχείου Ἰδιωτικοῦ Δικαίου“ τομ. ΙΣΤ′ (1953), 151—88. Византинско казнено право разликује се у случајевима убиства од старога српскога права.

88. О властеоској парници:

Када се парниче властела, ко у чем изгуби, да даје је це.

89. О позивању кривца:

Ко позове кривца пред судије, и позвавши не дође на суд, него седи дома, онај који је позван, ако дође на рок пред судије и отстоји по закону[1], тај да је слободан од те кривице за коју је био позван, јер онај позивач седи дома.

[1] За израз „отстојати по закону“: *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 210.

90. О залогу:

Залози, где се нађу, да се откупљују.

О залозима (ἡ ὑποθήκη) друга глава Д - састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 214—5, 263 и 265.

91. О приставу[1]:

Када се парниче два, ако рекне један од њих, имам пристава овде на двору цареву, или на судијину, да га даде, када га потражи и не нађе онде на двору, тај час да дође на суд и рекне, не нађох пристава, ако је за обед, да му је рок за вечеру, ако је за вечеру, да га даде сутра до обеда, ако га буде послао цар или судије на работу, да није онај крив који га даје, да се постави рок, док онај пристав дође, да га даде пред судије.

[1] О називу и делокругу пристава: *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 1149—55. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, III—IV, 1935, 172—6. *Skok P.*, Leksikologijske studije, Rad, 272, 1948, 60. *Динић М.*, Државни сабор средњевековне Босне, 1955, 20—1.

Речи пристав, приставкиња и приставштина живе, што ја знам, и данас у народном говору Црне Горе: *Ђуровић Д.*, Под ведрим небом, 1950, 121, 132, 137 et passim.

92. О препознавању лица[1]:

Ако ко препозна лице под човеком, а буде у гори, у пустоши, да га поведе у најближе село и преда селу, и позове да га даду пред судије, аколи га не да село пред судије, што суд одреди, да плати то село.

[1] Лице је corpus delicti, res ipsa, res manifesta, сама украдена ствар; овде се мисли очевидно, пре свега, на коња; лице може значити и оруђе, којим је извршено злочинство: *Mažuranić V.*, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 591. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, III—IV, 1935, 183—4 и 192—3.

Латински превод овога члана од *Јована Туромана*: Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, 1908, 61.

93. О провођењу[1] дружинскога човека:

Ко проведе дружинскога човека у туђу земљу, да даде седам.

[1] Провођење је помоћ при бегству („Hilfe zur Flucht von Kolonen und Sklaven“): *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 3.

94. О убиству:

Ако убије властелин себра у граду, или у жупи, или у катуну, да плати тисућу перпера, аколи себар властелина убије, да му се обе руке отсеку и да плати триста перпера.

95. О псовци:

Ко опсује епископа, или калуђера, или попа, да плати сто перпера. Ко се нађе да је убио епископа, или калуђера, или попа, тај да се убије и обеси.

96. О убиству:

Ко се нађе да је убио оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се тај убица сажеже на огњу.

Извори: Глава осма Ф-састава Синтагмата Матеја Властара, са ознаком извора: Ὁ πρόχειρος νόμος, XXXIX, 35: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 523. Упор.: *Saturnik T.*, Přispěvky k šiření byzantského práva u Slovanů, 1922, 127.

97. О бради властеоској:

Ко се нађе да је почупао браду властелину, или добру човеку[1], да се тому обе руке отсеку.

[1] *Стојан Новаковић,* Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, 203, писао је: „нисам у стању објаснити потпуно шта се управо разумевало под добар човек". На Западу су boni homines, boni viri скабини (Scabini): *Estey F. N.*, The Scabini and the Local Courts, Speculum, XXVI, 1951, 119—29. Упор.: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 10 и 16. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 79—80. *Иречек К. И.*, История на Българитѣ, поправки и добавки отъ самия авторъ, 1939, 99. *Правда руская,* II, Комментарии, Ред. *Б. Д. Грекова,* 1947, 544—6.

С. Новаковић је завршио своје примедбе уз овај члан овим речима: „Брада се држала као знак части и поштовања, као што се и данас на истоку повреда браде сматра као највећа увреда која се човеку може нанети". За турске казне против чупања браде у нашим земљама: Канун-нама за Црну Гору из дефтера од 1529—1536 *(Б. Ђурђев):* Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak, I, 1, 1957, 167.

98. О чупању себара:

И ако се почупају два себра, да је мехоскубина[1] шест перпера.

[1] Мехоскубина је чупање браде: *Новаковић С.*, Законски споменици српских држава средњега века, 1912, 628 и 636. Х. Јиречек је тачно схватио да је ова казна „poena dehonestationis": *Jireček H.*, Prove. Historický slovar slovanského práva, 1904, s. v. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 88—9.

За овај и претходни члан упор.: *Беговић М.*, Трагови нашег средњевековног кривичног права у турским законским споменицима, Историски часопис, VI, 1956. 9—10.

99. О запаљивању:

Ко се нађе да је ужегао кућу, или гумно, или сламу, или сено, да то село да запаљивача, аколи га не да, да плати оно село што би запаљивач[1] платио.

Извори: Глава седма Е - састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Матије Властара Синтагмат, 1907, 262 с изворима. *Saturník T.*, Přispěvky k šiření byzantského práva u Slovanů, 1922, 123—4, 133 и 148.

[1] У оригиналу пожежьца. О сличноме руском изразу поджигатель: *Unbegaun B. O.*, Russe et slavon dans la terminologie juridique, Revue des Études slaves, XXXIV, 1957, 135.

100. О запаљивачима гумна:

Аколи ко ужеже изван села гумно, или сено, да плати околина, или да даде запаљивача.

Исти извори као и за претходни члан.

101. О најезди[1]:

Силе да није никоме ни за једну ствар у земљи царској; аколи кога снађе најезда, или сила разметљива, они коњи најездни сви да се узму, половина цару, а половина оному на кога су најахали[2], и људи најахалци да приме казну како пише у законику светих отаца, у световним члановима[3], да се муче као и намерни убица.

[1] *Новаковић С.*, Законски споменици српских држава средњега века, 1912, 752.

[2] *Соловјев А.*, Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века), 1926, 190 и 194. Упор.: Наш језик, Н. С., V, 1953, 55.

[3] *Троицки С.*, Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик, CII, 1952, 10—11; ту се упозорава на 39 грану Градског закона, члан 79 (*Дучић Н.*, Књижевни радови, 4, 1895, 412); добро је погледати и члан 2 исте гране (397).

102. О подјемчивању[1]:

Подјемчивања да нема никоме, низашта, никаква, ко ли се подјемчи за што, да плати седмоструко.

[1] У оригиналноме тексту стоји оуздание. Од *П. Ј. Шафарика* учињена је множина покушаја да се овај таман израз разјасни. Једно за све прихватљиво решење није досад нађено. Ево шта је Шафарик писао: „uzdanie, pouzdati se. Verzweifeltes Wort! Pouzdati se bedeutet jetzt im serbischen confidere, vertrauen, sich verlassen auf jemand, pouzdan ein verlässiger Mensch. Niemand versteht diesen Paragraphen, weder von den Serben, noch sonst von slaw. Gelehrten, denen ich ihn mitgetheit. Es könnte heissen: borgen, leihen, und entlehnen etc. aber wäre das so hart verpönt? Ich übersetze daher aufs Gerathewohl: hehlen, verhehlen eine anvertraute (gestohlene) Sache“: *Kucharski A.*, Antiquissima monumenta juris Slovenici, 1838, 22. *С. Новаковић*, Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, 1898, написао је један од својих најдужих коментара уз поједине чланове Законика баш уз овај (206—8), али није постигао опште пристајање, него је наишао на јак отпор. *М. Вукчевић* тумачи „узданије“ као судски двобој: „Узданије“ Душана Силног у Црној Гори, Бранково коло, VI, 1900, 757—9. Упор.: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 12. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, III—IV, 1935, 191.

103. О суду ропском:

И који су робови, да се суде пред својим господарима, како им је воља за своје кривице, а за цареве да иду пред судије, за крв, за вражду, за лопове, за разбојника, за пријем људи.

О кривицама резервисаним за царски суд: *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 86; III—IV, 1935, 143—4 и 154.

104. О позивању:

И да пристав не додијава жени, када није муж код куће, нити да се позива жена без мужа, но да жена даде мужу

глас, да иде на суд; у томе муж да није крив, док му се не даде глас.

Радојчић Н., Око Душанова Законика, III, Јемства личне и имовинске слободе по Душанову Законику, Историски часопис, V, 1955, 14—15.

105. О писмима царевим:

Писма царева, која се доносе пред судије за што било, а побија их законик царства ми, што сам написао које било писмо, она писма, која побије суд, та писма да узму судије и да их донесу пред царство ми.

Радојчић Н., Снага закона по Душанову Законику, Глас, CX, 1924, 135—7.

106. О дворанима:

Дворани властеоски, ако учини које зло ко од њих, ко буде пронијаревић[1], да га оправда очина дружина поротом, аколи је себар, да захвати у котао.[2]

[1] Син пронијара без проније: *Осшрогорски Г.*, Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама, Српска академија наука, Посебна издања, CLXXVI, Византолошки институт, 1, 1951, 142.

[2] Упор. чл. 84. и *Smičiklas T.*, Codex diplomaticus, III, 1905, 421—2. (1234: „Općina rapska ustanovljuje postupak sa zločincima.)".

107. За одбој:

Ко се нађе да је одбио судијина сокалника[1], или пристава, да се оплени и да му се узме све што има.

[1] У Струшком рукопису је ова реч тако написана да би се могла читати као „соколанина". О сокалничкој работи: *Новаковић С.*, Законски споменици српских држава средњега века, 1912, 590; он је мислио да овако сме одредити круг рада и дужности сокалника: „on voit clairement que сокальникъ n'était autre chose que l'homme préposé aux cuisines et aux foyers ou un artisan qui construisait ce qui y était nécessaire.". (Archiv für slav. Phil., XXVII, 1905, 180). *Радојковић Б.*, О сокалницима, Српска краљевска академија, Посебна издања, CXX, Друштвени и историски списи, 48, 1937. *Соловјев А.*, Сокалници и отроци у упоредно-историјској светлости, Гласник Скопског научног друштва, XIX, Одељење друштвених наука, 11, 1938, 103—32.

108. О издави[1]:

И о издави овако да буде: Издава од земље приставу три перпера, од села три перпера, од млина три перпера, од жупе — од свакога села — три перпера, од града коњ и свита[2], од винограда три перпера, од коња перпер, од кобиле шест динара, од говечета четири динара, од брава два динара.

[1] Издава или издавштина јесте предавање (merces nuntii iudicialis), такса при предаји једнога поседа или предмета: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 4.

[2] Свита је златом извезена тканина, или од такве тканине начињено одело: *Јиречек К.*, Споменици српски, Споменик, XI, 1892, 77 и 78. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 9 и 44; о лицу које је обављало издаву, издавачу (παραδότης) упор.: Југословенски историски часопис, III, 1937, 300 *(А Соловјев)*.

109. О отровима:

Мађионичар и отровник, који се нађе на делу, да се казни по закону светих отаца.

Извор: Глава прва М-састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 376—82. Упор.: *Флоринскій Т.*, Памятники законодательной деятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ, 1888, 349.

110. О судијама:

Судије куда год иду по земљи царевој и својој области, да није властан узети оброка силом, ни што било друго, осим поклона, што му ко поклони од своје воље.

Упор.: Basil., Lib. II, Tit. 1, 12.

111. О судијиној срамоти:

Ко се нађе да је осрамотио судију, ако буде властелин, да му се све узме, аколи село, да се распе и оплени.

112. О сужњима:

Који човек утече из сужањства, чим дође на двор царев, био царев човек, или црквени, или властеоски, тим да је слободан; ако је понео што човеку коме је утекао, то да је ономе од кога је утекао.

Други део овога члана Законика није довољно јасан. То је тачно истакнуто већ у књизи: *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872. Приложенія, 65. *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, 1898, је веровао да је законодавац хтео истаћи, да ранијем власнику бегунца припада све што је остало од бегунца (213—4). Тако сам и ја раније мислио: *Радојчић Н.*, Душанов Законик, Научна издања Матице Српске, III, 1950, 55. Сада сам склонији веровати да се ради о ономе што је бегунац приликом бегства понео (ѿбегль); то припада ранијем господару, али његова личност више не. Упор. и: *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 77—8.

113. О сужњу:

Који се сужањ држи у двору царства ми, те утече на двор патријарашки, да је слободан, и такођер на двор царев да је слободан.

О овом и претходном члану Законика: *Zachariä von Lingenthal K. E.*, Geschichte des griechisch-römischen Rechts[3], 1892, 326—30. *Saturník T.*, Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů, 1922, 126—7 и 133—4. *Lousse E.*, La société d' ancien régime, 1943, 169. *Гардашевић Б.*, Патријаршиски и царски двор као места азила по Душановом Законику, Гласник, службени лист Српске православне цркве, XXVIII, 1947, 168—72.

114. О јемству:

Људи који се враћају из туђе земље у земљу царства ми, ко буде побегао од јемства; они јемци, који су тога човека, ништа да не плаћају.

115. О бегству:

И ко је чијега човека примио из туђе земље, а он је побегао од свога господара, од суда, ако даде милостно писмо царево, да се не оспори, ако ли не даде милости, да му се врати.

116. О налазачу:

Ко што нађе у царевој земљи, да не узме, те да не рекне, вратићу, ако ко позна, ако ли прихвати, или узме, да плати као тат или разбојник, а што нађе у туђој земљи, на војсци, да носи пред цара и војводу.

Упор.: *Синдик И.*, Однос града Будве према владарима из династије Немањића, Историски часопис, VII, 1957, 25.

117. О прелажењу:

Што је кому прешло у цареву земљу, или из града, или из жупе, што је до преузимања господина цара, док није било царево, него је било другога господара, од тога времена, био човек или друго право, да се не тражи, ако је прешло после преузимања господина цара, то да се не тражи; то јест, када је био сукоб, а није била земља и градови цареви.

Упор.: *Dain A.*, Le partage du butin de guerre d'après les traités juridiques et militaires, Actes du VIe Congrès int. d'Étud. byz., I, 1950, 347—50; у додатку, 352—4, *Х. Ф. Шмид* о ратном плену по словенском праву. *Saturník T.*, Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů, 1922, 134 и 144—5.

118. О тргу:

Трговци, који иду по царевој земљи, да није властан никоји властелин, ни који било човек силом им сметати, или шчепати робу, а новац му силом наметнути; коли се нађе да је силом растоварио или растурио да плати пет сто перпера.

119. О трговцима:

Трговци и мале и велике потребне робе скрлата[1] да иду без сметње по земљи царевој, да продају и купују, како кому трг доноси.

[1] Скрлат је κόκκος, scarlatum: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III, 1914, 19. Упор.: *Мијатовић Ч.*, Студије за историју српске трговине XIII-ог и XIV-ог века, Гласник, XXXVIII, 1878, 122.

120. О цариницима:

Цариник царев да није властан сметати или задржати трговца, да му коју робу прода у бесцење; слободно да пролази сваки по свима трговима и по вољи да се креће са својом робом.

121.

Да није властан властелин, ни мали ни велики, ни који било други, задржати или спречити своје људе, или друге трговце, да не иду на тргове цареве, но да иде сваки слободно.

122. О трговцима:

Аколи властелин задржи трговца, да плати триста перпера, аколи га цариник задржи, да плати триста перпера.

Упор.: Которски статут, 16 (316), 1321: *Новаковић С.*, Законски споменици, 1912, 6.

123. О Сасима[1]:

О трговима; што су куда посекли Саси горе до овога сабора, ту земљу нека имају; ако су кому властелину без права узели земљу, да се суде с њима властела по закону Светога краља, а отсада унапред Сасин да не сече, а што посече, оно да не обрађује и људе да не смешта, само да стоји пуста, да расте гора; нико да не забрани Сасину горе, колико треба тргу, толико да сече.[2]

[1] Сасин, Саси су рудари у Србији и у Босни Средњега века: *Скарић В.*, Старо рударско право и техника у Србији и Босни, Посебна издања Српске краљевске академије, CXXVII, Друштвени и историски списи, 52, 1939. *Динић М.*, За историју рударства у средњевековној Србији и Босни, Српска академија наука, Посебна издања, CCXL, Одељење друштвених наука, 14, 1955.

[2] О праву сече дрвета ради рударских потреба: „Schliesslich ist der Grundeigenthümer auch verpflichtet, den Holzbezug aus seinen Wäldern zu Zwecken des Grubenbaues zu gestatten". *Zycha A.*, Das Recht des ältesten deutschen Bergbaues bis ins 13. Jahrhundert, 1899, 170; врло важни прописи о ограничењима овога права на истој страни у педесет и другој примедби.

124. О хрисовуљима:

Градови грчки, које је заузео господин цар, што им је записао хрисовуље и простагме, што имају и држе до овога сабора, то да држе, да им је сигурно и да им се не узме ништа.

Упор.: *Brătianu G.*, Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin, 1936.

125. О приселици градовима:

Градовима да нема приселице, осим ко иде да долази стањанину,[1] или мали или велики, да иде стањанину, да му преда коња и све стање,[2] да сачува стањанин са свим, и када пође онај гост, да му преда стањанин све што буде примио, аколи му буде што нестало, све да му плати.[3]

[1] Стањанин је онај који даје стан, hospitium: *Jireček C.*, Stanjanin, Archiv für slav. Phil., XIV, 1891, 75—7.

[2] Стање је, у овоме случају, имање, пртљаг, све што путник носи са собом: „das Gepäck des Reisenden": Archiv für slav. Phil. XXII, 1900, 212 *(C. Jireček)*.

[3] Упор.: *Sapori A.*, L'arte degli Albergatori a Firenze nel Trecento, Archivio storico italiano, CXIII, 1955, 314.

126. О градској земљи:

Градска земља, што је около града, што се на њој отме или украде, да плати све то околина.

127. О зидању града:

За зидање града, где се град обори, или кула, да га направе грађани тога града и жупа што је тога [града].

128. О помоћи царској:

Господин цар, када има сина женити, или крштење, и буде му на потребу двор чинити и куће, да помаже мали и велики.

Упор.: Magna Charta, чл. 12. *Lousse E.*, La société d' ancien régime, 1943, 75 и 177—8.

129. О области војводама:

На војсци, на свакој, да обладају војводе колико и цар, што рекну, да се послуша, аколи их ко не послуша у чему, да је тима казна која и онима који цара не би послушали; и судови мали и велики, који су на војсци, да им суде војводе, а други нико.

130. О цркви:

Цркву ко обори на војсци, да се убије или обеси.

131. О свађи:

На војсци свађе да није, аколи се два сваде, да се бију, а други нико од војника да им не помогне; аколи ко потече и помогне изазивачу, они да се убију.

Упор.: *Кадлец К.*, Првобитно словенско право пре X века, Превео и допунио Ф. Тарановски, 1924, 124—6. Упоредити још: *Smičiklas T.*, Codex diplomaticus, IV, 1906, 303. *Томић Ј.*, Мегдан у Срба XVI и XVII столећа, Летопис, 216, 1902, 4. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 12.

132. О куповању:

Што ко купи од плена из туђе земље, што буде плењено, по царевој земљи да је слободно купити од тога плена колико и у туђој земљи, аколи га ко обеди говорећи, оно је моје, да га оправда порота по закону, јер је купио у туђој земљи, а није му ни лопов ни проводџија[1], ни саучесник, тако да држи како своје.

[1] *Јиречек К.*, Споменици српски, Споменик Српске краљевске академије, XI, 1892, 88. *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 211.

133. О поклисару:

Поклисар, што иде из туђе земље цару, или од господина цара своме господину, где било дође у чије село, да му се чини част, да му је свега довољно, но да обедује или вечера, па да иде напред, у друга села.

Упор.: *Синдик И.*, Однос града Будве према владарима из династије Немањића, Историски часопис, VII, 1957, 28.

134. О баштини:

И што записује господин цар баштине, кому запише село, да је логотету[1] тридесет перпера за хрисовуљ, а кому жупу, од свакога села по тридесет перпера, а ђаку[2] за писање шест перпера.

[1] Упор. чл. 25 Законика.

[2] *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 19; IV, 1919, 25 и 28. *Станојевић С.*, Студије о српској дипломатици, XXI, Писање повеља, Глас, CLVII, 1933, 221—49.

135. О војсци:

Војска која иде по земљи царевој, где падне у коме селу, друга по њој идућа, да не падне у томе селу.

У години 6862, индикт 7[1]

136.

Књига царства ми да се не пречује где дође, или госпођи царици, или краљу, или властелима великим и малим, и свакоме човеку, нико да не пречује шта пише писмо царства ми, аколи буде таково писмо, да не може онај извршити, или нема да даде, тај час да иде опет с писмом царству ми, да јави царству ми.[2]

[1] Ова се година простирала од 1 септембра 1353 до 31 августа 1354.

[2] Извор: Basil., Lib. II, Tit. VI, 9 и 15.

137. О хрисовуљима:

Хрисовуљи царства ми, што су учињени градовима царства ми, што им пише, да им није властан оспорити ни господин цар, ни ико други, да су хрисовуљи сигурни.

138. О лажном писању:

Ако се нађе у чијем хрисовуљу слово лажно преписано, нађу се слова исправљана и речи преудешене на друго, што није заповедило царство ми, ти хрисовуљи да се раздеру, а онај више да нема баштине.

Упор.: *Сшанојевић С.*, Студије о српској дипломатици, XXIV—XXVII: Утврђивање аутентичности повеља; О фалзификованим повељама; Историја повеља. — Губљење. — Уништавање. — Чување. — Архиви; Правна вредност повеља, Глас, CLXIX, 1935, 1—106, особито стр. 21.

139. О меропсима:

Меропсима у земљи царства ми, да није властан ниједан господар ишта против закона, осим што је царство ми записало у законику, то да му работа и даје. Аколи му учини што незаконито, заповеда царство ми, да је властан сваки меропах парничити се са својим господарем, или с царством

ми, или с госпођом царицом, или с црквом, или с властелом царства ми, или с ким било, да га није властан ко задржати од суда царства ми, осим да му судије суде по правди, и ако меропах добије парницу против господара, да му јајемчи судија царства ми, како да плати господар меропху све на рок, и потом да није властан онај господар учинити зло меропху.

Упор.: *Wlaïnatz M.*, Die agrar-rechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens, 1903, 194—5. *Радојчић Н.*, Око Душанова Законика, III, Јемства личне и имовинске слободе по Душанову Законику, Историски часопис, V, 1954—5, 1955, 7—17.

140. О примању туђега човека:

Заповест царска. Нико ничијега човека да не прима, ни цар, ни царица, ни црква, ни властелин, ни други који било човек да не прима ничијега човека без писма царева; такав да се казни, ко био, као и издајник.

Упор.: *Zachariä von Lingenthal K. E.*, Geschichte des griechisch-römischen Rechts[3], 1892, 251: „Auch der Gutsbauer kann das ihm verliehene Land verlassen, wenn er den Grundherrn entschädigt. Das Edict des Präfecten Zoticus, welches die Aufnahme fremder ländlicher Arbeiter verbietet und deren Zurückführung anordnet, bildet keinen Theil des ursprünglichen νόμος γεωργικός, sondern ist erst in neuere Bearbeitungen desselben aufgenommen". *Острогорски Г.*, Две белешке о Душановим хрисовуљама светогорском манастиру Ивирону, Матица Српска, Зборник за друштвене науке, 13—4, 1956, 76.

141. О тргу:

Такођер и тргови и кнезови[1], и по градовима, чијега човека приме, истим начином да се казне и издаду.

О кнезовима: *Bogdan I.*, Ueber die rumänischen Knezen, Archiv für slav. Phil., XXV, 1903, 522—43 и XXVI, 1904, 100—14. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 13. *Holban M.*, Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în doua jumătate a secolului al XIV-lea, Studii şi materiale de istorie medie, II, 1957, 407—20.

142. О властелима који затиру имање:

Властелима и властеличићима, којима је дало царство ми земљу и градове, ако је ко од њих нађен, да је опленио

села или људе и затро против закона царства ми, што је царство ми узаконило на сабору, да му се узме имање, а онај што буде сатро да све плати од своје куће, а да се казни као пребеглица.[1]

[1]*Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 159—63 (разлика између термина: пребеглица - Überläufer и побеглица - Flichtling). *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 114.

143. О разбојницима:

И ако се нађе разбојник, који прође кроз област крајишника и пљачка где год и опет се врати с пленом, да плаћа крајишник седмоструко.

144. О бегунцима:

Ако се нађе властелин или властеличић бегунац, и други ко било царства ми, те устану на грабљење околна села и жупа на његову кућу и на његову стоку, што буде оставио, они који то учине да се казне као издајници царства ми.

145. О лоповима и разбојницима:

Заповеда царство ми: По свима земљама, и по градовима, и по жупама и по крајиштима лопова и разбојника да није ни у чијем пределу. И овим начином да се укине крађа и разбојништво: У којем се селу нађе лопов или разбојник, то село да се распе, а разбојник да се стрмоглав обеси, а лопов да се ослепи[1], а господар села тога да се доведе свезан царству ми, да плаћа све што је учинио разбојник или лопов од почетка, и опет да се казни као лопов и разбојник.

[1] О врстама казни у Византији: *Zachariä von Lingenthal K. E.*, Geschichte des griechisch - römischen Rechts[3], 1892, 330—4. *Lampsidis O.*, Ἡ ποινὴ τῆς τυφλώσεως παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, 1948. О казнама по визиготском закону: *Lear F. S.*, The Public Law of the Visigotic Code, Speculum, XXVI, 1951, 1—23.

146. О владалцима[1]:

Такођер и кнезови, и примићури[2], и владалци, и претстојници, и челници[3], који се налазе управљајући селима и кату-

нима, ти сви да се казне вишеписаним начином, ако се нађе код њих лопов или разбојник.

[1] Владалац је управник или, уопште, чиновник; владалци су стојали на челу ратарских села: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 4 и 70.

[2] Примићур (πριμικήριος) је пастирски поглавица.

[3] Челници су пастирске поглавице: „Les „celnici" mentionnés dans le „Zakonik" d'Etienne Douchan appartiennent probablement aux Aroumains dont la „Vlachie" faisait la partie des conquêtes du tsar serbe". *Dragomir S.*, La patrie primitive des Roumains, Balcania, VII, 2, 1944, 100. Упор.: *Иречекъ К. И.*, История на Българитѣ, поправки и добавки отъ самия авторъ, 1939, 44.

147. О владалцима:

Аколи су владалци известили господаре, а господари се направили као да не знају, да се ти господари казне као разбојник и лопов.

148. О судијама:

Судије, које царство ми постави по земљама да суде, ако пишу за што било, за разбојника и лопове, или за које било судско решење, те пренебрегне писмо судије царства ми, или црква, или властелин, или који било човек, ти сви да се осуде као непослушници царства ми.

[1] У оригиналноме тексту стоји прѣслоушници, а прѣслоушникь је онај који је пречуо заповест, contemptor, inobediens: *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, II, 1931, 114—5 и 124.

149. О разбојнику и лопову:

Овим начином да се казни лопов и разбојник доказани. И оваково је доказивање: Ако се само лице (corpus delicti) ухвати у њих, или ако их ухвате у разбојништву или крађи, или их преда жупа или села, или господари, или властела, који су над њима, како је више уписано, ти разбојници и лопови да се не помилују, него да се ослепе и обесе.

Упор.: *Saturník T.*, Přispěvky k šíření byzantského práva u Slovanů, 1922, 122—4, 132—3,137—8, 152, 157 и 159.

150. О лопову:

И ако ко потера судом разбојника и лопова, а не буде доказа, да им је оправдање железо[1], што је одредило царство ми, да га узимају на вратима црквеним из огња, и да га постави на светој трпези.

[1] У Софокловој Антигони (стих 264) нуди се доказ невиности узимањем усијаног железа у руке: „ἦμεν δ'ἕτοιμοι καὶ μύδρους αἴρειν χεροῖν". Маџари су примили ту установу од Словена: *Rauscher R.*, O registru Varadinském, k dějinám božích soudu v Uchrach, Bratislava, III, 1929, 307—26. Још нама добро познати Јован Томка Саски написао је: *Szaszky I. T.*, Liber de ritu explorandae veritatis per iudicium ferri candentis, 1740. О ставу Византије према божијем суду: *Zachariä von Lingenthal K. E.*, Geschichte des griechisch-römischen Rechts[3], 1892, 407—8, A. 1500. За Русију: *Правда русская*, II, Комментарии, Ред. *Б. Д. Грекова*, 1947, 335—8 и 594—601.

151. О пороти:

Заповеда царство ми: Отсада унапред да је порота и за много и за мало: за велико дело да су двадесет и четири поротника[1], а за помању кривицу дванаест, а за мало дело шест поротника. И ти поротници да нису власни никога измирити, осим да оправдају или опет да окриве. И да је свака порота у цркви, и поп у одеждама да их закуне, и у пороти камо се већина куну, и кога већина оправда, тима да се верује.

[1] Поротници су sacramentales, consacramentales, iuratores, coniuratores, а у цркви compurgatores: *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 8—22. Архив за правне и друштвене науке, XLIII, 1933, 428—31 (А. Соловјев). *Соловјев А.*, Студије из историје нашег народног права у XVIII веку, Гласник Зем. муз., 1947, Друштвене науке, II, 207—40; нарочито 215.

152. О закону:

Како је био закон у деда царства ми, Светога краља, да су великој властели велика властела поротници, а средњим људима према њиховој дружини[1], а себрдијама њихова дружина да су поротници; и да није у пороти ни сродника, ни злобника.

[1] *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 10. За Босну: *Динић М.*, Државни сабор средњевековне Босне, 1955, 41.

153. Закон:

Иноверцима и трговцима поротници половина Србаља, а половина њихове дружине, по закону Светога краља.

154. Закон:

Који се поротници закуну, и оправдају онога по закону, и ако се по томе оправдању нађе баш сам предмет (corpus delicti) у онога оправданога, кога су оправдали поротници, да узме царство ми од тих поротника вражду, по тисућу перпера, и више потом да се тима поротницима не верује, ни да се ко за њихове удаје, ни да се од њих жени.[1]

[1] *Радовановић В.*, Две омашке у тумачењу Душановог Законика, II, Осуда неисправних поротника на гашење њихова рода и порода, Годишњак Скопског филозофског факултета, III, 2, 1934—6, 1937, 158—64. Упор.: *Пурковић М.*, Прилози српској историји: 3. Шта значи „мужити се" у Душановом Законику? Прилози, XII, 1932, 168; „шмоужити се": *Miklosich F.*, Monumenta serbica, 1858, 112.

155. О приселици:

Отселе унапред приселице да нема, нити икакве пратње, осим ако се случи великога властелина стегоноше[1] у жупи, или помањег властелина, који само држи државу на себи, и немају никакве заједнице међу собом и међу својом државом, ти да плаћају.

[1] *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 214.

156. О приселици:

На земљи царства ми, и, рекавши, на меропшинама, да не узимају властела приселице, ни ину коју плаћу, осим да плаћају од свога.[1]

[1] У оригиналноме тексту стоји ѿ коуке, од куће, што, наравно, значи, као и у чл. 142 и 157, од свога, из свога џепа.

157. О чувању путова:

Где се налазе жупе смесне[1], села црквена и царева, и властеоска, и буду смесна села, и не буде над том жупом

једнога господара, него ако буду кефалије и судије цареви, које је поставио цар, да поставе страже по свима путовима, и кефалијама да предаду путове, и да их чувају са стражама, и да, ако се ко опљачка или покраде, или се које зло учини, тај час иду кефалијама, да им плаћају од свога, а кефалије страже да траже и разбојнике и лопове.

[1] Код *Вука* нема у Рјечнику речи смесан, за мешовит, али има реч смјеса у значењу мешавине.

158. О стражама:

Ако је пусто брдо међу жупама, села околна, која су око тога брда, да чувају стражу, аколи не ушчувају стражу, што се учини у том брду, у пустоши, штета, или разбојништво, или крађа, или које зло, да плаћају околна села, којима је речено чувати пут.

159. О трговцима:

Купци, који пролазе ноћу, на ноћиште где дођу, ако их не припусти владалац или господар села тога, да преноће у селу купци, по закону цареву, како је у законику, ако што изгуби путник, онај господар, и владалац и село све да плате, јер их нису у село пустили.

160. О гостима и о разбојницима:

Ако се где догоди којему било госту, или трговцу, или калуђеру, те му узме што разбојник или лопов, или која год сметња, да иду ти сви цару, да им плати цар, што буду изгубили, а цар да тражи кефалије и властелу, којима буде пут предан и страже предане. И сваки гост, и трговац, и Латинин да доходи првим стражама са свим што има и носи, да га провађају, и стража стражи да га предаје са свим; аколи се догоди, те што изгубе, да им је порота веродостојни људи, што рекну по души да су изгубили, с оним поротницима, то да им плате кефалија и страже.

161. О парничењу пред судом:

На суду који се суде парничари и који се парниче за своју ствар, и оптужени, зашто је окривљен, да није властан

окривљени друге речи потворно говорити на тужитеља, ни за издајство, ни за друго какво дело, осим да одговара. А када се сврши суд, ако што има, потом да говори с њим пред судијама царевим, а да му се не верује ни у чем што говори, док се парница не сврши.

162. О приставима:

Пристави без писма судијина никамо да не иду, или без писма царства ми, осим куда их шаљу судије, да им пишу писма, и да не предузима пристав другога, осим што пише писмо, а судије да држе такођер какво су дали приставима, које су послали да исправљају по земљи, да ако буде од пристава измена, ако буду друго учинили него што пише писмо, или ако буду преписали писма на други начин, да иду пред судије да се оправдају, и ако се нађе да су свршили како стоји у судијину писму, које судије држе, да су прави, аколи се нађе да су преправили суд, да им се руке отсеку и језик одреже.

Извор: Basil., Lib. II, Tit. VI, 27=Nov. 114. Упор.: *Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 207—8.

163. О судијама:

Све судије што суде да уписују судове и да држе код себе, а уписавши, друго писмо да га даду оному, који се буде оправдао на суду. Судије да шаљу приставе добре, праве и веродостојне.

Извор: Basil., Lib. II, Tit. VI, 26=Nov. 26. Слично наређење: „Jus Regale Montanorum: Lib. I, Cap. 6, § 4: Item debet esse cautus judex, ut omnia, quae coram eo aguntur, in actis de verbo ad verbum sub bono testimonio juratorum presentium per notarium redigantur, et precipue sentencias, quae ad juratorum manilcquium prorogantur, conscribi faciat diligenter. Sit etiam cautus, ut omnia acta originalia remaneant apud ipsum“. *Zycha A.*, Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau, II, 1900, 72.

164. О пријему људи:

За људе: Ко буде чијега човека примио пре овога сабора, да се тражи првим судом, како пише у првом законику.

165. О потворницима:

Ако се нађе који било потворник и гони кога потвором, лажи и опадањем, такав да се казни као лопов и разбојник.

166. О пијаницама:

Пијаница откуда иде и изазива кога, или посече, или окрвави, а не досмрти, таковому пијаници, да му се око извади и рука отсече. Аколи пијан задере, или капу кому скине, или другу срамоту учини, а не окрвави, да га бију, да се удари штаповима сто пута, и да се вргне у тамницу, и потом да се изведе из тамнице, и да се опет бије и пусти.

Jireček C., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III, 1914, 22. *Вуксан Д.*, Отмица капе, Записи, XVIII, 1937, 184.

167. О парничарима:

Парничари, који исходе на суд царства ми, коју реч буду говорили у првину, тима речима да се верује и по тим речима да се суди, а по последњима ништа.

168. О златарима:

Златара у жупама по земљи царевој нигде да није, осим у трговима, где је поставио цар новац ковати.

Упор.: *Lopez R. S.*, An Aristocracy of Money in the Early Middle Age, Speculum, XXVIII, 1953, 1—43.

169. О златарима:

Ако се нађе златар у граду, кујући новац тајно, да се златар сажеже[1] и град да плати глобу што рече цар. Ако се нађе у селу, да се то село распе, а златар да се сажеже.

[1] Сажизати, πυρὶ παραδίδοσθαι, било је, као казна, у Византији само у нарочитим случајевима примењивано: *Zachariä von Lingenthal K.E.*, Geschichte des griechisch-römischen Rechts[3], 1892, 331. О казнама за бесправно ковање новца у Византији: *Saturník T.*, Přispěvky k šiření byzantského práva u Slovanů, 1922, 120. Упор.: *Динић М.*, За историју рударства у средњевековној Србији и Босни, I, 1955, 13.

170. О златарима:

И у градовима царевим да стоје златари, и да кују друге потребе.

171. О закону:

Још заповеди царство ми: Ако пише писмо царство ми, или из срџбе, или из љубави, или из милости за некога, а то писмо разара законик, није по правди и по закону, како пише законик, судије томе писму да не верују, него да суде и врше како је по правди.

За овај и идући члан, у вези с чланом 105: *Радојчић Н.*, Снага закона по Душанову Законику, Глас, CX, 1924, 100—39. *Radojčić N.*, Die Gründe einer serbischen Entlehnung aus dem byzantinischen Rechte, Academie roumaine, Bulletin de la Section historique, XI, 1924, 6—17. *Радојчић Н.*, Судије и закон у средњевековној Србији и у Угарској, Летопис, 305, 1925, 53—68. *Троицки С.*, Црквено-политичка идеологија Светосавске Крмчије и Властареве Синтагме, Глас, CCXII, 1953, 178. *Радојчић Н.*, Око Душанова Законика, III, Јемства личне и имовинске слободе по Душанову Законику, Историски часопис, V, 1955, 7—17. О питању, да ли је судска или законодавна власт носилац суверенитета државе: *Mc Ilwain C. H.*, Souvereignty in the Present World, History, N. S., XXXV, 1950, 1—10. Српско схватање је типично средњевековно — суд је суверено тело у држави. Упор.: *Lousse É.*, La société d'ancien régime, 1943, 68—9. *David M.*, La souveraineté et les limites juridiques du pouvoir monarchique du IXe au XVe siècle, 1954.

172. О судијама:

Све судије да суде по законику, право, како пише у законику, а да не суде по страху од царства ми.

173. О подвођењу:

Властела и властеличићи, који долазе на двор царев, или Грк, или Немац, или Србин, или властелин и други који било, ако доведе са собом разбојника или лопова, да се онај господар казни као лопов и разбојник.

174. О баштинама:

Људи ратари, који имају своју баштину, земљу, и винограде, и купљенице, да су власни од својих винограда и од

земље у прћију дати, или цркви подложити, или продати, али увек да има работника на томе месту ономе господару чије буде село, аколи не буде работника за оно место ономе господару чије буде село, да је властан узети оне винограде и њиве.

175. О с у д и ј а м а :

Који судија је у двору царства ми, и учини се зло, тима да се суди; аколи се нађу парничари случајно на двору царства ми, да им суди судија дворски, а други нико да се не позива на двор царства ми мимо област судија, које је поставило царство ми; само да иде свако пред свога судију.

Извор: Basil., Lib. VII, Tit. I, 18 = Nov. 125, 1.

176. О г р а д о в и м а :

Градови сви по земљи царства ми да су на закону о свему како су били у ранијих царева. А за судове, што имају међу собом, да се суде пред владалцима градским и пред црквеним клиром; а који жупљанин тужи грађанина, да га тужи пред владалцем градским, и пред црквом и пред клиром по закону.

Упор.: *Соловјев А.*, Судије и суд по градовима Душанове државе, Гласник Скопског научног друштва, VII — VIII, Одељење друштвених наука, 3 — 4, 1930, 147 — 62.

177. О д в о р с к о м с у д у :

Која властела стоје у кући царевој увек, ако их ко тужи, да их тужи пред судијом дворским, а други нико да им не суди.

178. О с у д и ј и н о м п и с м у :

Судије, куда шаљу приставе и писма своја, ако се ко оглуши и одбије пристава, да пишу судије писмо кефалијама и властели, у чијој буду области они непокорници, да сврше за то власти што пишу судије, ако не сврше власти да се казне као непокорници.

179. О судијама:

Судије да проходе по земљама, куда коме је област, да огледају и исправљају о убогим и сиротим.

Филантропске дужности византинских царева, прихваћене у Србији, потичу из древних времена великих источних држава, у којима се старање за убоге и невољне сматрало као једна од најпречих дужности владара. Ова схватања су нашла речит одјек у Ксенофонтовој Кирупедији, где он, стварно, износи лик владара какав треба да буде — владарско огледало. Но на схватања и остварења филантропских дужности владара у Византији особити утицај вршили су римски примери, за које нека буду довољни ови редови што долазе: „Ulpians ἀκμή fällt allerdings in die Zeit Alexanders, aber seine opiniones stammen aus früherer Zeit, und in ihnen spiegelt sich die Tendenz der Militärautokratie überhaupt. Dig. 1, 16, 62. (Ulp. Opinion. l. I): ne potentiores viri humiliores iniuriis adficiant neve defensores eorum calumniosis criminibus insectentur innocentes, ad religionem praesidis provinciae pertinet, und ebd. 4: ne tenuis vitae homines sub praetextu adventus officiorum vel militum lumine unico vel brevi suppellectili ad aliorum usus translatis iniuriis vexentur, praeses provinciae providebit...“ *Rostovzeff M.*, Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, II, 334. Упор.: *Lemerle P.*, Recherches sur les institutions judiciaires à l' époque des Paléologues, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, IX, 1949, 369—84.

180. О препознавању лица:

И ако ко што ухвати отето или крадено, баш лице (corpus delicti), или силом узето, сваки о том да даде свод[1], ако ко буде купио где било, или у земљи царевој и у другој земљи, увек да даде о томе свод, аколи не да свода, да плаћа по закону.

[1] „Die Beweisführung über den Ursprung eines verdächtigen Besitzes, besonders von Vieh und Pferden, hiess svod; der Beschuldigte musste den früheren Besitzer (svodnik) angeben, dieser seinen Vorgänger, bis der Nachweis abgeschlossen war. Wer keinen Nachweis zu liefern vermochte, musste den siebenfachen Preis der Sache erlegen“. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 11. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, III—IV, 1935, 193—4. *Новаковић С.*, „Свод“ Душанова Законика у народној песми, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, 1903, 61—4; тамо и латински превод овога члана од *Ј. Туромана*, 61.

181. О парничењу пред царем:

Заповест царска судијама: Ако се нађе велико дело, и не узмогну расудити ни решити, који било велики суд да

буде, да иде од судија један с оном обојицом парничара пред цара; и што ће кому судити судије, сваку осуду да уписују, како не би било некоје потворе, да се решава по закону цареву.

Извор: Basil. Lib II, Tit. VI, 23 = Nov. 113, c. 1. *Радојчић Н.*, Из доба цара Душана, Прилози Летопису Матице Српске, I, 1928, 42—3.

182. О неовлаштеном позиву:

Ко је у области којих судија, сваки човек да није властан позивати на двор царев, или камо друго, него да иде сваки пред свога судију, у чијој буде области, да се расуди по закону.

183. О станику[1]:

Станици цареви да иду пред судије, што имају суд међу собом: За вражду, за разбојника, за лопове, за пријем људи, за крв, за земљу.

[1] *Даничић* се није усудио одредити тачно значење речи станьникь; написао је у своме Рјечнику само „incola (ваљда је то)". И *Новаковић* је испрва слично мислио (Was bedeutet stanьnikь im Gesetzbuche Stephans Dušans, Archiv für slav. Phil., X, 1887, 570—81), али је у своме другом издању Законика изменио мишљење и овако о њој писао: „Станик је опште име за све врсте пастира, за коњухе и за овчаре, за влахе и арбанасе." (257); *В. Мажуранић* је олако прешао преко овога израза: Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, 1908—22, 1365—6. Опширно је о овом термину расправљао *А. Соловјев* у расправи „Једна српска жупа у време царства" (Гласник Скопског научног друштва, III, Одељење друштвених наука, 1, 1928, 31—3). Резултат је ово: „То су дакле биле цареве коморције, слуге које се брину о царевим стварима". (32). *Т. Тарановски* је прихватио ово мишљење (Историја српског права у Немањићкој држави, I, 1931, 76; II, 1931, 131 и III—IV, 1935, 143—4). Станицима је несумњиво била поверена дужност да на честим владарским кретањима воде бригу о великом пртљагу, који је у таквим приликама пратио двор.

184. О кефалијама:

Властела и кефалије цареве, који држе градове и тргове, нико од њих да не прими ничијега човека у тамницу без писма царева, аколи га ко прими против заповести цареве, да плати пет стотина перпера.

185. О тамници:

Тим истим начином, ко држи тамнице цареве, да никога не прими, ничијега човека, без заповести цареве.

186. О суду правом и кривом:

Судови, који се траже и за право и за криво, што се учинило пре овога закона, и што се сад учини, сваки суд, ко иде . . .

187.

Куда иде цар и царица, или станови, или коњи цареви, у ком селу преноће, потом ниједан станик да не преноћи у том селу, аколи се ко нађе и преноћи у том селу против закона и заповести цареве, онај који је старији пред становима да се даде свезан ономе селу, што буде сатрвено[1], све да плати седмоструко.

[1] У оригиналноме тексту „стровено" од „строути" pessumdare.

188. О глобарима:

Глобари, који стоје при судијама, што осуде судије и, уписавши, даду глобарима, те глобе да узимају глобари а што не осуде судије, и не даду, уписавши, глобарима, да нису власни глобари ништа додијавати никоме.

189. О коњима и псима:

Куда иду коњи, и пси и станови цареви, што им се пише у писму цареву, да им се то даде, а друго ништа.

И псарима, и соколарима и свињарима, куда иду, да им се ништа не даје.

Упор.: *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 56—7.

190. О жиру[1]:

И ако у жупи жир роди, тога жира цару половина, а томе властелину чије је имање[2] половина.

[1] Жир, жировнина је познати порез τὸ βαλανίδιον, τὸ βαλάνιστρον, glandaticum tributum pro facultate porcorum glande pascendi: *Jireček C.*,

Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, II, 1912, 27; IV, 1919, XV. *Schmid H. F.*, Byzantinisches Zehntwesen, Jahrbuch der österr. byz. Gesellschaft, VI, 1957, 52, 72.

[2] У оригиналноме тексту стоји „дрьжава"; упор. чл. 49.

191.

И ако разбојник украде свиње цареве, да плати околина, аколи се украду свиње, да се суди свињар са жупом, па што рекне суд.

192. О правоме суду:

За три предмета — за издајство, за крв и за отмицу[1] властелинке да иду пред цара.

[1] У оригиналноме тексту стоји „разбои кладичьски", што се је схватало и као силовање властелинке. За ову врсту деликата: Тринаеста глава А-састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 104—7. *Zachariä von Lingenthal K. E.*, Geschichte des griechisch-römischen Rechts[3], 1892, 343 и 345. *Saturník T.*, Přispěvky k šíření byzantského práva u Slovanů, 1922, 124—6 и 130—2.

193.

За свод коњски и друге марве, или чега било парница, што се отме или украде, томе да даде сводника, [аколи не даде], да плати свако седмоструко. Аколи рекне, купих у туђој земљи, да оправдају душевници[1] од глобе. Аколи га не оправдају душевници, да плати с глобом.

[1] О разлици између душевник (juratus) и душник (pro anima datus, ослобођени роб): *Jireček H.*, Prove. Historický slovar slovanského práva, 1904, s. v. О критици текста овога члана: *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 53—4 и Приложенія, 110. Латински превод овога члана од *Ј. Туромана:* Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, 1908, 62; латинско тумачење речи душник, душници: „servi in libertatem a domino asserti, ut eorum manumissio animae saluti sit": *Bartal A.*, Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae, 1901, 233.

194. О глобарима црквених људи закон:

И глобе на црквене људе, што се суде пред црквом и кефалијама, и те глобе, што се осуде, да има све црква, како пише у хрисовуљима, те глобе да се узимају од црквених

људи, како је поставио господин цар закон по земљи, и да се поставе црквени људи као глобари, који ће сабирати те глобе и давати цркви, а цар ни кефалије да не узимају ништа.

195.

И жене да не ноћивају у цркви, осим госпођа царица и краљица.

Упор.: Глава петнаеста Е-састава Синтагмата Матеја Властара: *Новаковић С.*, Синтагмат Матије Властара, 1907, 279—81. *Зигель Θ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 55.

196. О постригу калуђера и калуђерице:

И без благослова епископа да се не пострижу ни људи ни жене. Свакоме човеку закон црквени.

197.

Којему властелину дође да зимује човек, да даје травнине од сто кобила кобилу, од сто оваца овцу с јагњетом и од сто говеда говече.

Упор.: *Зигель Θ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 55—6.

198.

Доходак царски соће, и намет и харач да даје сваки човек: Кабао жита, половина чиста а половина припроста, или перпер у новцу, а рок томе житу да се усипа на Митров-дан, а други рок на Рођење Христово, аколи соћа властелин не да на те рокове, властелин тај да се свеже на царском двору и да се држи докле не плати двојином.

Упор.: *Зигель Θ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 56 и 61—2. *Божић И.*, Доходак царски (Поводом 198 члана Душановог Законика Раковачког рукописа), Српска академија наука, Посебна издања, CCLIV, Одељење друштвених наука, Н. С., 17, 1956.

199.

И ако коњ липше у коме селу, а не буде га село убило ни одагнало, но умрло од Бога, да не плате ништа.

Упор.: *Зигель Θ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 58—9.

200.

И где се нађе човек у земљи, кому буде коњ умро, или вук изеде, или сам убио, а он приселицу узео за коња, и изнађе се истина, ако буде тако, да му плати господар, чији је човек, седам коња.

Уп р.: *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 57—9.

201.

Меропах, ако побегне куда од свога господара у другу земљу или у цареву, где га нађе господар његов, да га осмуди и нос распори, и ујемчи да је опет његов, а друго ништа да му не узме.

Упор.: *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 59—62. *Panaitescu P. P.*, Dreptul de strămutare al ţaranilor în ţările romîne (pîna mijlocul secolului al XVII-lea, Studii şi materiale de istorie medie, I, 1956, 63—122. Насилно враћање сељака који су се разбегли с племићких поседа: *Пойовић Д.*, Срби у Војводини, II, 1959, 83.

Тако и ја, унук и син њихов, и изданак доброга корена њихова, светих богаисповедајућих родитеља и прародитеља мојих, названи роб Христу Стефан, у Христу Богу благоверни цар свима Србима и Грцима, и Странама бугарским, и целоме Западу, Поморју, Фругији и Арбанасима, милошћу и помоћу божијом самодржавни цар, и, ево, рећи ћу сву истиниту садржину живота мога, каква је од младости моје. Док нисам држао све ово раније у мојој власти, него док сам пребивао у љубави великој родитеља мога, богомпросвећенога краља Уроша Трећега, самодршца све Земље српске и Поморске. И док сам тако господствовао с родитељем мојим, у земљи отачаства нашега, живећи тихо, побожно и мирно, и док се нико од околних господујућих владара није дрзнуо на нас, него смо се побожно и радосно веселили о свему Бога славећи. И позавидевши злопакосни ђаво нашему доброму животу, и злобом подиже на нас седам владара: У години 6838, месеца јунија, 19 дан, а то, и цара грчкога, [и] Михаила, и брата његова Белаура, и Александра, цара Бугарима, и Басарабу Иванка, таста Александра цара, суседно живућих црних Татара, и Господство Јашко, и друге с њим господе. Када сви ови кренуше на нас, хотећи нас, по својој неразумности,

као нешто слатко, прождрети и земљу отачаства нашега разделити себи и у ропство њима предати. Но не хтеде милосрђе божије намере њихове тако остварити. И кад су сви ти стигли у земљу нашу, место названо Велбужд, њих око осамдесет хиљада, и када су многа зла створили тој крајини, и кад смо ми чули, да су упали у земљу нашу с много беса. И ми сабравши војнике отачаства нашега, које сам ја припремио за борбу, око петнаест хиљада, и од свег срца подигосмо на небо руке наше ка свемогућему Богу. И када стигосмо, помоћу Христовом и молитвама Светих отаца наших, месеца јулија, 27 дан, у суботу, у 6 час. И тако навалисмо на њих и милошћу божијом победисмо их све победом великом, на дивљење свима околним владарима и господи. И Михаилу, цару бугарскому, мачем главу његову откинух; њему је и досад гроб његов у земљи нашој. И многа имања господара тих узех. Земљу нашу испунисмо, као што се Израелићанима дало све имање египатско, и разбивши сву војску Фараонову и кола њихова и коње, тако и нама, помоћу божијом извојевавшим победу велику над њима. И када смо се с радошћу вратили у земљу нашу, о свему Бога славећи и благодарно живећи.

Но, ох, зло и неисправљено оружје ђаволско не допусти доброга и тихога живота нашега. Него посејав, као од почетка злоначелник и пакосник добру, ђаво, пођe и развеја лукаве речи своје ђаволске посред људи отачаства нашега. Брижнога начинише због мене родитеља мога, и тако га раздражише на мене, као да уопште не буде имена мога, ни живота, као што је давно бедни ђаво разбеснео браћу, синове Јаковљеве, на Прекраснога Јосифа, брата њихова, хотећи га продати у туђе земље, да не буде наследник земље оца свога. Но Јакова[1] не остави доброта божија, нити га умртви, као што они мишљаху. Тако и о мени, робу своме, Његова неизрецива мудрост помилова ме од толиких пакости, него ме чак оснажи и моћна ме начини. И постави ме за господина и владара свој земљи отачаства мога и владах година шеснаест, и потом већом чашћу од Вишњега Свевладара десницом ојачан бих. Као што је и Прекраснога Јосифа мудрошћу оснажио и створио га владарем многим народима

---

[1] Треба да стоји: Јосифа.

и целој власти Фараоновој и свему Египту, таквим истим начином, по својој милости, и мене премести од краљевства на православно царство. И све ми даде у руке као и Великоме Константину цару, земље и све стране и поморја и велике градове царства грчкога, као што и раније рекосмо. И Богом дарованим венцем царским венчан бих на царство у години 6854, месеца априла, 14 дан, на велики и пресветли и радостни празник Васкрсења Христова, благословом и руком преосвећенога патријарха Јоаникија, и свима архијерејима сабора српскога. Исто тако благословом и руком преосвећенога патријарха бугарскога господина Симеона и свих архијереја сабора бугарскога. И молитвама и благословом свечаснога збора Свете Горе Атона, протом и свима игуманима и свима старцима сабора светогорскога. Па и од архијереја престола грчкога и свега сабора, који одлучише да ја царствујем. Све се то догодило не по мојој жељи, ни неком силом, него по благослову божијем и других поставише ме царем за сваку православну веру, да славим јединосушну Тројицу у векове. Амин.

Зато и ја, најоданији роб Господа мога Христа, Богом венчани и благоверни цар Стефан, царски скиптар с вером држећи у рукама, и с најљубљенијим сином царства ми, краљем Урошем, и Богом дарованом царицом госпођом Јеленом, пожелех некоје врлине и најистинитије и православне вере законе поставити, како их треба држати и бранити по светој и свесаборној и апостолској цркви Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа, по земљама и градовима, да се не би умножила у области царства нашега нека злоба, зло домишљање и лукава мржња, него да сви поживимо у пуној тишини и мирноме животу и у животу православне вере са свима људима царства нашега, малима и великима, и да постигнемо царство небеско у ономе будућем веку. Амин.

РЕЧ ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА УЗ ЊЕГОВ ЗАКОНИК

I

Мало има састава у српској средњевековној писмености, код којих је припадност њиховој званичној или књижевној врсти било тако тешко одредити као што је то случај са саставом који је сачуван као додатак Душанову Законику у једном јединим рукопису, Раковачком. Њега је први пут објавио Георгије Магарашевић са жељом да му издање већ по свом изгледу буде што ближе рукопису. Ово није постигао, али је том тежњом разумевање текста отежао[1]. Он је из Раковачкога рукописа, који се онда звао Новосадски и био власништво тамошње Српске гимназије, предао јавности из целога Душанова Законодавства само Законик, не упуштајући се при томе ни у опис целога рукописа, ни у расправљање о самом Законику[2]. Истакао је тек толико да се од њега издати текст Законика не слаже с оним из Текелијина рукописа, штампаним у Додатку Рајићевој Историји. Магарашевић је био мишљења да се о Душанову Законику дотле не може озбиљно расправљати, док се не објави тачан текст из Текелијина рукописа, пошто је приметио „велику разлику" између текстова. Зато је молио Саву Текелију да „што скоріе" приреди „вѣрно изданіе" Законика по своме рукопису, „кое кадъ буде, могуће ће быти о овомъ законику обширнія, основателнія и за исторію полезнія учинити примѣчанія"[3]. О саставу који је нашао на крају Душанова Законика у Раковачком рукопису, он је мудро ћутао и оставио своме директору, Павлу Јосифу Шафарику, да у вези с тим саставом начини једну од својих најзагонетнијих и најтежих научних погрешака. Он је, наиме, за бечке „Jahrbücher der Literatur" написао веома важан и пун занимљивости састав „Uebersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmäler älterer Zeiten bey den Serben und anderen Südslawen". У томе прегледу је и опис Раковачкога рукописа, који он још зове Новосадским: „117. Zakonnik oder Gesetzessammlung, enthaltend einen Auszug aus des Matthäus Wlastares Prawilnik, die Rechtsgesetze des Czars Stephan Duschan und einige Beylagen, geschrieben von dem Hieromon. Pachomije, angeblich im Kl. Rakowatz (denn der Name ist an der Stelle eines ausradirten hineingeschrieben), im J. 7209 (1700), 78 Bl. auf Papier in Folio, in der Gymnasialbibl. zu Neusatz.

---

[1] *Летопис Матице Српске*, 15, 1928, 49—53.

[2] *Ibidem*, 14, 1828, 44—62 и 15, 1828, 31—49.

[3] *Ibidem*, 15, 1828, 55.

Im J. 1779 besass die Handschrift der Hieromon. Isaias Pariwodicz, Vikarius im Kl. Rakowatz, um's J. 1820 schenkte sie ein Privatmann dem Neusatzer Gymnasium. Auf dem 53 Blatte steht die Schlussschrift des Kopisten, doch ist in dem Ortsnamen Rakowatz bloss der erste Buchstabe von der Hand des Abschreibers, die übrigen sind an die Stelle der ausradirten von der Hand des Hieromonach Pariwoditsch hineingeschrieben, so dass man nur so viel mit Gewissheit sagen kann, dass die Kopie in einem sirmischen, mit R anlautenden Kloster (Rakowatz, Remeta und Remetica) gefertigt wurde. Die Handschrift enthält: 1.) Inhaltsanzeige, Bl. 1—4.2.) Auszug aus des Matthäus Wlastares Prawilnik, verschieden von dem Auszuge der zwey obigen Handschriften Nr. 115, 116, Bl. 6—53. 3.) Bruchstücke aus dem Justinianischen Gesetzkodex, Bl. 55—57. 4.) Stephan Duschan's und seiner Nachfolger serbisches Rechtsgesetzbuch, Bl. 58—74. 5.) Einige unerhebliche Beylagen, darunter eine reuige Stimme des Stephan Duschan aus dem Reiche der Todten, Bl. 75—78. Das Duschanische Gesetzbuch ist in dem serbischen Ljetopis 1828, Heft III. S. 44—62; IV, 31—55 abgedruckt, doch sind dabey leider sehr zahlreiche wesentliche Fehler und Auslassungen mit unterlaufen, so dass der Abdruck für den Forscher ganz unbrauchbar ist"[4].

Ја сам намерно исписао цели Шафариков опис Раковачкога рукописа, пред чији крај он вели за састав о коме је овде реч да је „покајнички глас Стефана Душана из царства покојника". Ко год прочита овај састав, ма колико пута, што га више буде читао, све ће се већма морати чудити и у чуду питати — шта је у њему могло дати Шафарику повода или, тачније, шта га је могло завести, да овај састав назове „покајничким гласом Стефана Душана из царства покојника"?

На првоме месту — поред свега високога поштовања према Шафарику — мора се помислити на његово тадашње још недовољно познавање старога српскога језика. Право на ову сумњу и слутњу даје начин на који је он 1826 изложио садржину Душанова Законика, из које се јасно види да Шафарик тада није тачно разумео чак ни довољно јасне чланове Душанова Законика[5]. То, уосталом, није он ни тајио,

---

[4] *Jahrbücher der Literatur*, LIII, 1831. Anzeige—Blatt für Wissenschaft und Kunst, 41. Ово место је прештампано: *Šafařík P. J.*, Geschichte der südslawischen Literatur. Aus dessen handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von J. Jireček, III, Das serbische Schriftthum, 1865, 224—5; ту је само модернизиран правопис.

[5] „Unter dem ersten serbischen Car, Dušan dem Mächtigen, (1336—1356), erstieg nicht nur die Macht des Landes den höchsten Gipfel, sondern auch die Nationalcultur und hiemit die Literatur fingen an fröhlicher zu gedeihen. Bei so vielen Kriegen gegen das Ausland verwahrlosete Dušan das Innere seines Reiches nicht. Man hat von ihm ein Gesetzbuch aus dem J. der Welt 6837, d. i. n. Chr. 1349, welches um so wichtiger ist, da es über den inneren Zustand des Reichs und über die damals erstiegene Stufe der inneren Cultur Aufschlüsse gibt, während die übrigen hinterbliebenen historischen Nachrichten nur von Kriegen und rauschenden Begebenheiten handeln. Ungarn und andere Länder haben kein so frühes Gesetzbuch aufzuweisen. In dem ganzen Gesetz weht ein edler und milder Geist der Menschlichkeit*; zuerst wird für das Christenthum und Kirche gesorgt, und vom geistlichen Gericht, von Mitropoliten und Bischöfen, von Presbytern gehandelt; Gefangene oder Sclawen, die , aus der Gefangenschaft entwischt, sich an den Hof des Cars, oder zu einem Diener des Cars, zu einem Geistlichen oder Edelmann geflüchtet hätten, sollten frey seyn; Fremde übergaben beim Ankommen in einer Stadt oder in einem

чак и много касније, али када се радило о члановима које је заиста тешко разумети; Шафарик је то учинио када је преводио Душанов Законик на немачки у издању А. Кухарскога, за које је он приредио српски текст претежно баш по Раковачкоме рукопису; своје бојазни и недоумице сместио је највише у примедбе које иду уз немачки превод[6].

Павле Јосиф Шафарик је своје мишљење о верности и вредности текста Душанова Законика по Раковачком рукопису три пута мењао, сваки пут све више у његову корист[7]. Но о Раковачком рукопису Душанова Законика није прилика овде опширније расправљати, када се, пре свега, ради о саставу који се у томе рукопису налази после Законика, и о чијој је садржини Шафарик дао сасвим погрешан суд.

Издање овога састава у Летопису Матице Српске остало је — сме се рећи — не лако приступачно и зато скоро сакривено. Но радозналоме погледу А. Мајкова оно није измакло. Он се у своме веома брижљиво састављеноме прегледу рукописа и издања Душанова Законика својски трудио да и с језичке и са садржајне стране разјасни овај чудни састав. По својој спреми, и према своме главном задатку, Мајков је ипак највише расправљао о језику Раковачкога рукописа уопште и овога састава посебице[8]. Ја ћу се, наравно, држати само његова разлагања о саставу цара Стефана Душана. Мајков га зове поговором Законику и, задивљен његовим чудним почетком, упушта се у претпоставке о тобожњем правоме почетку на претходној страни Раковачкога рукописа. Иначе савестан и обазрив, Мајков у овим слутњама није имао право, јер белешке, на које он мисли, немају никакве везе са саставом цара Душана; то су мудре реченице, незнањем или непажњом преводиоца или преписивача јако замагљене, особито друга од њих. Мајков два пута назива овај састав цара Душана поговором Законику, али када је касније, у другој вези, узео реч о њему, он га назива граматом[9].

Велико дело А. Мајкова, у коме има незастаривих одељака, написано с колико учености с толико исто и љубави о српском језику и о српској прошлости, дочекано је међу Србима с високим поштовањем и дубоким дивљењем, које заиста и заслужује. Но, цело није на српски

Dorf ihre Sachen dem Wirth, der für sie haften musste; wenn ein Grundbesitzer einen Reisenden nicht beherbergen wollte, so hatte dieser das Recht sich in seinem Dorf einzuquartieren, verlor er etwas, so musste es der ersetzen, der sich geweigert hatte, ihn aufzunehmen; Kaufleute und ihre Waaren wurden vorzüglich durch das Gesetz geschirmt, und Gewaltthätigkeiten und Räuber durch die Strenge der Strafen abgehalten u. s. w.". *Schafarik P. J.*, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826, 208—9.

* Ово је место прегледано из Риса: „Stephan Duschan gab 1349 ein Gesetz, das sich unter den Denkmälern der Art aus dem Mittelalter vorzüglich auszeichnet; es haucht durch und durch den edelsten und mildesten Geist". *Rühs F.*, Handbuch der Geschichte des Mittelalters, 1816, 845.

[6] *Kucharski A.*, Antiquissima monumenta iuris Slovenici, 1838, 171—211; примедбе 212—26.

[7] *Зигель Ѳ.*, Законникъ Стефана Душана, 1872, 45—62. *Флоринскій Т.*, Памятники законодательной дѣятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ, 1888, 244—9.

[8] *Майковъ А.*, Исторія сербскаго языка по памятникамъ, писаннымъ кирилицею, въ связи съ исторіею народа, 1857, 31—40.

[9] *Ibidem*, 240.

преведено, него је само српску историју из њега пренео на српски Ђура Даничић. Ова је тако брзо разграбљена да је доживела и друго издање, које је много и с поносом читано. У овој историји Мајков није опширно расправљао о саставу цара Душана, те је на њега скренута шира пажња тек од Стојана Новаковића. Он је, наиме, у своме првом издању Душанова Законика по Призренском рукопису у шестом одељку предговора прештампао овај царски састав под натписом „Душаново писмо о законику" и овако правдао свој поступак: „На завршетку ставићемо и Душаново писмо о законику које је по Раковачком рукопису на завршетку законика штампано у „Срб. Летопису 1828", IV стр. 49—53, а које нема штампано у Шафарика ни Миклошића. Није нам познато, да ли су ти писци из каквих узрока изоставили то писмо. Ми га штампамо опет за то, што смо ради у ову књижицу смјестити све што се овога нашега споменика тиче"[10]. За Новаковића је, осим истакнутога разлога, било, држим, и то важно што је Мајков с много упорности покушавао да реши загонетку, коју је у вези с овим саставом осећао. Он је прихватио и други натпис који је Мајков дао речи цара Душана и назвао је писмом. Само колебање у називању овога састава није било од толике важности за даља научна истраживања колико чињеница да је састав прештампан и на тај начин наука изазвана, да рекне тачан суд о њему, јер је Шафариков био несумњиво нетачан, а код Мајкова има два назива, те је и то стварало обавезу даљега истраживања.

Стојан Новаковић је за своју малу књигу пожњео велику похвалу с онда најпозваније стране — од Ђуре Даничића. Овај је у своме ласкавом приказу Новаковићева издања Законика о саставу којим се бавимо написао ово: „Još je veliko dobro učinio u predgovoru što je iz Srb. Ljetop. 1828, IV, preštampao zanemareni pogovor Dušanov k zakoniku (str. XXIII—XXVI)"[11]. То је Даничић написао само годину дана после Новаковићева издања Законика и тиме, вољан сам веровати, што је овај састав назвао занемареним изазивао још јаче занимање за њега. Оно, заиста, и није изостало.

Досада сам изређао три различита мишљења о природи састава цара Душана, сачуванога на концу његова Законика по Раковачкоме рукопису — Шафариково, да је покајнички глас из царства покојника и два Мајковљева, једно, да је поговор Законику, и друго, да је повеља, што је Новаковић, можда, желео проширити у значењу, назвавши га писмом.

Годину дана након Даничићева приказа Новаковићева издања Душанова Законика морао се осврнути на овај састав цара Душана Т. Зигељ у своме издању Законика, које по својој научној вредности високо премаша Новаковићево. Овај је само утврдио да Шафарик и Миклошич нису штампали Душанов састав, али се није упуштао у довијање „из каквих узрока" су они изоставили „то писмо". Зигељ није био толико уздржљив као Новаковић него је поставио овакво

[10] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, 1870, XXII—VI; овај део предговора: XXII—III.

[11] Ситнији списи *Ђуре Даничића*, I, 1925, 434.

питање: „Удивительно, что эту приписку не напечатали ни Шафарикъ, ни Миклошичъ; не считали-ли они ее подложною"[12]. Пун опрезности, Зигељ назива овај Душанов састав само додатком, записом, и из далека наговештава да би могао бити фалзификат, те да би га због тога могли при издавању старих српских споменика презрети Шафарик и Миклошич. Но овај састав, заиста, није никакав фалзификат; автобиографије и автобиографски фрагменти су, иначе, у Средњем веку тако ретки, да су неки од њих, безразложно, проглашавани за фалзификате.

Иако ћу ја у даљем разлагању бити веома штедљив при низању различитих мишљења о овоме саставу цара Душана, ипак не смем изоставити шта је Иларион Руварац мислио о њему. Он се никада није дубље упуштао у историју српскога права Средњега века, мада је учио, и изучио, права, па је и при расправљању о овоме саставу остао у границама политичке и ратне историје. У својим „Прилошцима к објашњењу извора српске историје" Руварац је седамнаестом дао натпис „Господство Јашко", и у њему с много знања и оштроумности расправио замршено питање о српским непријатељима приликом битке код Велбужда, 1330, за коју је овај састав веома важан извор[13]. И. Руварац — што је веома важно — сматра тај састав делом Душановим и прво га зове поговором Законику, а мало даље поговором или записом. Први пут, дакле, као и Мајков у првом случају, а други пут исто тако и слично Зигељу; и он је, према томе, био неодлучан. Тимотеј Флорински пошао је за првим називом Мајкова. Он као да није могао веровати да је Шафарик прогласио овај састав цара Душана „покајничким гласом", па је претпоставио, да је тај раније и постојао у рукопису, али да је изгубљен, што је све нетачно, а „въ настоящее время въ рукописи оказывается только грамота Душана, относящаяся къ обнародованiю Законника, почему то оставленная безъ вниманiя Шафарикомъ"[14]. Оваква претпоставка ласкава је за Флоринскога, али је неодржива. Из описа рукописа у Шафариковој библиотеци ми знамо да је Раковачки рукопис у потпуности сачуван; Г. Воскресенски и М. Сперански, описујући Шафарикове рукописе, нису уопште улазили у расправљање о крају Раковачкога рукописа[15]; то, наравно, није учињено ни у краткоме списку и опису Шафарикове библиотеке, где је споменут Раковачки рукопис[16].

Мишљење о овоме саставу цара Душана као о „покајничком гласу из царства покојника" било је, заиста, већ давно покојно, када га је

---

[12] *Зигель Ѳ.*, Законникъ, 1872, 35.

[13] *Гласник*, XLIX, 1881, 17—21; назван поговором: стр. 17; назван поговором или записом: стр. 19.

[14] *Флоринскiй Т.*, Памятники, 245. Ја бих, ипак, волео да сам видео и оригинал Раковачкога рукописа, а не само фотографију.

[15] *Воскресенскiй Гр.*, Славянскiя рукописи, хранящiяся въ заграничныхъ библiотекахъ: Берлинской, Пражской, Вѣнской, Люблянской, Загребской и двухъ Бѣлградскихъ, Сборникъ Отд. русск. яз. и слов. ИАН, XXXI, 1, 1882, 16—30. *Сперанскiй М.*, Рукописи П. I. Шафарика, 1893, 62—3. Упор.: *Vašica J.* * *Vajs J.*, Soupis staroslovanských rukopisů Národního Musea v Praze, 1957, 501.

[16] Catalogus librorum, incunabulorum, codicum manuscriptorum, chartarum geographicarum, quae olim ad bibliothecam *Pauli Josephi Šafařík* pertinebant, 1862, 111.

Драгиша Мијушковић ради намераванога што дубљег утиска своје, иначе сваке пажње вредне, расправе о Законику ставио на сами њен крај. То је једна звучна тирада, која је, као и многе њој сличне, сасвим промашила свој циљ: „Од некадањег самосталног и јединог закона, Душанов Законик постаде део српско-византијске компилације, саставни део зборника целокупног важећег и неважећег српско-византијског права из кога се чуо покајнички глас Стефана Душана из Царства мртвих (Schafarik, Geschichte der südslav. Literatur III, 225) од неког очајног калуђера, који је у великим смеровима које је имао Душан гледао његов смртни грех за који испаштају његови потомци“[17].

Само три године после Мијушковићеве расправе објавио је Стојан Новаковић своје друго издање Душанова Законика по Призренском рукопису: Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, 1898. Он је у њему испред старосрпскога текста Законика штампао овај Душанов састав с натписом „Цара Душана наредба о законодавној радњи, око 1346. Из преписа Раковачког“[18]. Дакле, с новом карактеристиком, наредба, за коју се сме рећи да ју је Новаковић, по месту где ју је штампао, сматрао предговором Законику; тако га је схватио и Константин Јиречек, када међу изворима за битку код Велбужда истиче: „Stephan Dušan in der Vorrede zum Gesetzbuch“[19]. Новаковић је приликом штампања овога састава гледао у њему Душаново дело и предговор Законику. Касније је, међутим, изменио своје мишљење, несумњиво на горе. У својој расправи „Средњевековна Србија и Римско право“ упустио се Новаковић у овакве претпоставке, које он, истина, никоме не натурује: „Уз друго издање Душанова Законика ми смо саопштили цара Стефана наредбу о законодавној радњи, која се везује за време око 1346, као године проглашења царства. Штета што нам је то писмо познато само по познијем једном препису. На завршетку тога писма цар Стефан говори како је вољан био, да са царицом Јеленом и краљем Урошем изнађе штогод што је за врлину и за свеистиниту и православну веру, и да постави законе како треба, те да помогне свету цркву по својим земљама и градовима, да се не би у царској му држави умножила злоба, лукавство и завист, него да у царству свак мирно и безбедно поживи! Ми смо, штампајући то писмо 1898, мислили да се оно тиче српскога Законика. Данас бисмо пре били склоњени да мислимо да се оно тиче управо превода Властарева Синтагмата. Али је и то само претпоставка, пошто правога аподиктичког основа за такво тврђење немамо. Душанов Законик и сам упућује на законе црквене и светих отаца у пословима који се тичу цркве. Питање је само да ли Законик упућуіе на светосавски превод горе поменутог Фотијевског Зборника или — може бити

---

[17] *Мијушковић Д.*, Систем Душанова Законика, Српски преглед, 1895, 181.

[18] *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, 1898, 3—5.

[19] *Jireček C.*, Geschichte der Serben, I, 1911, 362. Тако на томе месту као и у првој маргиналној ноти уз руски превод своје Историје Бугара, где спомиње овај састав: „Иванко Басараба отъ 1330. г. въ увода къмъ Душановия законникъ“. *Иречекъ К. И.*, История на Българитѣ, поправки и добавки отъ самия авторъ, 1939, 210. Но мало даље назива овај исти састав поговором: „епилогътъ на Душановия законникъ“, *Ibidem*, 212, 214.

— на савремени превод Властарева Синтагмата?"[20] Ове последње Новаковићеве речи изазвале су исправку Никодима Милаша, а његову претпоставку да се Душанов састав, о коме је реч, тиче превода Властарева Синтагмата није нико жив прихватио, што је и сасвим у реду.

Историчари српскога средњевековнога права гледају у овом саставу цара Душана, сагласно с Мајковим и Флоринским, најчешће повељу. Александар Соловјев назива га или повељом или повељом „која изгледа као предговор Законику"[21]. Теодор Тарановски прво вели о њему да је повеља, а мало даље, ослањајући се на Новаковића, да је наредба[22]. Заљубав правичности морам нагласити да сви они који називају овај састав цара Душана повељом не заборављају да би то била повеља нарочите врсте, sui generis, и да би била још сасвим непотпуна.

Како се види, број званичних и књижевних врста, којима је овај састав цара Душана називан, изнимно је велики: покајнички глас из царства покојника, поговор Законику, повеља, писмо, предговор Законику и наредба. Сасвим усамљено и веома скромно поменут је овај састав и као аутобиографска белешка[22a]. Разуме се, да се већ при самом помену речи аутобиографија мора код овога састава истаћи да код њега сме бити речи само о одломцима из аутобиографије, о фрагментима, који су у њему сачувани, као што је, нажалост, и опис живота цара Стефана Душана у Животима краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила и његових настављача остао недовршен, торзо.

Реч цара Душана уз његов Законик није важна само због његове личности, него је због свог аутобиографског карактера знаменита и као књижевна врста у Средњем веку, када је настала, и то изнимно ретка врста, те зато препуна занимљивих проблема, скопчаних с том врстом књижевнога стварања.

II

Где су разлози, због којих је реч цара Душана, сачувана уз његов Законик у Раковачком рукопису, доживела тако много покушаја да се одреди њена званична или књижевна врста? Да ли они леже већ у самоме рукопису, у коме је она до нас доспела, или у њеном облику и садржини? Одговор треба тражити и у једном и у другоме правцу. Реч цара Стефана Душана сачувана је у Зборнику, што га је у једном

[20] *Архив за правне и друштвене науке*, I, 1906, 221.

[21] *Соловјев А.*, Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка, 1928, 71.

[22] *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, I, 1931, 125 и 126.

[22a] *Радојичић Ђ.*, „Животно дело" цара Стефана Душана (аутобиографска царева белешка испред Законика), Република, бр. 509, 2 август 1955, тамо и превод с коментаром. *Радојичић Ђ.*, „У тамним облацима ка сунчаним најсветлијим зрацима" (Књижевна стремљења деспота Стефана Лазаревића), Летопис, 377, 1956, 583. Овде се за овај састав цара Душана вели да је увод повељи, којом је цар „проглашавао ступање на снагу свога Законика".

фрушкогорскоме манастиру 1700 године преписао јеромонах Пахомије[23]. Она се налази сасвим на концу Зборника, на његова последња три листа, обухватајући непуна два и по од њих. Препис је обављен у манастиру, чије име почиње с писмом Р, али то није био Раковац, јер је у запису од места преписивања остављено само почетно Р преписивача, док су остала писмена istругана, и на њихово место додано име манастира Раковца. П. Ј. Шафарик био је мишљења да је овај нелепи чин извршио Исаија Париводић, наместник раковачки, једно време власник Раковачкога зборника. Још је Шафарик помишљао да је место Раковца могло стојати Ремета или Реметица, али можда би се смело мислити и на Раваницу, иако се сремска Раваница, у то доба, редовно зове Врдник; ја сам међу монасима овога манастира пронашао и једнога Пахомија, који би могао бити преписивач, али то је име међу монасима толико често да се на ову чињеницу не сме одвише много полагати[24]. Друго је важније: Преписивач Раковачкога зборника био је веома неук и непажљив, а није га красила ни оштрина разумевања. У рукопису Душанова Законика — да се само њега држим — с кога је он обављао препис, били су листови испретурани и на тај начин садржина веома поремећена. Он то уопште није приметио, него је сасвим механички преписивао, и тако здруживао у привидну целину чланове Законика, који су раздалеко један од другога и између којих никакве садржинске везе нема; овако како је преписан, издао га је Георгије Магарашевић у Летопису, док је П. Ј. Шафарик сабрао расуте делове, поређао их како треба и тако штампао у издању А. Кухарскога[25]. Преписивачу није била једина мана што је разбио целину Душанова Законика. Имао је он још мана и манија. Ево нешто од њих: Речи које није разумео писао је исквaрено, а главна манија му је била да украшава крајеве прве речи у сложеним речима и поједине речи са словом х изнад последњег слова и тако прави бесмислице и ствара забуну; о једној од њих биће још речи.

Ето, у таквом зборнику и од таквога преписивача сачувана је Реч цара Стефана Душана уз његов Законик. Стојан Новаковић је много жалио што је она доспела до нас само у једном од многобројних рукописа Законика, али је жаљење још оправданије, када се узме на ум, какав ју је преписивач преписао. Па ипак му морамо бити од срца благодарни, јер је он учинио шта је могао и како је умео, а да њега није било, наша би историјска, правна и лепа књижевност остала без овога састава, који је с историјскога, правнога и књижевнога гледишта изнимно високе вредности.

---

[23] Пахомијев запис саопштио је прво Георгије Магарашевић: Летопис, 15, 1828, 54. То је превидео *Т. Флорински*, те га је издао као тобоже дотле необјављен: Памятники, 244—5. Врло брижљиво га је штампао *М. Сперански* у своме Опису Шафарикових рукописа: 62—3. Одатле га је преузео *Љ. Стојановић*: Стари српски записи и натписи, I, 1902, бр. 2080, стр. 479—80.

[24] *Руварац Д.*, Опис српских фрушкогорских манастира 1753 год., 1903, 55.

[25] *П. Ј. Шафарик* је био незадовољан издањем Кухарскога: *Paul K.*, Památky slovenského práva v pracích P. Jos. Šafaříka, Slovenská miscellanea, Sborník, Uspořádili J. Jirásek a F. Tichý, 1931, 50.

Иако су особине преписивача Раковачкога зборника довољно јасно истакнуте, ипак не треба сасвим презрети начин како је код њега распоређен текст Речи цара Душана, јер је он преписивао с несумњиво старога и доброга рукописа, па је, можда, сачувао и распоред текста како га је тамо нашао.

У Раковачком рукопису раздељена је Реч цара Душана јасним знацима на ова три одељка: У првоме је свечана интитулација цара Стефана Душана и опис његова живота у првом лицу, у ја-причању, како се то сада говори, све до сукоба с оцем, у другом одељку наставља цар опис свога живота од сукоба с оцем до крунисања за цара, а у трећем одељку износи цар Стефан Душан мотиве свога законодавнога рада.

По своме облику има ова Реч цара Душана извесну, веома малу, сличност с његовим повељама, а по својој садржини је сасвим јасна аутобиографија, истина, непотпуна, али ипак аутобиографија.

Сличност овога састава цара Душана с његовим повељама, и са српским повељама уопште, јесте, пре свега, у томе што и он почиње с интитулацијом, значи, с једним одељком повеља. Такав почетак није срећан с композиционог гледишта, јер, у овом случају, претпоставља једно разлагање пред собом — што је већ А. Мајков осетио — у коме би биле изражене или високе идеје, на које се издавач повеље угледа, или би се, што би у овом случају било природније, описивала дела предака, која издавач повеље жели наставити. Реч цара Душана уз његов Законик почиње, наиме, овим речима: „**Тѣмьже и азь вьноукь· и сынь ихь· и ѡтрасьль благаго корене их· Светых богоисповедних родитель и прѣродитель моих· нарещи се рабь христоу Стефань**“[26]. Ово „**Тѣмьже**“ налази се у уводноме делу многих српских повеља, све од Хиландарске повеље Стефана Немање[27], али се њиме нарочито обилато служио цар Душан у реченици која претходи набрајању његових земаља, титули. Ст. Станојевић у својим Студијама о српској дипломатици није употребио сву изворну грађу, док је у одељку о интитулацији обрађивао титуле краља и цара Стефана Душана[28]. Грађе има више, и за расправљање на овоме месту од ванредне је важности истаћи повеље Душанове руском манастиру св. Пантелејмона на Светој Гори. Тамо су примери најближи по садржини, па, чак, и по речима почетку овога састава цара Душана, али и у даљем разлагању у њему, из кога ја, већ овде, истичем Душаново позивање на пример цара Константина Великога и на важност законодавнога рада.[29]

---

[26] Ово је препис с фотографије. Где после последњег сугласника у речи нема ь, то значи да је он писан изнад линије.

[27] *Miklosich F.*, Monumenta Serbica, 1858, 4.

[28] *Станојевић Ст.*, Студије о српској дипломатици, Глас, XCII, 1913, 149—52. О титули краља и цара Стефана Душана: *Jireček C.*, Geschichte der Serben, I, 1911, 386—7. *Jireček C.*, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, I, 1912, 11. *Динић М.*, Српска владарска титула за време царства, Зборник радова Српске академије наука LIX, Византолошки институт, 5, 1958, 9—19.

[29] *Гласник*, XXIV, 1868, 232-3, 238 и 243.

„Тѣмьже и азь“ значи, разуме се, тако и ја, такођер и ја, али ако би се ипак ко устезао да прихвати овакав превод, онда треба погледати како су те речи превођене у Средњем веку. Ево, мислим, сјајнога примера за то: Стефан Дабиша, босански краљ, угледајући се у рашке повеље, на одговарајућем месту вели: „Ѳакожде и азь,“, дакле, такођер и ја[30].

У ређању земаља и народа под царском влашћу Стефана Душана број и ред је у овом његовом саставу традиционалан, осим једнога јединога случаја: Пространа титула Душанова обогаћена је Фругијом, која је — како и треба — стављена иза Диса (Запада) и Поморја, а испред Арбанаса. Стари Срби су знали да је Фругија Француска, али им је и то било јасно, да се овде не ради о њој, него о латинским, франачким, поседима на југозападним српским границама, које је цар Душан присајединио својим земљама. Тако је Фругија доспела у пространу титулу српскога цара.

Почеци књижевнога стварања веома су дуготрајни и мучни, па су се због тога једном постигнуте формуле врло често преписивале. При томе су, јасно је, оне понекад уношене у текст где им је по смислу место, али су понекад и сасвим неумесно и неупутно увлачене у текст. У овоме саставу цара Душана већ готова формула испред саме интитулације, заједно с интитулацијом, примљена је као претстављање у автобиографији, где, на почетку, ваља рећи ко је пише, чији је и шта је тај који је пише. Цар Душан је тачно по томе поступио, и пошто је рекао ко је, чији је и шта је, он истиче главну сврху овога свога састава: „вьсе истиноу изрекоу житїа моего дѣло・иже ѿт юности моее“. Жеља за писањем автобиографије не може се, заиста, тачније и јасније исказати.

У наставку разлагања, цар Душан сасвим укратко описује миран и тих живот са својим оцем, као његов савладар, да би брзо прешао на сукоб са седам непријатеља, који су се подигли на Србију. Овај насртај на Српске земље приписује Душан, по утврђеним средњевековним схватањима, злонамерном ђаволском наговарању, коме су подлегли: грчки цар, Андроник III, бугарски цар Михаило, његов брат Белаур, Александар, каснији бугарски цар, затим Иванко Басараба[31], Александар, цар у суседству живућих Татара и Господство Јашко. Иларион Руварац је, из довољно збрканога текста, тешко отребио баш седам српских непријатеља, нарочито се задржавајући на Господству Јашком, које му је и дало повода за овај његов прилог. Он је сасвим тачно слутио да се ради о Молдавији, земљи у којој су некада живели Алани, које руски летописци називају Јасима или Осима, данас Осетима на Кавказу[32];

---

[30] *Miklosich F.*, Monumenta Serbica, 1858, 221.

[31] Док цар Душан ређа Дубровчанима своје непријатеље, он, између осталих, не заборавља ни Грке, ни Бугаре, ни „Басарабину земљу“: *Miklosich F.*, е. с., 146. Из маргиналних примедаба К. Јиречека уз његову Историју Бугара види се колико је он ценио споменути Прилог И. Руварца у вези с Господством Јашким и Басарабом: *Иречек К. И.*, История на Българитѣ, поправки и добавки отъ самия, авторъ, 1939, 213 и 215. Упор. и Archiv für slav. Phil., XIII, 1888, 357, 363.

[32] Како данас изгледа део земље Осета може се видети из описа и слика у књизи: *Рубилин Е. В.*, Почвы предгорий и предгорных равнин северной Осетии, Акад. наук СССР, 1956.

име Јаса остало је у називу главнога града Молдавије, Јаша. Биће да је ова множина тадашњих српских непријатеља повећана, као што је и број њихове војске, осамдесет хиљада, увеличан. Душан се хвали да је он само с петнаест хиљада војника, које је сам спремио за борбу („иже на бранЬ оуготовани мною") кренуо против непријатеља и победио их код Велбужда славном победом, исто онако као што су некад Израиљци победили фараона. Радост због победе покварена је, опет ђаволским лукавством, које је подигло родитеља Душанова против њега да га сатре и да му име уништи. Но Душана је, вели он, избавила божија благост, као некада Прекраснога Јосифа од беса његове браће. Он се још оснажио и омоћао те постао господар све Српске земље. Владао је шеснаест година, а потом је, као Прекрасни Јосиф, постао силан и, божјом милошћу, премештен је од краљевства на православно царство: „ТѣмЬже ѡбразомЬ по того милости и мене прѣложи ѡт кралевЬства на православное царство."[33] Њему су, као Константину Великоме, дате земље, приморја и градови грчкога царства, па је на Ускрс године 6854, четрнаестога априла крунисан од српскога патријарха Јоаникија, бугарскога патријарха Симеона, с протом и високим монаштвом светогорским и престолом грчким за цара. Постављен је, истиче Душан, за цара у сваку православну веру.

Држећи царски скиптар у рукама, Стефан Душан је одлучио, заједно са сином, краљем Урошем, и супругом, царицом Јеленом, поставити законе по земљама и градовима, како се у царству не би умножила злоба, пакост и лукавство.

Са́свим јасно се, мислим, види да је ово изразито аутобиографски састав, у коме су као главни одељци у животу цара Душана истакнути ови: Његово порекло од српских владара, пространство његове државе, његов миран и тих живот у савладарству с оцем, Урошем Трећим, све док нису напали на Србију многобројни непријатељи, који су, заслугом Душановом, побеђени. Опет је наступило доба мира и радости, када је букнуо раздор између старога и младога краља, из кога је Душан изишао као победник. Краљевао је шеснаест година, када је божијом, а не својом, вољом и благословом других узвишен за цара. Као такав, он је сматрао својом најпречом дужношћу дати земљи добре законе и мир.

Ова реч цара Стефана Душана уз Законик таква је доспела до нас да јој се главна садржина може сасвим сигурно разабрати, али у тексту има јамачно и исквварених места, која отежавају разумевање. Она су последица преписивачева неразумевања текста. При томе је најгоре прошао онај одељак у речи цара Душана, где су изређани српски непријатељи приликом битке код Велбужда. Али има и иначе тешкоћа

---

[33] Упор.: „подвигохЬ санЬ кралевЬскы на царЬство". *Новаковић С.*, Законски споменици српских држава средњега века, 1912, 677. О православном царству: *Тарановскій Ф.*, Нѣсколько идіографическихъ чертъ стараго сербскаго права, Conférences des historiens d'états de l'Europe orientale et du monde slave II, 1928, 271—80. *Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањићкој држави, I Део, Историја државног права, 1931, 122.

при утврђивању разумнога текста, од којих је једна дала повода Стојану Новаковићу да поред шест слова, којих смисао није могао ухватити, стави своју примедбу[34]. За њега је препис овога места из састава цара Душана обавио Ђорђе Поливка, са својим познатим и пространим знањем и дубоком савесношћу. Но ја морам истаћи да је пред Новаковићем стојао само препис оригинала, истина, савесно сачињен, али ипак препис, док ја располажем с фотографијом текста. Тих шест слова стоје код Новаковића овако написана „иниχмь“, и он их није схватио. Међутим, њихово значење постаје сасвим јасно када се χ стави изнад *м*, како стоји у оригиналу, и када се узме на ум да је преписивач Раковачкога рукописа имао већ споменуту манију, да изнад последњих слова у речи ставља χ. Према томе, горњих шест слова треба читати „инимь“, што има смисла и потпуно одговара месту на коме реч стоји; ово није у овоме саставу цара Душана једини случај страснога стављања χ где му нема места; има их још више; има их, наравно, у целоме Раковачкоме рукопису множина и, шале ради, да истакнем, како је преписивач написао чак „ѡ попашиχ“; у већини случајева ипак није тешко утврдити шта тако улепшана реч значи; но без ових украса текст би јамачно био лакше разумљив.

Ја сам намерно истакао да је ово Реч цара Стефана Душана уз његов Законик, како бих оставио слободу одлучивања — да ли је она предговор или поговор Законику. Пошто је, међутим, сврха и предговора као и поговора, да се истакну главне идеје дела за које је написан, то не би било сметње сматрати га било једним, било другим, али јамачно је најтачније сматрати овај састав цара Стефана Душана поговором, аутобиографске природе, Законику.

А да ли се сме у веку у коме је Душан живео уопште говорити о аутобиографијама или бар о аутобиографским фрагментима? И, ако се сме, да ли овај састав цара Стефана Душана има с њима сличности? И још нешто, да ли у српској књижевности и писмености пре XIV в. има аутобиографских фрагмената и нацрта аутобиографија? Одговор на овде постављена питања налази се у идућем одељку.

III

Аутобиографска књижевност је исто толико стара колико и писменост, и по најстаријим сачуваним нам аутобиографијама јасно се види да још испред њих стоји дуг развитак аутобиографије нама досад непознат. Први познати нам већи натписи из старовавилонске, египатске, асирске, нововавилонске и персијске прошлости претстављају великим делом аутобиографије владара и осталих моћника. Њихов унутрашњи распоред је тако једнолик и толико чврст да се баш из њега сме закључити, да су такве аутобиографије плод дугога развитка. Схема је увек иста: Име владара, низ његових предака и списак његових славних дела. То је схема, али садржина, наравно, није тако чврсто везана за

[34] „Овако је ово место исписао и г. Поливка у Прагу. Не знам како треба читати та слова“: *Новаковић С.*, Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, 1898, 5. Георгије Магарашевић је ставио χ изнад н: *Летопис*, 15, 1828, 52.

традицију. Има, нпр., аутобиографија с верском наменом и садржином, као што су често египатске, а има их с ратничким крволочним бесом састављених, као што су асирске, од чије се грозоте при читању и данас кожа јежи, има их државничких, са свечаном дикцијом самима собом задовољних владара и политичара, има их састављених да се из њих осети множина и лепота доживелих уживања. И то није све. Разноликост садржине је огромна, али схема остаје, и она је сачувана и у аутобиографији цара Стефана Душана — име, помен предака, пространство царства, списак најважнијих догађаја у животу и, као особитост, истицање намере о законодавству и миру, која није туђа византинским законским збиркама.

Састављање аутобиографија свих времена, свих народа и свих појединаца истиче из урођене жеље за славом и из тежње за вечном успоменом међу будућим поколењима. Зато су у аутобиографијама, особито у онима на свечаним споменицима, здружене слике с текстом да би се тако овековечила и фигура и дела лица на које се натпис односи. Слике су што је могуће свечаније, а текст може бити у стиховима и у прози, али стиховане аутобиографије су, мислим, старије, какве су оне и код данашњих примитиваца — стиховане и у ја-причању.

Што је свест о властитој индивидуалности јача и развијенија, то постаје аутобиографија све сложенији и све дубљи људски документ, те на тај начин све поузданије средство за разумевање личности уопште и тим путем и за схватање времена у коме је дотична личност живела и радила. У аутобиографијама се, заиста, може с највећом поузданошћу пратити издвајање личности из њене околине, које се постизава веома мучним напорима човека око самога себе и око вајања своје индивидуалности.

Овако развијене личности јављају се у људском развитку веома споро, а аутобиографије таквих лица, с пуном свешћу о својој индивидуалности, још спорије, редовно тек на концу епохе за коју су карактеристичне.

У целој античкој књижевности, грчкој и римској, број аутобиографија, које заслужују то име, веома је мален. Има их до десетак, те се још и за њих мора истаћи да су, на штету своје искрености, веома зависне од реторике и филозофије. Задржале су извесне особине прве чувене аутобиографије класичкога доба, фингиранога говора Исократова, Ἀντίδοσις, који је он написао под крај свога живота, у осамдесет и другој години, да би у њему пружио слику свога убеђења и свога целога живота[35]. У низу веома занимљивих и редовно стилски јако углађених аутобиографија Старога века стоје, на њихову концу, св. Августина Confessionum libri XII. Ово је величанствен пример аутобиографије у виду исповести, чијих зачетака има већ на Истоку, особито у вези с верски задахнутим исповедањем, али Исповести св. Августина високо их надмашују и отварају сјајан низ чувених аутобиографија и аутобиографских фрагмената исповедне садржине.

---

[35] *Misch G.*, Geschichte der Autobiographie, I, Das Altertum, 1. Hälfte, 3, 1949, 158.

Исповести св. Августина настале су већ пред почетак сутона Римске империје, која је пола столећа после његове смрти, у своме западноме делу, била преплављена младим варварским народима. У гашењу и сурвавању свих античких високих достигнућа удавила би се, како се веровало, и развијена личност, свесна своје индивидуалности, те би се растопила у једнообразној множини људи, у маси.

Високодаровити Јаков Буркхард поставио је у своме класичноме делу „Култура Ренесансе у Италији" (1860) хипотезу, да се личност свесна своје индивидуалности угасила с крајем Старога века и да се човечанство на Западу извило до тога високога достигнућа тек у доба Хуманизма и Ренесансе. По таквом схватању и автобиографије су постале опет могућне тек од тога доба, пошто се, веровао је Буркхард, човек Средњега века утапао у својој средини, која је управљала његовим животом, а не он сам. Одајући пуно признање дубокој учености и смелом полету Јакова Буркхарда, мора се истаћи да је модерна историјска наука несумњиво доказала, да је овај део његове претпоставке исто толико нетачан као и онај, да средњевековни човек није имао смисла за природне лепоте, који да се јавља тек у доба Хуманизма и Ренесансе. Нико разборит и обавештен не пориче да је човек у Средњем веку био зависнији од своје средине по свима својим схватањима неголи модерни, али и у Средњем веку су постојале високо развијене личности, свесне своје особитости и, што је овде особито важно, способне и вољне да саставе своје автобиографије или да бар даду автобиографске фрагменте. Пуних автобиографија у Средњем веку, заиста, нема на претек, свега непуна десетина[36]; две од тих автобиографија, веома различите једна од друге, јесу византинске, Никифора Влемида и Георгија, у монаштву Григорија, Кипранина.

За Србе је самостални културни развитак у Средњем веку трајао краће времена неголи за остали европски свет. И зато код нас има, за то доба, још мање автобиографија него код других народа, нарочито ако се држи на уму да се автобиографије јављају, као зрели плодови развоја, тек при крају епоха, чији су изданак. Према томе, није никакво чудо што ми у нашој средњевековној књижевности не располажемо с автобиографским делима каква постоје у другим књижевностима тога доба. Сме се, мислим, рећи да постојање биографске књижевности, веома високе вредности, у Србији Средњега века претставља битну могућност и за појаву автобиографија, које би се могле појавити да наш развитак није пресечен османлијском најездом. Осим српских средњевековних биографија, као могућих претходника автобиографија, мора се истаћи да и поред њих има у српској средњевековној писмености и књижевности јасних знакова и погодних основа за развој автобиографске књижевности. Ја мислим на домаће наративне изворе уопште, онда на повеље и, особито, на наше записе и натписе, веома богате зачецима автобиографских састава. Цела та богата грађа гласно вапије

---

[36] *Misch G.*, Geschichte der Autobiographie, II, Das Mittelalter, 1, Die Frühzeit, Erste Hälfte, 1955, 22; упор.: *Bezold F.*, Über die Anfänge der Selbstbiographie und ihre Entwicklung im Mittelalter, Biographische Blätter, I, 1895, 180—200.

за исцрпном и дубоко захваћеном научном обрадом, достојном њене важности, дирљивости и лепоте.

Моја је несумњива дужност ово истаћи и тиме нагласити да аутобиографски састав цара Стефана Душана није цвет без корена. Изјаве аутобиографске природе сретају се у српским историјским изворима од првога већега међу њима, од Барскога родослова. Његов састављач, одмах на почетку, даје две личне изјаве — да је стар и да је писао само оно што је од старијих у њиховим веродостојним причањима чуо: „vim inferens meae ipsae senectuti, vestrae postulationi, fraterna coactus charitate, parere studui. Verumtamen nullus legentium credat, alia me scripsisse praeter ea, quae a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre audivi“[37]. Како у првом српском наративном извору, тако и у даљима, још опширније и с још више књижевне спретности и лепоте: У Животу Стефана Немање од Стефана Првовенчанога, у коме је овај, описујући очев живот уплео и свој. То исто важи и за св. Саву и од њега написани Живот Стефана Немање. Српски биографи, настављачи њихових напора, нису се, нажалост, у овоме угледали у своје претходнике. Теодосије нас је оставио без обавештања о себи, а и оно што је Дометијан рекао о себи не може ни изблиза задовољити нашу радозналост. Разлог? Ја га не умем сасвим сигурно рећи, али смем, мислим, казати да га треба тражити у обавезној монашкој скромности а, можда, исто толико и у тадашњем схватању да су описивања вредни само животи владара и моћника. У делу архиепископа Данила има бар наговештаја аутобиографске садржине и описа сцена из властитога живота, док је из његова дела склопљена фингирана аутобиографска црта краља Милутина у његовој лажној повељи за село Уљаре. Она је богата тобожњом аутобиографском грађом, али без ње нису ни аутентичне повеље српских владара.

Те аутобиографске изјаве у српским повељама почињу с Немањином Хиландарском повељом и настављају се, угледањем на Стефана Немању, у повељи његова сина Стефана Првовенчанога, унука Радослава и тако редом у повељама његових потомака.

Ради цара Стефана Душана и његова аутобиографскога састава, који је овде предмет расправљања, мора се особито истаћи обиље аутобиографских обавештења у повељама његова оца, Стефана Дечанскога. Ја, разуме се, овде поред осталога, имам на уму изјаве Дечанскога о бици код Велбужда, која заузима и у разлагању цара Душана истакнуто и пространо место.

Као што сам Душан на почетку своје Речи истиче, с оправданим поносом, да није изданак без корена, тако се, с обзиром на српску средњовековну књижевност, сме рећи да и његова Реч није без корена. Постоје у њој бар делови и покушаји аутобиографија, иако пуне нема. Што се пак тиче конца у Речи цара Стефана Душана, то за такво истицање улоге цара у држави и истицање важности закона и мира за царство постоји, осим византинских предговора законским збиркама, и слична изјава самога Стефана Душана, коју му ставља у уста архиепископ

[37] *Летопис попа Дукљанина*, ed. Ф. Шишић, 1928, 292.

Данило приликом његова краљевскога крунисања[38]. У овој Речи је само и она, као и он, уздигнута и премештена с краљевства на царство. Цар Стефан Душан на дивљења вредан начин истиче да су преузимањем царске титуле порасла не само његова права, него, још више, и његове дужности[39]. У Византији је постојала древна пракса и поред ње богата и дубоко схваћена литература о царским правима и дужностима. Цару Стефану Душану су ова византинска схватања била јамачно добро позната, и с преузимањем царскога наслова он се одлучио да их у своме владању остварује. У том правцу и у том духу рада ништа заиста није било прече него дати пространој држави законе који јамче у њој живот достојан царства.

За време наглога распадања српскога царства након смрти цара Стефана Душана није било прилике за развијање високих идеја о моћи и правди којима је задахнута Реч царева уз његов Законик. Али автобиографске клице остале су живе у српској политици и књижевности[40]. Нису се сасушиле. Њихов ранији развој спао је на таворење, као и цели духовни живот српскога народа у ропству. Пропламсај, светао али кратак, јавио се у автобиографској књижевности за доба деспота Стефана. Његов биограф, Константин Филозоф, оставио нам је у деспотову Животу и у осталим својим делима драгоцена автобиографска саопштења. Но само то. Али су се и оваква искидана саопштења у све тежим данима робовања све више скраћивала и губила особине књижевнога стварања. Прелазила су у кратке вести, често дубоко дирљиве и страховито потресне, сакривала су се, покаткад тајном буквицом написана, у записе и натписе. Но ни тренутка не треба сметати с ума да и та и таква саопштења чине једну нераздвојну целину са српским покушајима автобиографске књижевности у Средњем веку и да као таква целина чекају на научну обраду, достојну њихове историјске и књижевне вредности.

---

[38] *Архиепископ Данило и други*, Животи краљева и архиепископа српских, ed. Ђ. Даничић, 1866, 219.

[39] Као на цару Душану најближа схватања о цару и царству упућујем на пету главу В-састава у Синтагмату Матеја Властара: О цари: *Новаковић С.*, Матије Властара Синтагмат, 1907, 127—8. Из пребогате литературе о овом предмету, ево, само кратак избор: *Vernadsky G.*, Византийские учения о власти царя и патриарха, Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov, 1926, 143—54. *Острогорски Г.*, Автократор и самодржац, Глас, CLXIV, 1935, 95—187. *Dölger F.*, Die Kaiserurkunde der Byzantiner als Ausdruck ihrer politischen Anschauungen, Hist. Zeitschrift, 159, 1939, 229—50. *Ostrogorsky G.*, Bemerkungen zum byzantinischen Staatsrecht der Komnenenzeit, Südost - Forschungen, VIII, 1943, 261—70. *Ангелов Д.*, Ролата на византийския император в правораздаването, Годишник на Софийския Университет, Ист. - фил. фак., XLII, 1945—6, 1—84; XLIII, 1946—7, 1—75. О најновијој литератури која се односи на овај проблем у Византији и на оне њему блиске: *Dölger F.* —*Schneider M.*, Byzanz, 1952, 77—8. Упор. за Енглеску: „It was indeed for the king to do justice and maintain the peace". *Cam H. M.*, The Evolution of the Mediaeval English Franchise, Speculum, XXXII, 1957, 441.

[40] О почецима автобиографија код Руса: *Zenkovsky S. A.*, Dre Mönch Epifanij und die Entstehung der altrussischen Autobiographie, Die Welt der Slaven, I, 1956, 276—92.

РЕГИСТАР ИМЕНА ЛИЦА

РЕГИСТАР ИМЕНА МЕСТА И ОБЛАСТИ

СТВАРНИ РЕГИСТАР